

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1921 HÄFT. 1-4
KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

◻◻ · UTGIFVEN · AF · ◻◻
DR · GUSTAF · UPMARK
MUSEETS · STYRESMAN

Till

BERNHARD SALIN

på

SEXTIOÅRSDAGEN

den 14 januari 1921

28/2

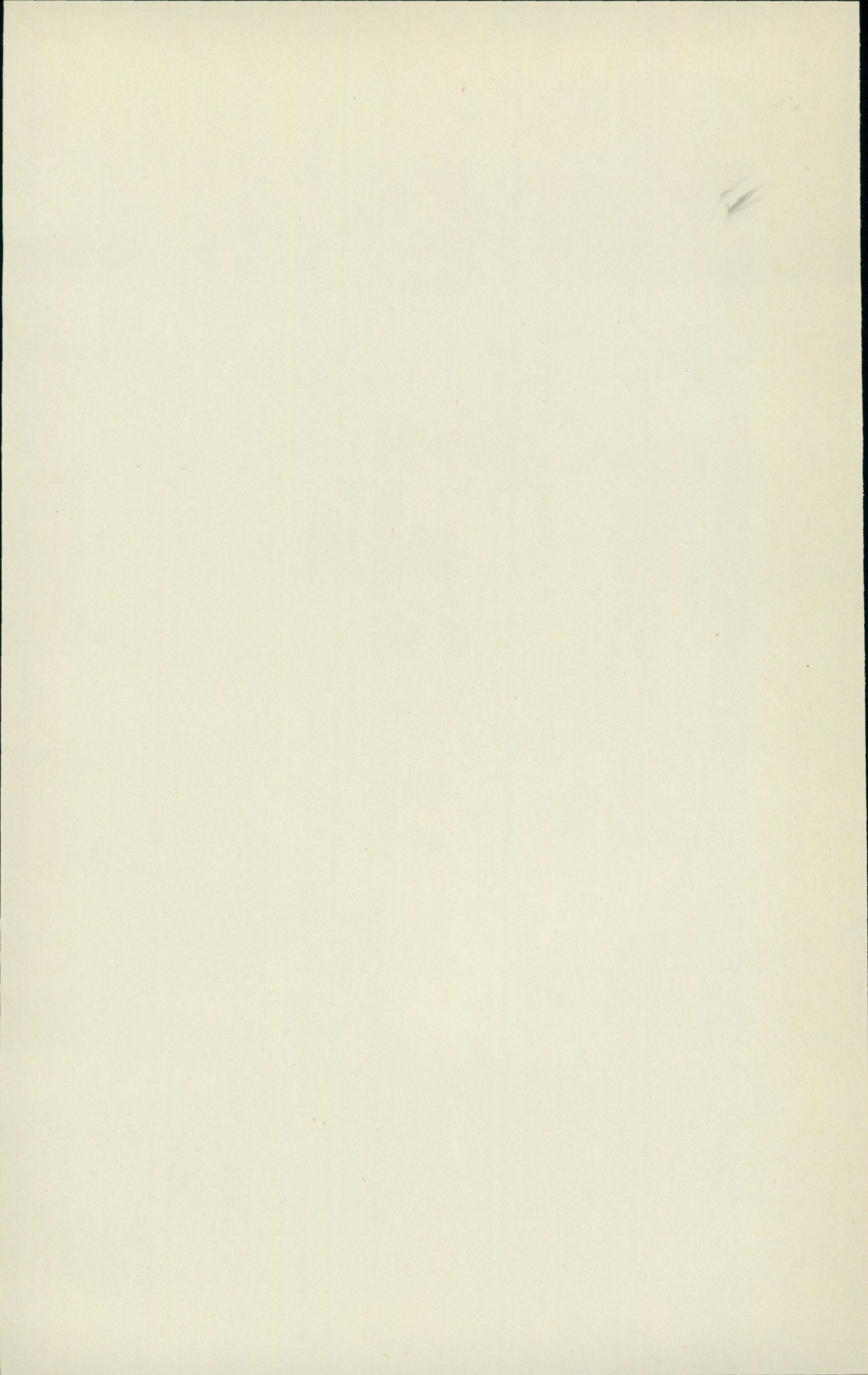
Gävor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid varje föremål böra fyndort och givarens namn, titel och adress samt i övrigt varje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angivas.

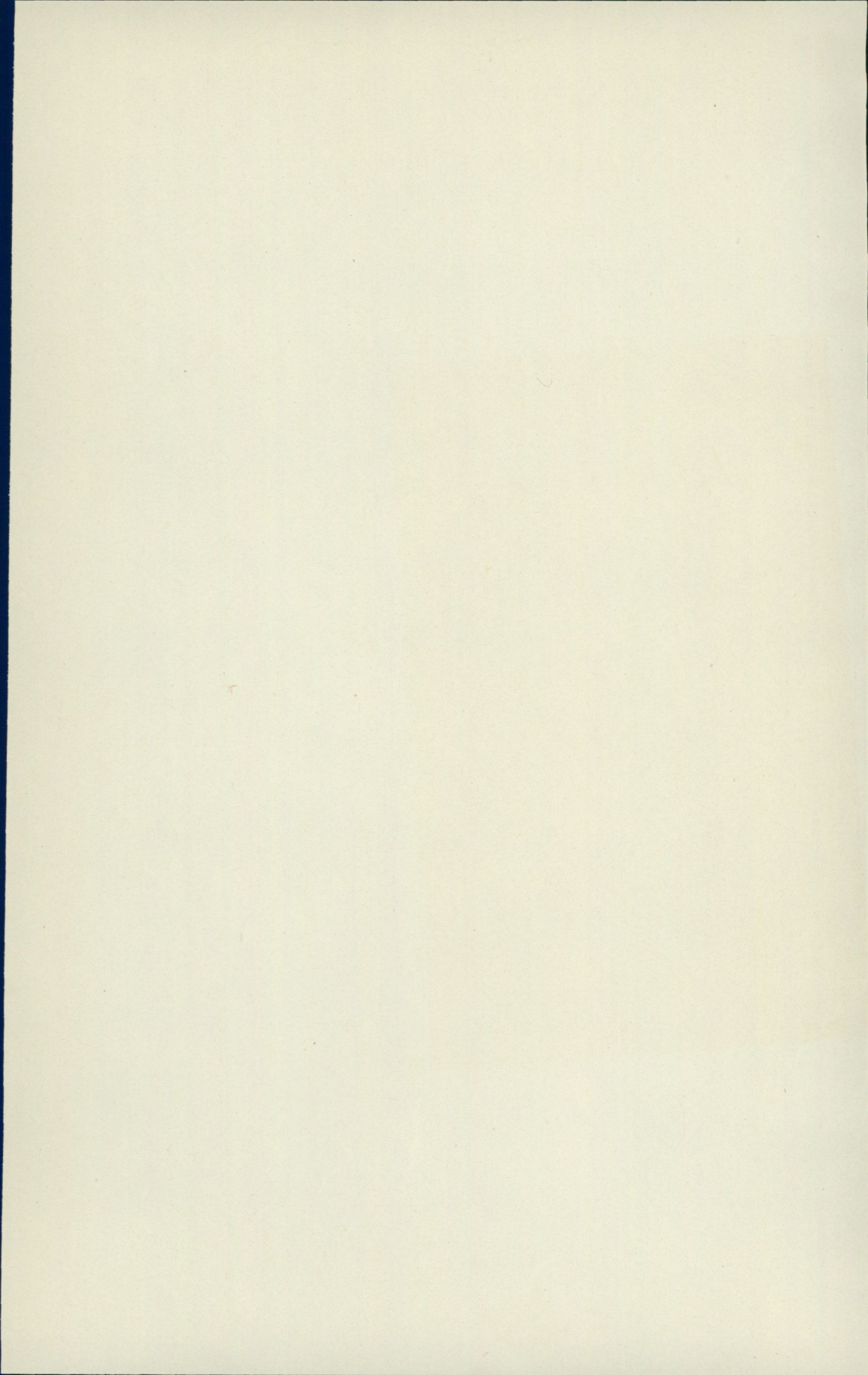
Fotografier av kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utövädet av lantliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet av Nordiska Museet.

Upppteckningar om levnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkänedom.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Häftena 2—4 av Fataburen 1920
utkomma senare

NORSTEDT STHM 1921

202911

1910

PROCEEDINGS

OF THE

Åt BERNHARD SALIN, Nordiska Museets styresman under åren 1905—1913, ägna på hans sextioårsdag Nordiska Museets och Livrustkammarens tjänstemän denna sextonde årgång av den kulturhistoriska tidskrift han under sin verksamhet vid museet grundat.

Må denna gård i all sin enkelhet ge uttryck åt vår djupa erkänsla! Vi veta, att det är Bernhard Salins museitekniska erfarenhet och vetenskapliga insikt, som vi hava att tacka därför, att Nordiska Museet blivit den på en gång vetenskapliga och folkliga institution som det nu är. Svår, att ej säga överväldigande var uppgiften att med ordnande hand rädda och lyfta Artur Hazelii storslagna skapelse till den höjd i ljuset, som med rätta tillkom den. Detta var en gärning, som krävde ej allenast genom vidsträckta föregående studier samlad, grundlig kunskap och uppövad museal intuition utan ock ett livs hela kraft och uthållighet.

Vi veta mer än väl, att det är vida mera, varför vi hava Bernhard Salins hängivna intresse och osparda arbete för museet och för dess uppgift att tacka. Men det sagda är av en så ojämförligt framstående betydelse, att det måste ställa allt det andra i bakgrunden. Nordiska Museet, i sin egenart redan förut ett föredöme för andra folk, intog genom Bernhard Salins vidsynta ingripande en ledarställning vid det forskarvärv, som satt kändedomen om ej blott det egna folkets utan om alla folks och hela mänsklighetens kulturella utveckling såsom sitt gemensamma stora slutmål.

Känn dig själv! manar Nordiska Museets valspråk. Men endast genom att känna andra lär man rätt känna sig själv, och endast genom att känna sig själv lär man rätt känna andra. Det är därför icke allenast den svenska utan även den jämförande folkliks-

och odlingsforskningens fälttecken vi till hyllning sänka, då vi härmed på sextioårsdagen bringa Bernhard Salin vår hälsning och lyckönskan.

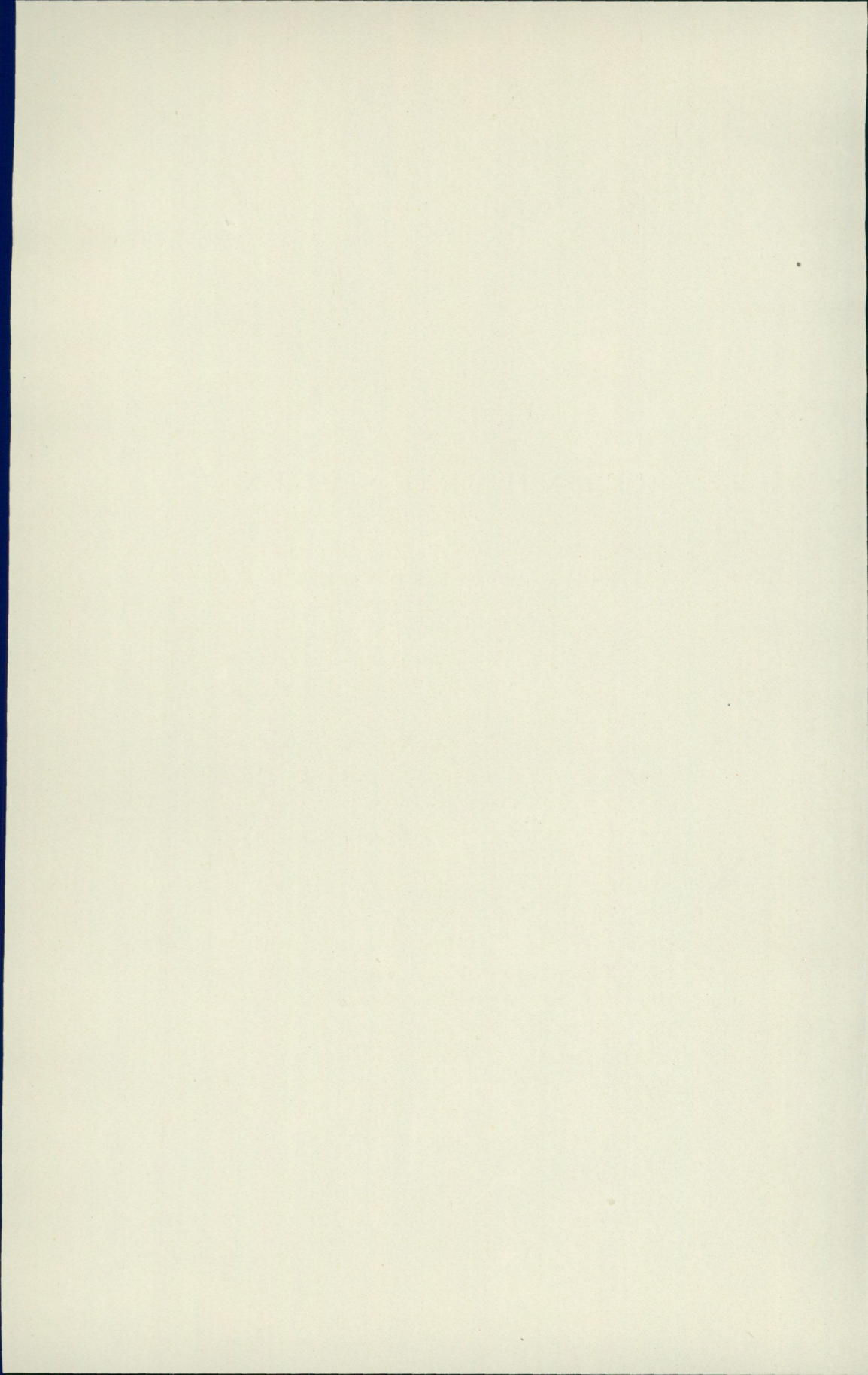
Stockholm den 14 januari 1921.

GUSTAF UPMARK

EDVARD HAMMARSTEDT
 ALARIK BEHM
 RUDOLF CEDERSTRÖM
 SIGURD ERIXON
 ARVID BÄCKSTRÖM
 GEORG W. FLEETWOOD
 ANNA LEWIN
 LOUISE HAGBERG
 IDA MÖLLER
 GERDA CEDERBLÖM
 LAURA STRIDSBERG
 LALLA KUGELBERG

NILS LITHBERG
 NILS KEYLAND
 SUNE AMBROSIANI
 SIGURD WALLIN
 NILS ÖSTBERG
 VISEN LEWIN
 SELMA STRÖM
 ELLEN PLANTHABER
 HEDVIG BOIVIE
 EMELIE VON WALTERSTORFF
 ANNA RUDBECK
 RAGNHILD BERGSTRÖM

TILL
BERNHARD SALIN
PÅ
SEXTIOÅRSDAGEN
den 14 januari
1921

NORDISKA MUSEET

F A T A B U R E N

KULTURHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

GUSTAF UPMARK

NORDISKA MUSEETS STYRESMAN

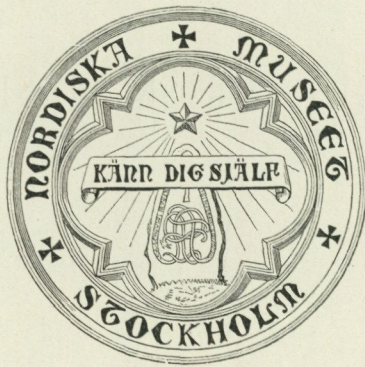
1921

STOCKHOLM 1920

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

202911

Redaktion:

Gustaf Upmark. Visen Lewin.

RUNSTAVENS UPPKOMST.

Av

NILS LITHBERG.

Runstaven är en rent svensk sak. Dess uppgift är att vara ett kalendarium perpetuum — en beständig almanack — där de sju första runorna i runraden, en för varje dag i veckan, ständigt upprepas och motsvara de s. k. söndagsbokstäverna i det kyrkliga kalendariet. Viktigare dagar såsom nyårsdagen, trettondedagen, tjugondedagen, Hindersmässodagen, Pålsdagen, kyndelmässan o. s. v. äro utmärkta med särskilda tecken, kors, kronor o. s. v. Vidare förekomma över dagrunorna en serie runor, de s. k. gyllentalen, vilka ange när månens nytändningar infalla inom varje år av den 19-åriga måncykeln, då vart nittonde år nytändningarna praktiskt taget falla på samma plats inom solåret. Därvid betecknas talen 1—19 av de 16 mynderna i runalfabetet jämte 3 för detta ändamål komponerade tilläggsrunor så att \mathcal{V} betecknar 1, \mathcal{N} 2, \mathcal{D} 3, \mathcal{M} 7, \mathcal{H} 11 \mathcal{Y} 15 o. s. v. Runstaven innehåller sålunda hela den gamla kyrkokalenderns kalendariska mekanik omsatt från romerska siffror, latinska bokstäver och textade helgdagsnamn till runor och till rebusartade tecken för de olika märkedagarna.

Utom i svenska museer och privatsamlingar träffas svenska runstavar i ett stort antal utländska museer såsom i Köpenhamn och i ryska, tyska, brittiska, franska, till och med i italienska samlingar.¹

¹ För ryska och finska samlingar se: Срезневский, Сѣверный рѣзной календарь. Русск. Археол. Обществ. Труды второго. Petersb. 1876. För påpekande av detta arbete står jag i tacksamhetsskuld till prof. U. T. Sirelius i Helsingfors, vilken även haft vänligheten att till Nordiska Museet låna Helsingforsmuseets illustrerade exem-

Ett fullständigt register på alla dessa runstavar skulle sannolikt sluta på inemot 1,000 nummer. Huvudparten tillhör 1500- och 1600-talen, enstaka exemplar torde gå tillbaka till medeltidens slut. Att runstaven emellertid vid denna tid har tillryggalagt en rätt lång historia framgår av att redan nu ett flertal lokala varianter utbildat sig, vilka i huvudsak fördela sig efter olika landskap. Särskilt gäller detta om de långa kappliknande stavarna, de som i 1600-talets skrifter betecknas med namnet »swardzformiga» eller »forma gladii».

De karaktärer, som känneteckna dessa lokala varianter, äro av två olika slag, dels sådana av inre, kalendarisk beskaffenhet, dels sådana som hänföra sig till stavarnas utseende och form. Till den förra kategorien höra olikheter i helgdags- och gyllentalens längden. Sålunda förekommer $\frac{25}{6}$, David, endast på dalastavar, $\frac{24}{1}$, dagen för Erik den heliges translation, endast på upplandsstavar, Annadagen på $\frac{15}{12}$ endast på finska stavar, då svenska stavar däremot hava Anna på $\frac{9}{12}$, på södermanlandsstavarna är Eskilsdagen förlagd till $\frac{11}{6}$, på andra svenska stavar till $\frac{12}{6}$ o. s. v. I fråga om gyllentalen bilda dalastavarna en grupp för sig med talet III (D) på $\frac{2}{1}$; så gott som alla andra svenska stavar hava detta tal vid $\frac{1}{1}$. I intervallerna mellan gyllentalens placering visar exempelvis en upplandsstav konstanta avvikelser från en östgötastav. Dessa nu anförda karaktärer återgå på inbördes olikheter mellan de medeltida stiftskalendarerna, därvid Åbostiftet, Ärkestiftet, Strängnässtiftet o. s. v. följa vart och ett sina kyrkliga traditioner.

I någon mån torde även de olika tecknen för samma dag olika runstavsgrupper emellan kunna återföras på olika stiftstraditioner. Frågan om dessa teckens uppkomst är emellertid i ett flertal fall mycket svårutredd, särskilt beroende på, att vissa ursprungligen legendariska tecken uppenbarligen erhållit en folketymologisk omgestaltning, som synes delvis hava försiggått mycket tidigt. När

plar, då Nordiska Museets saknar illustrationer. För tyska m. f. samlingar se Schnip-pel, Über einen merkwürdigen Runenkalender des Grossherzogl. Museums zu Oldenburg. Ber. über die Thätigkeit des Oldenb. Landesvereins f. Altertumsk. IV. Oldenburg 1883.

Fig. 1. Runstav.
St. H. M.
L. 66,4 cm.

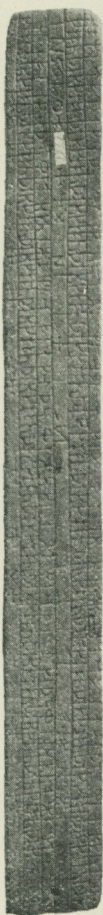

Fig. 2. Runstav,
Dalarna. St. H.
M., l. 60,3 cm.

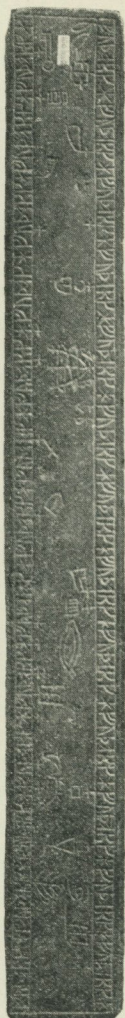

Fig. 3. Runstav,
Gottland. Nord.
M. 3,228.
L. 144,6 cm.

Fig. 4. Runstav,
Östergötland.
Ink. i Ätvidaberg.
Nord. M. 33,522.
L. 144 cm.

Fig. 5. Run-
stav, Uppl.
St. H. M.
L. 139,5 cm.

vi däremot på vissa upplandsstavar finna kopplade tecken för två i närheten stående dagar såsom för 22 och 24 febr., för 1 och 3 maj, för 8 och 9 december, men på andra upplandsstavar finna samma dagar under skilda tecken, då hava vi med rent folkliga lokalvariationer att göra, ty dylika stavar förete då även i helgdagslängder och i yttre utseende, såsom i formen på stavens skaft, konstanta olikheter.

Med den sist nämnda karaktären, skaftformen, ha vi kommit in på grupperingar efter stavens rent yttre gestaltning, och på grundval av den kunna vi urskilja flera typer. Den runstav bland de till vår tid bevarade, som har den ålderdomligaste karaktären, är den å fig. 1 avbildade, vilken på kavelns smalsidor har en rankornering, som har ett nära nog romanskt tycke. Av jämförande typologiska grunder, särskilt sedd i samband med vissa typer av norska primstavar, torde den också kunna uppfattas som en av de ursprungligaste formerna för den nordiska kalenderstaven. I senare utvecklingsskeden antar den stundom en ren klappräsform. Någon lokalisering av typen är åtminstone för närvarande icke möjlig.

I övrigt sönderfalla runstavformerna i två grupper, den brädformiga och den svärdsformiga. Den förra, fig. 2, 3, har i det hela en mycket begränsad utbredning till de övre dalasocknarna, enstaka exemplar träffas dessutom här och där i Norrland, i Uppland och på Gottland.

En mycket vidare spridning hava de svärdsformiga stavarna, och här är även en rikare typologisk sönderdelning möjlig. Mest distingerade äro de typer, som äro utmärkande för södra Östergötland och Kalmar län, samt de som förekomma i Uppland. De förra kännetecknas av en platt kavel, som vid basen i de äldre exemplaren har ett dolkliknande fäste, fig. 4. De senare äro av två olika former, den ena har en kavel, vars övre del är mer eller mindre starkt indragen, samt ett cylindriskt flätornerat fäste, fig. 5, den andra har spolförmig kavel, upptill och nedtill försedd med en knutimiterad knopp, fig. 6, ett av de säkraste kännemärkena på den uppländska träskärarekonsten. Till denna typ ansluter sig den äldre finska typen, fig. 7, med de knutimiterade knopparna men med mång-

RUNSTAVENS UPPKOMST.

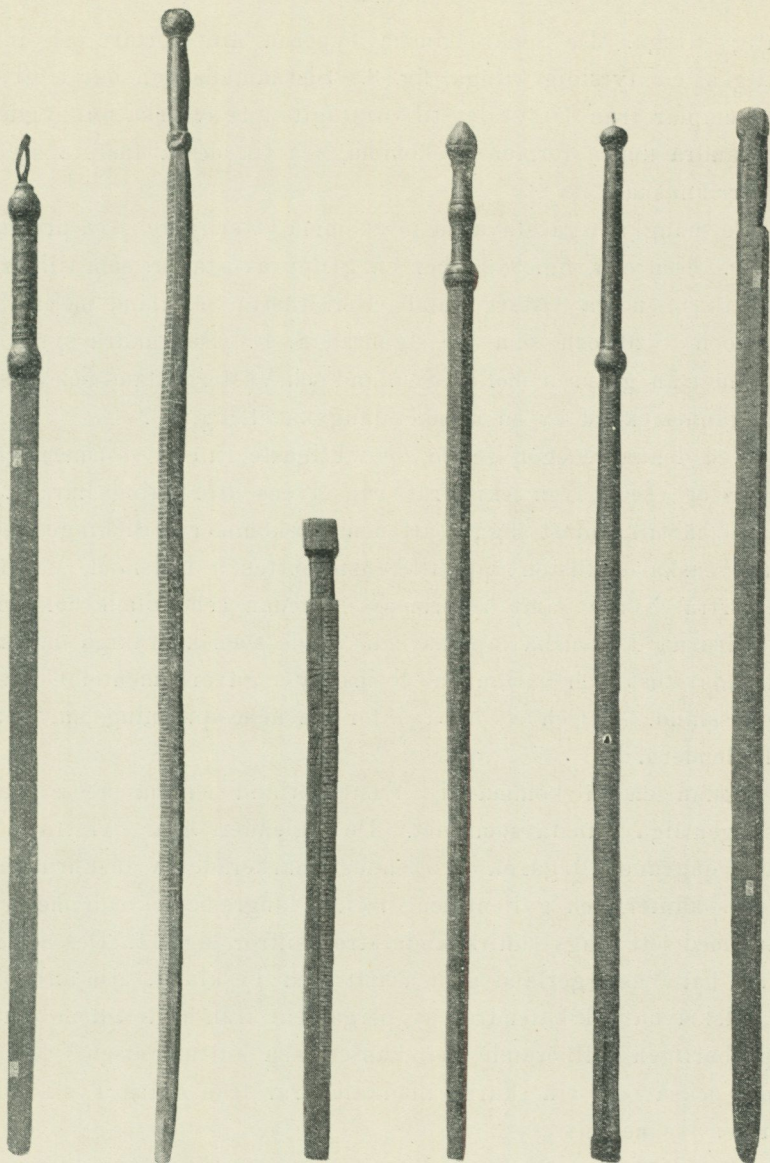

Fig. 6. Runstav, Uppland. St. H. M., 1. 116,9 cm.

Fig. 7. Runstav, finsk. Skoklosters samlingar. L. 127,8 cm.

Fig. 8. Runstav, finsk, Värmland. St. H. M. 1,635: 2. L. 66,5 cm.

Fig. 9. Runstav, signerad S L., dat. 1595. Östergötland, Heda s:n. Nord. M. 41,244. L. 125,2 cm.

Fig. 10. Runstav. Trol. västra Smål. St. H. M. L. 123,8 cm.

Fig. 11. Rimstav, Västergötland. St. H. M. L. 127 cm.

kantig klinga. De senare finska typerna äro kortare och antaga slutligen en fyrsidig klinga, fig. 8. Sistnämnda typ har i ett flertal exemplar från 1700-talet tillvaratagits i de svenska finnbygderna; även andra finska former förekomma, och till dessa ansluta sig även de norrländska.

De mångkantiga stavarna förekomma ytterligare i två pregnanta former. Den ena, fig. 9, tillhör en grupp av stavar, som tillverkats sannolikt i norra Östergötland eller västra Sörmland mellan åren 1590 och 1620, och som är signerad S. L. Den andra synes härstamma från gränsen mellan Småland och Västergötland och är stundom kännetecknad av en mycket lång kavel, fig. 10.

Med denna redogörelse för de viktigaste runstavsvormerna hava vi i stort sett även skisserat runstavens utbredningsområde. Vi kunna härtill endast lägga, att den förekommer i Blekinge, utefter den svenska ostkusten upp till Västerbotten, i Dalsland, Värmland och östra Norge samt i form av de nedan behandlade bokformiga kalendrarna i svenska lappmarken, på de svenskspråkiga öarna vid Estlands kust och i Gammal Svenskby i guvernementet Cherson i Sydryssland. — Och vi hava inför oss hela spridningsområdet för runkalendern.

Redan då vi komma till Västergötland befinna vi oss utanför det egentliga runstavsområdet. De kalenderstavar, vi träffa här, sakna dagrunor, dagarna äro endast markerade av inskurna hak i stavens kanter, och gyllentalen äro icke längre betecknade med runor utan med ett slags runliknande strecksiffror, fig. 11. Dessa strecksiffror har Västergötland gemensamt med Tyskland. De förekomma i handskrivna fick-kalendrar av pergament från medeltidens slut och uppenbarligen tillhörande den hanseatiska kulturkretsen. De återfinnas också på i trä skurna bladkalendrar från södra Tyskland och Tyrolen (se nedan).

Med dessa sistnämnda kalendrar hava vi vidgat kalenderstavens spridningsområde utanför Nordens gränser, och vi kunna då med ens fortsätta till England. Härifrån beskriver Stephens kalenderstavar bland engelsk bondebefolkning, fig. 12,¹ vilka överensstämma

¹ Stephens, *Old-Northern Runic Monuments*. II. London o. Köbenhavn 1867—68, s. 871.

med västgötastavarna så till vida, att de sakna dagbokstäver men hava utsatta gyllental, ehuru icke av de västgötska och tyska formerna utan i en beteckning, som bl. a. även är känd från en av Worm i hans *Fasti danici* avbildad kalender från Norge.¹

Även annorstädes på Europas fastland finna vi träkalendrar som dock snarast synas överensstämma med den kalender från 1520 som förvaras på Fullerö.² En sådan är den i Bretagne år 1732 funna, vilken finnes avbildad av Champier, *Les anciens almanachs illustrés*, Paris 1885, och utgöres av en trätavla, vilken på varje sida har sex horisontala rader motsvarande sex månader. Dagarna äro betecknade genom inskrifningar. Helgdagarna äro betecknade med konventionella nästan geometriska tecken.³ En annan sådan kalendertavla anträffades 1856 i en bondgård på Brieger Alp vid Simplon, Kanton Vallis.⁴

En ännu primitivare kalenderstav träffa vi inom det nutida Sveriges gränser i den enda stav, som veterligen bevarat sig från Skåne, fig. 13. Denna saknar även gyllentalen. Den har endast dagskåror inskurna i kanterna och helgdagarna utmärkta av tecken. Denna typ förekommer i Sverige dessutom i

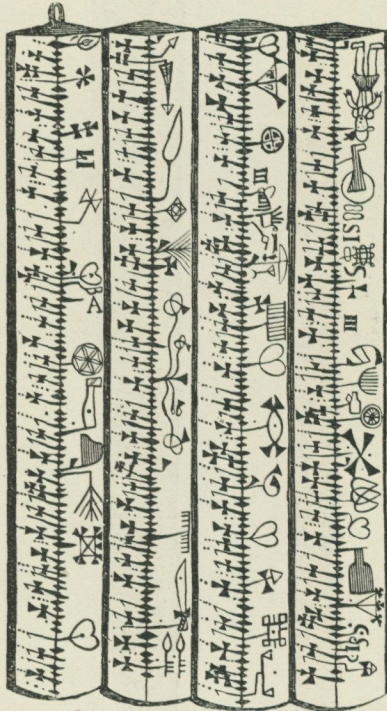

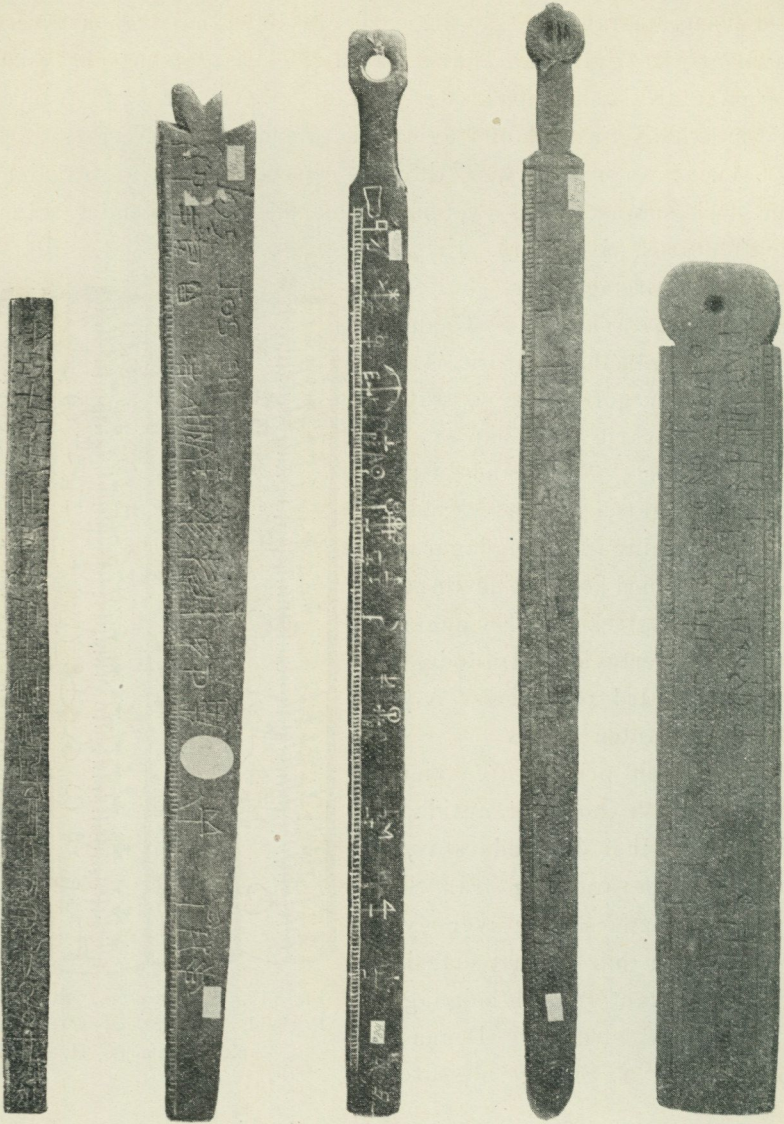
Fig. 12. Kalenderstav, Straffordshire, England. Efter Stephens, *Old-Northern Runic Monuments*, II, s. 871.

¹ Worm, *Fasti danici*. Hafniæ 1643, sid. 100 ff.

² Lithberg, *Rimstavar med rättade gyllental före år 1600*. *Fataburen* 1920, s. 1 o. f.

³ Cit. efter Riegl, *Die Holzkalender des Mittelalters und der Renaissance*. Mitth. d. Instituts für oesterr. Geschichtsforschung, IX. Innsbruck 1888, s. 98.

⁴ Runge, *Eine Kalendertafel aus dem XV. Jahrh.* Mitth. d. antiqvar. Gesellsch. in Zürich. XII, heft. 1. — Schw. Landesm. Zürich Inv. Nr A. 2,666.

<p>Fig. 13. Rim- stav, Skåne. Nord. M. 111,576. L. 70,1 cm.</p>	<p>Fig. 14. Prim- stav, Valdets, Norge. Nord. M. 3,398. L. 71 cm.</p>	<p>Fig. 15. Prim- stav, Sigdal, Norge. Nord. M. 6,068. L. 89 cm.</p>	<p>Fig. 16. Prim- stav, Telemar- ken, Norge. Nord. M. 7,059. L. 83,5 cm.</p>	<p>Fig. 17. Prim- stav, Stjör- dalen, Norge. Nord. M. 47,023. L. 67,2 cm.</p>
---	---	--	--	---

Bohuslän, Värmland, Härjedalen och Jämtland, sålunda inom trakter, som i stort sett falla utanför det gamla Sveriges gränser. Mest känd är typen från Norge, där den särskilt inom dess södra delar har en rik spridning, fig. 14—16, i former, som stundom mycket nära erinra om den ovan fig. 1 avbildade svenska runstaven.

Gå vi längre norrut i Norge, träffa vi i Tröndelagen en kalenderstav, fig. 17, som har en viss likhet med de svenska runstavarna från Dalarna å ena sidan, men å den andra en ännu större likhet med de kalenderstavar, som finnas hos de svenskspråkiga esterna — av dem kallade rimstainar — fig. 18, och som finnas spridda längre in i Östersjöprovinserna utanför den skandinaviska folkgränsen.

Härmed hava vi nått utanför de germanska folkens ostgräns. Den ryska etnografien är, fränsett yttringarna av allmogens konstflit, mycket litet känd. Genom en tillfällighet känna vi emellertid från svenska samlingar åtminstone en kalender-

stav härifrån, fig. 19. Denna härstammar från Nord-Ryssland och är skänkt av insp. M. Smith till Medelpads fornhem i Sundsvall. Den är

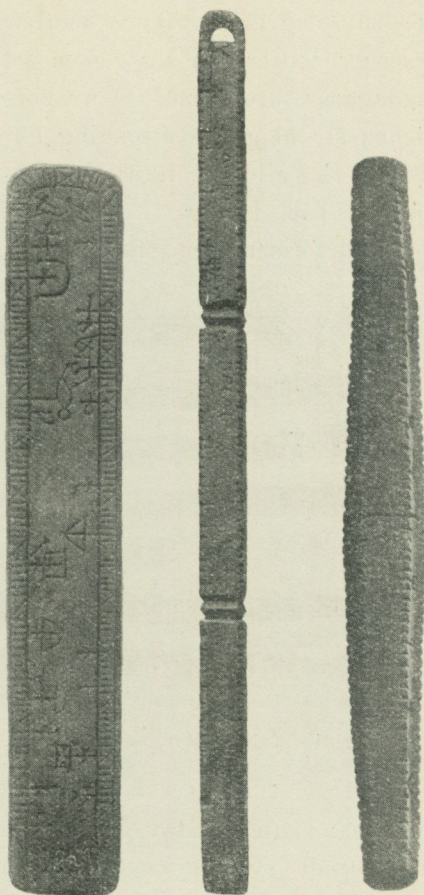

Fig. 18. Rimstain, Nuckö-Rickholtz, Estland, dat. 1827. Nord. M. 89,635. L. 57,7 cm.
 Fig. 19. Kalenderstav, dat. 1618, Nordost-ryssland. Medelpads Fornhem, Sundsvall, 2,575. L. 68 cm.
 Fig. 20. Kalenderstav, syrjänsk. Efter Sreznevskij, anf. arb. Tab. IV: 4.

daterad 1618. Kalendern börjar med 1 mars. I typen erinrar den å ena sidan om de yngre finska formerna, fig. 8, å den andra om de engelska, fig. 12. Men den skiljer sig från de förra, genom att den icke har dagrunor utan i kanten inskurna hak för dagarna; från de senare skiljer den sig genom att den saknar gyllental. De flesta helgdagarna äro utmärkta av kors eller av ett kors inom en ring; i denna sin helgdagsbeteckning företer den likheter med våra dalastavar. En alldeles liknande stav finnes avbildad hos Sreznevskij, anf. arb. Tab. IV fig. 1, och överensstämmelsen inskränker sig icke blott till formen, den gäller även indelningen och helgdagslängden.

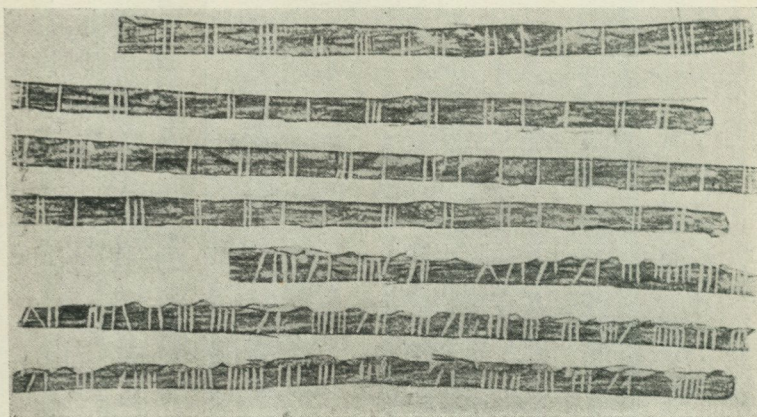

Fig. 21. Kalenderstav, tschuvaschisk. Efter Rüttimeyer, anf. arb. s. 309.
(Se nedan sid. 10 not 1.)

En annan kalenderstav, som förekommer hos de i nordöstra Ryssland boende syrjänerna är sexkantig med inskurna skårer för dagarna, fig. 20.¹

Nu börja vi få en friskare etnologisk luft kring runstavarna, och fortsätta vi vidare ut mot primitivare folk, träffa vi kalenderstavar hos ostjakerna,² och hos tschuvascher-na vid Volga finna vi en kalenderstav i form av en sticka av 1,285 m. längd och 0,07 m. bredd, med inskurna raka och sneda streck, fig. 21. De raka före-

¹ Se härom även Schrenk, Reise nach dem NO. des europäischen Russlands. Dorpat 1848. I, sid. 830.

² Enl. Schnippel företrädda i Mus. f. Völkerk. i Berlin.

Fig. 22. Primstav, Norge.
St. H. M.
L. 70,7 cm.

Fig. 23. Rotkavel, Dalarna,
Sollerö sn.
Nord. M. 71,609.
L. 86 cm.

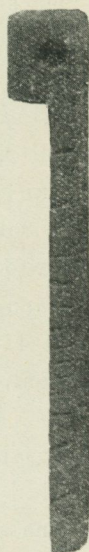

Fig. 24. »Skarvstock», trol.
skuldsticka,
Dalarna, Älvdalens sn.
Nord. M. 25,961.
L. 20,5 cm.

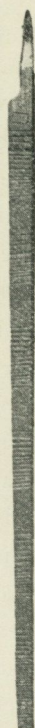

Fig. 25. Gravsticka, angivande
dagsverken
vid gravgrävning, Dalarna,
Siljansnäs sn.
Nord. M. 68,737.
L. 66,5 cm.

Fig. 26. Karvstock.
Hälsingland.
Nord. M. 28,814.
L. 96 cm.

ställa vanliga dagar, de sneda utmärka särskilda händelser, korsens beteckna festdagarna. Liknande stavar äro mycket utbredda hos finska folk på ömse sidor om Ural.¹ Till denna primitiva form för en kalenderstav hava vi en mycket nära motsvarighet i en liten grupp av kalenderstavar från nordliga Norge, fig. 22. Även här äro vanliga dagar utmärkta av heldragna streck, vilka ange antalet dagar mellan de av kors eller andra tecken betecknade märkedagarna. De typer, vi tidigare sysslat med, ha vi kunnat i större eller mindre utsträckning sammanhålla i vissa mera kontinuerliga flak. Med de sista typerna hava vi nått kalenderstaven i de former, som antagit den typiska reliktförmationens utseende.

Men här kunna vi också med största lätthet slå bryggan över till en annan primitiv kulturföreteelse, till karvstocken, den i trä skurna längden över vissa de olika åboarna inom en by åliggande rättigheterna och skyldigheterna, sådan den hos oss intill senaste tider ännu varit i bruk, framförallt i Dalarna.

De hjälpmedel, som i Mora användes för att reglera räkenskaperna inom byn, voro skultstören, rotekavlen och skuldstickan.

Skultstören eller bystocken bestod av en 3 alnar lång stör eller stav, 3 tum i fyrkant, med plana finhyvlade sidor, vilka genom tvärstreck voro indelade i 3 till 4 tum långa fält, vardera försett med den persons bomärke, vars konto fältet innehöll. Skultstörrarna förvarades hos byföreståndaren och utgjorde ett slags avräkningsböcker över bylagets alla gemensamma onera och besvär, såsom väg- och brobyggnad, hägnadsskyldighet, mjågning, skallgång m. m. En del av dessa onera voro personala och benämndes *tal*; en annan del åter utgjordes efter ägande skattejord och benämndes *milar*. Ett mans- eller 2 kvinnodagsverket utgjorde ett tal, och en mil betecknade ett dagsverke med häst och karl. Så väl tal som milar antecknades på särskilda skultstörrar, så att två sådana fördes samtidigt i varje by. Halva tal eller milar antecknades genom en in-

¹ Rüttimeyer, Gerätschaften und Gebräuche im Kanton Vallis, i Volkskundl. Untersuchungen Eduard Hoffmann-Krayer dargebracht. Basel och Strassburg 1916, sid. 309 f.

skärning i kanten, och enheterna inristades medelst ett streck å själva planet på skultstören inom vederbörligt fält eller konto.

Rotekavlen, fig. 23, var omkring 9 tum lång och 1 tum i tvär-mått samt hyvlad åttkantig. I stället för tal och milar voro här de olika rotedelägarnas årspenningar eller skatteskillingar inristade, och genom dessa angavs hans del i roten och därmed den propo-
tion, efter vilken han ägde att deltaga i rotens onera och ut-
skylder.

Skuldstickan, fig. 24, motsvarar våra skuldsedlar. På ena sidan inskars fordringsägarens och gäldenärens bomärke jämte skuldsum-
man i daler och öre med romerska siffror; på andra sidan inristades år och dag, då affären avslöts. Då skuldstickan var färdig, delades den på längden i två hälfter, en för fordringsägaren och en för gäldenären.

Vidare inristades gårdsdelningar, mäldedygn i gemensamt ägande skvaltkvarn o. s. v. å s. k. karvstockar, fig. 25 och 26.¹

Man kan härmed jämföra en redogörelse för karvstockarna, de s. k. Tesseln i Kanton Vallis i Schweiz av L. Rütimeyer,² därvid han delar dem i tre olika grupper:

A, för uppbåd och reglering av vissa skyldigheter.

B, för kontroll av utfört arbete och erlagda gärder samt för av-
räkningar.

C, för dokumentering av vissa rättigheter, sålunda dokument i trä.

Karvstocken hör till de företeelser, som träffas hos de flesta primitiva folk, hos europeiska och kinesiska bönder lika väl som hos ostjaker och afrikanska negerstammar. En närmare redogörelse här-
för återfinnes hos Rütimeyer (anf. st.).

Då man med ett särskilt tecken utmärker en viss dag och där-
efter med raka skårer anger antalet dagar, till dess att nästa märke-
dag inträffar, är detta alldeles detsamma, som då man på en »skult-
stör» i Mora skär in bomärket för en av byns bönder och därefter

¹ Cit. efter Arosenius, Beskrifn. öfver Provinsen Dalarna II. Häft. 3. Mora socken med Vämhus kapell. Falun 1866, s. 68 ff.

² Anf. st., s. 289 ff.

med streck eller hak anger honom åliggande eller av honom utförda dagsverken. I princip finnes ingen skillnad mellan karvstocken och kalenderstaven, och huru intimt de båda begreppen voro förbundna med varandra framgår bl. a. av, att i ett *Lexicon Latino-germanicum* Kerbstock (karvstock) översättes med *Ephemerides* (almanackor).¹

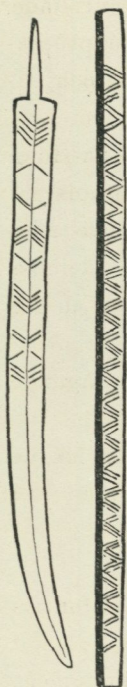

Fig. 27, 28.
Kalenderstavar,
Nikobarerna.
Efter Svoboda,
anf. arb. Bd V,
Taf. XIV fig. 20,
21. Orig. i Brit.
M., London.

Då karvstocken har den vida spridning, vi nyss konstaterat, kunna vi alltså rent logiskt vänta oss att även i andra delar av världen än de ovan uppräknade finna kalenderstaven. Så är också fallet. Jag förbigår här de mera utvecklade indiska och de om tydligt indiskt inflytande vittnande kalendrarna på de ostindiska öarna. Jag skall endast anföra ett exempel från Nikobarerna, den lilla ögruppen nordväst om Celebes, varefter vi träffa kalenderstavar, med vilka de nyss anförda tshuvasehiska kunna tävla i primitivitet, fig. 27, 28. Dessa beskrivas sålunda:²

»Man räknar tiden efter mån månader, av vilka 7 gå på ett nikobaresiskt år, *seminiu*.

Mån- och årsskiften firas. Dagar och månader inskäras på karvstockar, vilka heta *kenräta* och brukas på *Kar Nikobar*.

Det berättas om förekomsten av en sådan på *Pulo Milu*. Man har förfärdigat dem såväl raka, skurna i hårt trä, som även skurna i mjukare trä i form av sabelklingor. De senare ha inskärningar på kanten och på bredsidorerna, de förstnämnda märkena beteckna månader, de övriga dagar vid tilltagande och avtagande måne. Först förses ena sidan med inskärningar, så den andra. Ändamålet med kalendern är att föra räkning över ett fortlöpande antal dagar, t. ex. för att kunna se hur lång tid som behöves för ett barn att lära gå.

¹ Schnippel, anf. st., s. 116.

² Svoboda, *Die Bewohner des Nicobaren-Archipels*. Intern. Archiv f. Ethnogr. Bd VI. Leiden 1893, s. 22.

Hos shompinerna är följande slag av karvstock i bruk: De taga ett stycke bambu och knäcka det så många gånger som de tänka räkna dagar. Så gör även kustfolket på Stora Nikobar.»

Det här ifrågavarande året är knappast ett år i vår mening, efter som det med en daglängd av omkr. 207 dagar aldrig uppnår överensstämmelse mellan månår och solår. Härom bekymrar man sig icke. Man nöjer sig med att ha en beräkningsmöjlighet för kortare tidsperioder, vilka som helst, och i ännu enklare form kommer denna det kalendariska vetandets barndom till synes i bruket av det knäckta bambustycket. — I förbigående må påpekas den överraskande överensstämmelsen genom de nikobaresiska och de svenska svärdsformiga stavarna.

Liknande primitiva kalendrar hava observerats från annat håll. Härom yttrar sig Schurtz:¹ »Då skarpere tidsbestämningar saknas, kan dock tillfälligtvis ett slags kalender för vissa ändamål uppläggas. Det omtycktaste hjälpmedlet är knutsnöret; sker en inbjudning till en fest, som skall räcka exempelvis i 20 dagar, så erhåller var och en av de inbjudna ett snöre med 20 knutar, av vilka han sedan för var dag upplöser en, tills antalet är slut. I Guyana använder man karvstockar på samma sätt»

På samma gång vi här träffa en kalendarisk beräkning i dess primitivaste form, möta vi också i knutsnöret ett tillvägagångssätt för räkning av lika primitiv beskaffenhet som karvstocken. Hos nordasiatiska folkstammar träffa vi knutsnöret jämsides med karvstocken, och komna över Beringssund kunna vi följa det över hela Amerika i de nordamerikanska indianernas wampum ner till de bekanta peruanska quipu's. Vad karvstocken är för den gamla världen, är, i stort sett, knutsnöret för den nya. I äldre tider synes dock knutsnöret även inom det förra området haft en vidare spridning än nu. Enligt berättelser av gamla kinesiska författare skulle knutsnöret i Kina hava föregått den kinesiska skriften.² Ännu i dag träffa vi i svensk folksed knutsnöret, när jag för att taga bort vår-

¹ Urgeschichte der Kultur, Leipzig u. Wien 1912, s. 633.

² Weule, Vom Kerbstock zum Alphabet, Stuttgart 1915, sid. 56.

tor lägger en tråd under en sten, med så många knutar på tråden, som jag har vårtor på handen.

En mycket monumental berättelse om knutsnörets användning i gamla världen finna vi hos Herodotus från Darius' berömda skythertåg omkr. år 513 f. Kr.: Darius har brutit upp mot skytherna, gått över Isterbron och befäller jonierna att uppriva bron. Då föreslog honom Koes, Exanders son, milesiernas hövidsman att låta bryggan vara och åt jonierna överlämna att bevaka den tills fälttåget är avslutat.

»Talet behagade Darius mycket väl», fortsätter Herodotos¹ »och han svarade härtill: 'Du främling från Lesbos, om jag lyckligen återvänder hem så inställ dig hos mig för att jag för ditt goda råd måtte få giva dig en god belöning'. Härefter knöt han på en rem sextio knutar och kallade de joniska furstarna till stämma, varvid han så tilltalade dem: 'I män av Jonien, jag återtager min första mening beträffande bryggan. Bruken denna rem sålunda: Så snart jag brutit upp mot skytherna, så lösen från den stunden för varje dag en knut. Är jag inom denna tid icke tillbaka utan så många dagar äro förgångne som här finnas knutar, så inskeppen eder och återvänden till edra städer. Men bevaren så länge bryggan, eftersom jag ändrat min mening, och visen all omsorg att underhålla och bevaka den. I skolen därigenom visa mig den största bevågenhet.'» Efter detta tal bröt Darius upp.

Samma hjälpmedel, som nu användas i Norra Asien för att räkna skjutslegor, användes för 2,500 år sedan i Europa för att räkna dagar. Men nu är det tunguser och jakuter, då var det — Perserkungen.

Vi hava härmed kopplat in kalenderstaven i hela sitt vida etnologiska sammanhang och kunna nu i korta ord sammanfatta runstavens uppkomst sålunda: Hos alla folk förekomma hjälpmedel av ena eller andra slaget för räkning: genom att knäcka en sticka ett visst antal gånger, genom att slå ett visst antal knutar på ett snöre eller genom att skära ett visst antal skårar i en käpp. Alla de tre tillvägagångssätten hava använts för primitiva kalendariska bestäm-

¹ Cit. efter Herodotus Neun Bücher der Geschichte. Nach der Übersetzung von Goldhagen. B. 1, Buch 4: 90—91. Münch. u. Leipz. 1911. Se även Andree, Ethnographische Parallelen . . . Stuttgart 1878, sid. 186.

melser, och på ett högre kulturplan, då kalendern erhållit en fastare reglering, har karvstocken tagits i anspråk för angivande av antalet vanliga dagar mellan varje fest- eller tabudag. Omsatt i kristet kalendarium beteckna strecken det antal dagar, som förflyta mellan varje mera betydande kyrklig helgdag. I denna form lever kalenderstaven exempelvis i den norska primstaven.

För att med ledning av kalenderstaven bestämma tiden för de rörliga högtiderna insättas kyrkokalenderns gyllental över dagskåror, därvid olika sifferbeteckningar inom olika områden komma till användning såsom i England eller hos oss i Västergötland.

Då den lärda kyrkokalendern nådde Sverige, voro ännu runorna en levande kunskap hos vårt folk, lärda såväl som olärda. Runorna hade ursprungligen erhållit sin form genom att grekisk skrift ombildats för att kunna skäras i trä. De svårigheter materialet lade i vägen för överförandet av det lärda kalendariet på den täljda träkalendern voro sålunda här redan förenklade, och detta hade till följd, att hela den lärda apparaten hos kyrkokalendern kunde i full utsträckning, genom transkribering av latinska söndagsbokstäver och gyllentalssiffror till nordiska runor, överföras på kalenderstaven. Det är detta, som är det specifikt svenska hos runstaven.

Att runstaven var fullt färdig långt före medeltidens slut framgår av att den redan då hunnit utbilda sig i ett flertal provinsiella varianter. När transskriberingen först skett, är däremot svårare att avgöra. En terminus ante quem äga vi i det gottländska runkalendariet av år 1328,¹ där kyrkokalendariet finnes »översatt» i runor, ehuru icke på trä utan på pergament. Brate har på goda grunder daterat kyrkokalendariets införande hit till 1100-talets mitt.² Det är i och för sig icke osannolikt att en transskribering kort efteråt gjorts till den runskrift, som var de ur folket utgångna prästerna lika bra om icke mera känd än den latinska skriften, och förelåg en gång en sådan handskrift färdig, var vägen icke lång till överförandet på det vanliga kalendariska hjälpmedlet primstaven eller

¹ Worm, *Fasti Danici*, sid. 125 ff.

² Brate, *Nordens äldsta tideräkning*. I Inbjudning till årsexamen vid Högre allm. läroverket å Södermalm, vårterm. 1908.

rimstaven, som den av gammalt kallas i Sverige, och så var runstaven färdig.

Jag utgår här från att rimstaven verkligen fanns före runstaven och är mycket äldre än denna, sannolikt från en tid långt före kristendomens införande. Ett sådant antagande kan aldrig dokumentariskt bevisas, det har endast av ovan anförda etnologiska grunder gjorts sannolikt. Frågan torde emellertid kräva en ytterligare belysning, dels ur synpunkten av den uppgift ett förkristet kalendarium kan hava att fylla, dels ur synpunkten av hur det var beskaffat med hänsyn till den årsindelning, som brukats av våra hedniska förfäder.

Det nuvarande rimstavskalendariet är helt och hållet byggt på den kristna festcykeln, endast mera undantagsvis förekommer andra element, såsom då gynnsamma och ogynnsamma dagar, dies fasti och dies nefasti, äro betecknade. Innan vi erhöilo det kristna feståret, funnos med all säkerhet andra till vissa tider fastställda sammankomster såsom kultfester och marknader. Av dem kunna de förra tänkas reglerade efter vissa sideriska företeelser, men för de senare kan mycket väl en annan kalendarisk fixering hava varit av nöden. Härunder behöver emellertid icke förstås en datumfixering i vår mening; ännu i senare tid hava vi som bekant haft de stora vårmarknaderna rörliga efter påsk och fastlag, såsom då exempelvis Strängnäs samting avhölls 1 söndag i fastan.

Att ett primitivt folk emellertid — oavsett sådana praktiska grunder — kan vara i behov av en kalender och till vad en sådan kan tjäna framgår av ett exempel från toba-batakerna på Sumatra.¹ Dessa räkna ett år av 12 månånader på vardera 30 dagar. Året börjar då Orion försvinner på västhimmeln samtidigt med att Skorpionen i gryningen går upp i öster, sålunda i maj. Närmast följande nymåne är årets första dag. Deras kalendarium, fig. 29, upptager årets dagar fördelade på 12 eller 13 månader, där fullmånens ställning till Skorpionen angives genom dennas plats närmare eller längre ifrån månadens mitt — bättre förtydligat i fig. 29 B. Tecknen i de

¹ Winkler, *Der Kalender der Toba-Bataks auf Sumatra*. Zeitschr. f. Ethnol. XLV. Berlin 1913, s. 436 ff.

olika kolumnerna, fig. 29 A, ange beskaffenheten av de olika dagarna under året.

De fält, som äro tomma, beteckna gynnsamma dagar, under vilka ingen fara är att förutse. De med ett eller flera riskorn utmärkta dagarna såsom I: 2, I: 5 o. s. v. heta fruktbringande dagar. De med

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
I	⊗	00		⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
II	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
III	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
IV	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
V	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
VI	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
VII	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
VIII	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
IX	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
X	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
XI	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
XII	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	
XIII	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	

Fig. 29 A. Kalendarium, Toba-batakerna på Sumatra Efter Winkler, anf. st. s. 436 ff.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
I	*)											m	m	☉																	
II										m	m	m			☉																
III					m	m	m	m							☉																
IV				m	m										☉																
V		m	m												☉																
VI	m	m													☉																
VII															☉																
VIII															☉										m	m					
IX															☉										m	m					
X															☉																
XI															☉																
XII															☉	m	m														

*) Nymåne 10/5 1912 ☉ Fullmåne m Skorpionen

Fig. 29 B.

ett snett kors betecknade dagarna äro tvelaktiga dagar. I V: 18 se vi ett tecken, som föreställer en grupp människor kring en riskål, dagen heter församlingsdagen. I I: 25 m. fl. ett tecken, som betyder motspänstig och innebär att man och hustru skola i livet eller genom döden skiljas, om man på den dagen begynner ett arbete.

På så sätt hava alla dagar under året sina karaktärer; sammanträffa flera tecken på en och samma dag, innebär detta endast en förstärkning.

Kalendern har sålunda som sin uteslutande uppgift att vara vägledande för dagväljandet, vilket här som hos så många andra primitiva folk är av så utomordentligt stor betydelse. Vid intet viktigare företag får man därför försumma att rådfråga kalendern: vid sådd och skörd, vid frieri, vid trolovning, vid bröllop och vid avslutandet av därmed förbundna affärsuppgörelser, före den nygifta hustruns besök i föräldrahuset och föräldrars eller släktingars återbesök, vid början av ett husbygge, före avslutandet av ett buffelköp, före en offerfest, vid tillagandet av skyddsmedel, invigning av talismaner o. s. v. Kalendern tillfrågas i vanliga fall endast beträffande börjandet av ett företag; endast vid offerfester, som räcka veckor eller månader, måste man även rådfråga sig beträffande den lämpliga tidpunkten för avslutningen.

Dagväljandet förbjödes i Luthers katekes. Även andra dagväljare än malajerna på Sumatra hava kunnat vara i behov av liknande kalendrar.

Den andra frågan, som inställer sig till begründande, är den huru de gamla nordbornas år var beskaffat, då detta givetvis måste vara förutsättningen för en kalender. Att periodiska år i vår mening icke äro en absolut nödvändighet för ett kalendarium ha vi redan sett från Nikobarerna, där man räknar ett år om 207 dagar. Det år, som enligt de gamlas berättelser, fanns i det äldsta Rom skulle ha räknat omkr. 295 dagar och sålunda varit ett år av samma beskaffenhet som det nikobaresiska.

För att besvara frågan huru det nordiska året såg ut före kristendomens införande äga vi visserligen källor från Island, men dessas giltighet även för det övriga Norden behöver icke vara alldeles bergviss. Jag går för korthetens skull direkt till de antika årstyperna. Dessa äro två, den ena byggd på solomloppet, den andra byggd på månvarvet. Det förra, det bl. a. i Egypten använda året, har 365 dagar av 12 månader på 30 dagar samt 5 fyllnadsdagar s. k. epa omener. Detta år ligger ännu i dag till grund för den

koptiska kalendern. I det andra året, det som bl. a. användes i Grekland, räknades månadernas längd efter månomloppet med omväxlande 29 och 30 dagar, varav man ur 12 månader erhöll ett år på 354 dagar. Den brist av omkr. 11 dagar i ett helt solår, som därigenom uppstod, reglerades så, att under loppet av 8 år 3 hela skottmånader insattes på cykelns III, V och VIII år. Man erhöll alltså på 8 år 99 månader och då

99 Synodiska månader = 2923·52841 dagar

8 Tropiska år = 2921.93760 dagar

sålunda 99 S — 8 T = 1·59081 dag

hade man efter vart åttonde år uppnått en praktiskt tillfredsställande överensstämmelse mellan de tider, då exempelvis solstånd och nymåne sammanföll.

Den första av dessa årsformer träffa vi i hednisk tid på Island, där man räknar ett år av 364 dagar med 12 trettiodagarsmånader och 4 epagomenar. De 364 dagarna ha uppstått därav att året var byggt på jämna 7-dagarsveckor med 7×52 veckor = 364. Detta isländska veckoår har varit spritt även över Skandinavien fastland. Rester därav träffas ännu i södra Sverige.¹

Den andra årsformen, månåret, är från germansk botten känd bland angelsaxarna genom Beda's *De ratione temporum*, cap. XIII. Rester av ett månår hava bevarat sig i formen för beräkningen av den stora Uppsalamarknaden, Distingen, ännu under 1700-talets början² samt hos norsk allmoge ännu på 1800-talet.³ Genom dansken Ole Worm⁴ veta vi dessutom, att bönderna på Jylland ännu under 1600-talets början räknade ett år med tolv månader samt en skottmånad, »Sildemaen», som vid förefallande behov insattes, således en fullständig parallell till det grekiska året.

Hur ställer sig nu kalenderstaven till året. Svårigheten träffar närmast den senare årsformen, där icke alla år bli lika långa utan somliga bli 354 dagar, andra 384. Det är klart att för en sådan

¹ Vistrand, *Tvenne runstavar i Nordiska Museet*, Samf. f. Nord. Museets främjande 1889, sid. 9.

² Beckman, N., *Distingen*, i *Studier tillägnade Esaias Tegner*, Lund 1918, sid. 200 o. f.

³ Aasen, *Norsk Ordbog*, Christiania 1873: maane sid. 487.

⁴ *Fasti danici*, sid. 45.

årstyp en kalendersticka av de former, vi nu sysslat med, erbjuder olägenheter. Det fanns emellertid en annan utväg att lösa saken, och den bestod i att jag exempelvis mellan varje nymåne gjorde en kalendersticka; när jag efter ett solår räknade över stickorna, erhöj jag en bunt av 12 stickor, i fall av skottmånad kunde en trettonde tilläggas för att då användas.

Till belysning av ett sådant förfaringssätt gå vi på nytt till karvstocken. De karvstockar, vi förut granskat, hade alla de ifrågasvarande uppgifterna på samma käpp. I Skåne träffa vi i de s. k. knävlingarna, fig. 30, ett helt annat tillvägagångssätt. Här har man för varje bonde i byn en sticka med hans bömärke och anteckningar om hans skyldigheter och försummelse. Paralleller till knävlingarna träffa vi exempelvis i de schweiziska milchtesseln¹ vilka användas för kontroll av mjölk- och ostleveranser.

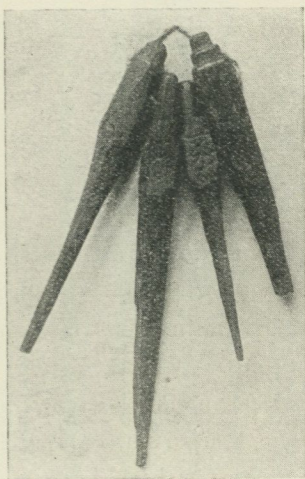

Fig. 30. Knävlingar, Skåne, Ingeltorps sn. Nord. M. 729. L. 16 cm.

Parallellen mellan karvstock och rimstav endast fullkomnas genom att vi vid sidan om knävlingarna för kalenderiskt bruk äga s. k. rimböcker, t. ex. den här avbildade från Gammal Svenskby, fig. 31. I en norsk rimbok fig. 32, finna vi i överensstämmelse med rimstaven, fig. 22, mess-tecknen skilda av heldragna streck, och i Västergötland äro i enlighet med de västgötska rimstavarna, fig. 11, gyllentalen i dylika rimböcker anbragta med strecksiffror över dagpunkterna, fig. 33. Med denna kalender ha vi ånyo erhållit anknytning till utomskandinaviskt material, i det att vi finna besläktade kalendrars i Sydtyskland² och Österrike, bl. a. i Tyrolen och i Istrien.³ Den här, fig.

¹ Rüttimeyer, anf. st. s. 290.

² Brunner, Ein Holzkalendar aus Pfranten, Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 19. Berlin 1909, s. 249 ff.

³ Riegl, Die Holzkalendar des Mittelalters und der Renaissance. Mitth. des Inst. für österr. Geschichtsforschung. IX. Innsbruck 1888, s. 82 ff.

34, avbildade Pfrantenkalendern skiljer sig från de hos oss förekommande däruti, att helgonen själva avbildats jämte sina attribut, så är även fallet i den ena av Riegl (anf. st.) avbildade kalendern, i den andra kalender han avbildar saknas däremot figurerna,

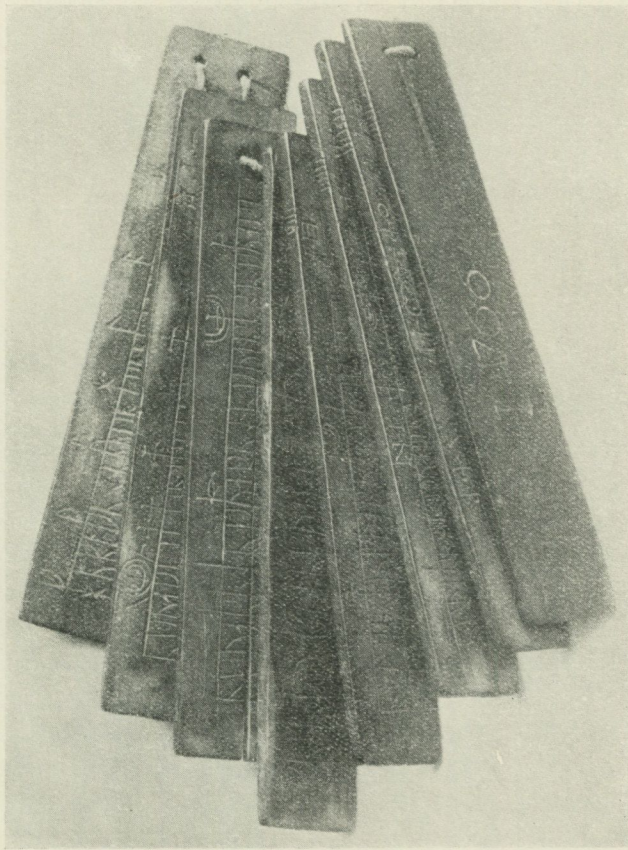

Fig. 31. Rimbok, Gammal Svenskby, dat. 1766. Nord. M. 89,901. L. 28 cm.

och dagarna äro som på de nordiska kalendrarna markerade endast genom helgonattribut eller andra tecken. Även i södra Frankrike har uppenbarligen ett slags rimbok använts. I en 1497 utgiven *Compost et Calendrier des bergiers* omtalas, att herdarna »qui gard-

ent les brebis aux champs» utan att kunna läsa kalendarierna tillägna sig »cognoissance du cieulx» enbart »par aucunes figures quilz font en petites tablettes de boys».¹

Den bild av runstaven i etnologiskt avseende, som vi tidigare erhållit, har genom dessa sist anförda företeelser ytterligare fullständigats. Och komma vi nu åter in på runkalendariets klassiska mark i Östergötland och Svealand, finna vi även på rimboken i trä

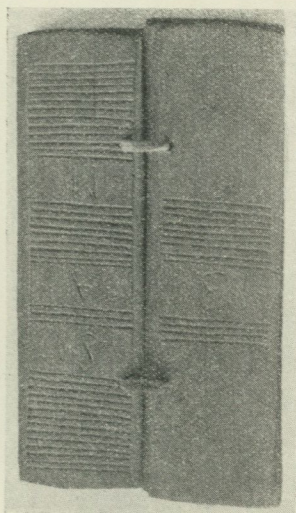

Fig. 32. Rimbok, Norge. St. H. M.
L. 13,4 cm.

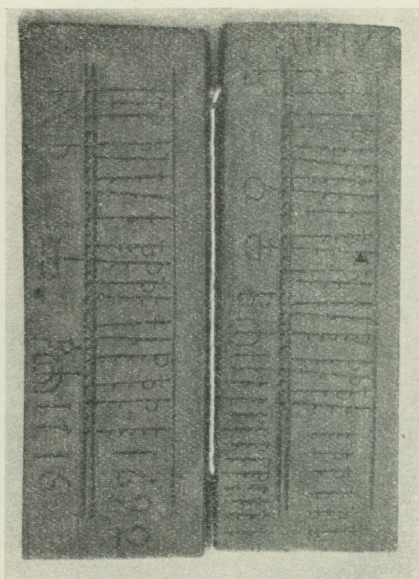

Fig. 33. Rimbok, Västergötland. St. H. M.
L. 15,2 cm.

hela runstavsupställningen med julhorn och biskopsmössor, söndagsrunor och gyllental i runsiffror, fig. 35. I besläktade former, ehuru med avsaknad av gyllentalen, möta oss slutligen de lappska rimböckerna i trä eller renhorn, fig. 36.

Alla de hinder, som kunde tänkas möta mot förekomsten av en kalender redan innan den kyrkliga nådde oss, tror jag mig med vad

¹ Sig, Vorgregorianische Bauernkalender, Strassburg 1905, s. 71. Se även Ihre, Glossarium. Upsala 1769, II, p. 351 art. primstaf.

som här ådagalagts hava undanröjt. Men å andra sidan torde det vara fåfång möda att söka direkt hedniska minnen i den nuvarande nordiska rimstaven. Festkalendariet är det vedertagna romersk-katolska, och för festdagarnas beteckning torde så gott som undantagslöst, där denna icke utgöres av streck eller kors, legendariska eller andra kyrkliga tecken ligga till grund. Folketymologien och

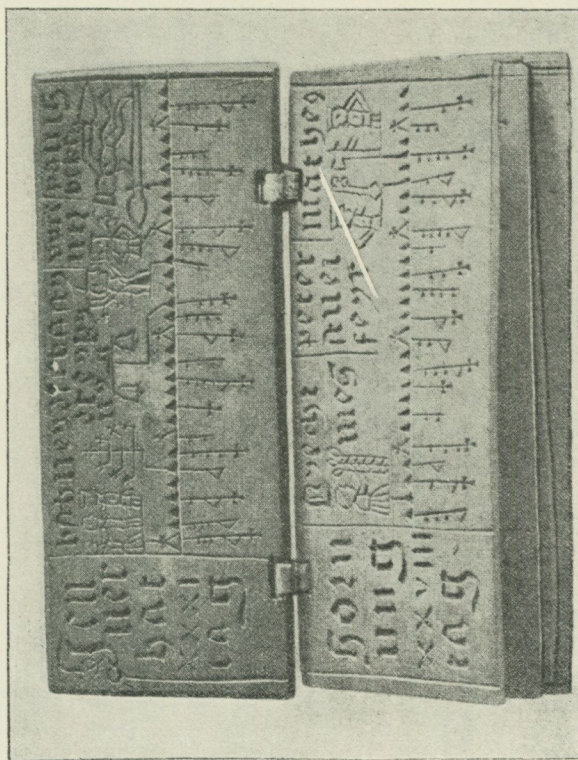

Fig. 34. Rimbok, Pfranten, Bayern. Efter Brunner, anf. st. s. 254.

den rudbeckianska forskningen hava visserligen hjälpts åt att omgestalta messedagstecknen, men efter hand, som man lyckas avlägsna denna fernissa, synes den rent kyrkliga guldgrunden lägga sig allt klarare i dagen.

Att tecken finnas, som kunna vara ärvda från förkristna kalendarier antingen så, att de fått stå kvar på sin ursprungliga dag,

Fig. 35. Runbok, Östergötland. St. H. M. L. 30,8 cm.

när denna sammanföll med en kyrklig helgdag, eller att de flyttats från dagar, som icke passade kyrkan, är i och för sig lika möjligt, som det torde vara omöjligt att bestämt belägga sådana fall.

I detta sammanhang må till sist ännu en anmärkning tillåtas mig. För flera av de lappska tecknen ligga kyrkligt legendariska emblem till grund, andra tecken åter synas hava annat upphov. Detsamma är förhållandet med de nordnorska primstavarna av typ

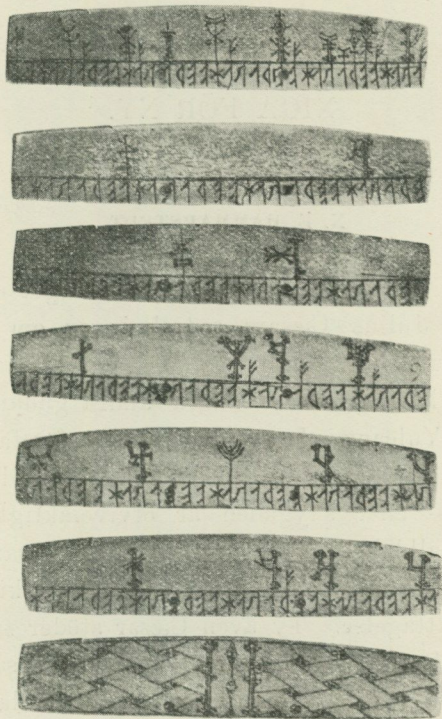

Fig. 36. Lappska runkalender. St. H. M. L. 11,2 cm.

som fig. 22, vilka för övrigt förete vissa likheter med lappkalendarierna. Om här bakom kunna dölja sig hedniska tecken för fester eller dagväljande lämningar jag därhän. Redan på 1600-talet hade lapparna ingen kännedom om betydelsen av messdagstecknen i sin kalender.

»NIGA FÖR NY.»¹

Av

N. E. HAMMARSTEDT.

I den äldsta litterära källa, som mäter något om germansk religion, nämligen Julius Cæsars anteckningar om galliska kriget, säger den ryktbare statsmannen (6: 21), att germanerna »icke ens ryktesvis» hade kännedom om några andra gudar än solen, elden och månen (Sol, Vulcanus, Luna). Uppgiften förefaller icke alldeles sannolik — att de i likhet med fornperserna (Herodotus 1: 131) även dyrkade himmels- eller skyguden är otvivelaktigt — och det antagandet är icke alldeles fjärran liggande, att Cæsar på detta ställe mera kalkerat på underlag av någon äldre grekisk författare än litat till egen iakttagelse. Ty även Cæsar stöder sig på äldre källor (jfr 6: 24). Huru därmed än må förhålla sig, så är det emellertid tydligt, att Cæsars uttalande måste innehålla åtminstone ett visst mått sanning, huru avvikande det än är från Tacitus' inemot ett och ett halvt århundrade senare nedskrivna, på vidgad och fördjupad kännedom grundade skildring av germanerna. Sol- och månkult hava (jämte himmels- och åskkult, vattenkult och träd-kult) otvivelaktigt tillhört de ariska folken alltifrån deras gemensamhetstid.

Underligt förefaller därför å andra sidan, att Tacitus icke någonstädes i sina uppgifter om germanerna omnämner någon direkt vare sig sol- eller månkult. Se vi nogare efter i hans lilla bok om ger-

¹ Till stor del har denna uppsats förut ingått i en artikel i Svenska Dagbladet för den 22 dec. 1915. Författaren har bibehållit det populära framställningssättet även här.

manerna, finna vi emellertid, vad månkulten beträffar, därstädes några folkseder omtalade, vilka oförtydligt intyga, att månen även på hans eller hans sagesmäns tid hos germanerna stått i en viss, ehuru måhända redan då bleknad religiös helgd, och att detta helighållande varit av en verkligt genomgripande och djupgående folklig art. I kap. 11 säger han, att germanerna hålla ting eller stämma »på bestämda dagar antingen vid nytändning eller vid fullmåne, ty dessa tidsskeden anse de för lyckosammast att börja ett företag». Indirekt bestyrker också redan Cæsar denna folkåskådning, då han (1: 50) omtalar, att de germanska husmödrarna avrådde sina landsmän från att inlåta sig i strid före nymåne.

Särskilt den senare delen av den från Tacitus anförda satsen yppar, såsom vi skola se, åtskilligt av allmän forngermansk folktro. Ställa vi den vid sidan av senare tids uppgifter om svensk och germansk övertro, kunna vi nämligen omöjligt förneka, att alldeles samma uppfattning livligt genomsyrat vårt folks åskådning inemot vår egen tid: allt som bör bli lyckligt, fruktbarande och gynnsamt bör företagas vid ny- eller fullmåne. Undantagen från denna regel endast bekräfta densamma. Bröllop borde alltså enligt allmän svensk folksed hållas på ny för att bli lyckliga, sådden borde ske på ny, en regel som redan i början av 1500-talet biskop Peder Månsson omtalar i sin Bondakonst (k. 16), slakt skulle förrättas på ny, fåren klippas, ved huggas, timmer fällas, frukt skördas, hus byggas vid nymåne. »Alla angelägna saker böra förrättas i nyet (så länge månen växer) och ej i nedanet», antecknar omkring medlet av 1700-talet lektor J. Törner i sin Samling af Vidskeppelser, och denna anteckning sammanfaller ju nästan med Tacitus' uppgift mer än ett och ett halvt årtusende förut.

Från medeltiden äro uppgifterna om månkult ytterst glesa, men fullt vittnesgilla och väsentliga sådana saknas dock icke. Så t. ex. varnar på 600-talet den helige Eligius i en predikan varje rättrogen kristen för att, när han begynner sina sysslor, fästa avseende på månen (Grimm, Deutsche mythologie 4:e uppl. b. 3 s. 401). Några andra exempel skola framgå ur det följande. Den tillväxande månen bringar tillväxt, välsignelse och framgång. Det är den urgamla

mänskliga analogi-åskådningen, vilken möter så ofta inom primitiv tro, som även här framträder. Allmänt spridd har därför också den föreställningen varit, att man vid första beskådandet av nyårsnyet borde hålla ett föremål i handen av det slag, som man särskilt önskade skola bli välsignat och välsignelsebringande under det nyss ingångna året, såsom t. ex. ett mjölkspann, en sädeskärve, ett bröd, pengar eller dylikt.

Men man kunde också hänvända sig till månen med direkt åkallan och bön, och här anträffa vi alltså, huru nära den än må stå magin, en ovedersäglig måndyrkan, som, egendomligt nog, bibehållet sig långt ned i kristen tid, ja till våra dagar. Starka etnologiska indicier tala, såsom jag vill visa i det följande, för att denna måndyrkan med bön och åkallan är av mycket hög ålder, om den ock icke, för så vitt jag vet, omnämnes i litteraturen förr än på 1500-talet. I en år 1555 i Torino tryckt bok säger författaren, att han hört, att de gamla germanerna dyrkat även månen (Lunum) såsom gud och kallat honom *hermon*, det är herr måne (dominum Lunum). Denna titel »herr måne» synes avgjort förutsätta en åkallan av månen. Också finnes i en redan år 1415 nedskreven *Liber de superstitionibus* eller *Registrum superstitionum* följande uppgift: »Till och med än i denna dag finnas människor, vilka då de första gången (på året) se nymånen, med böjda knän tillbedja honom eller, sedan de avtagit huvudbonaden eller hatten, bugande dyrka honom under bön och åkallan.»¹ Beklagligt nog anför icke den medeltida upptecknaren ordalagen i denna bön eller åkallan, men huvuddragen av densamma kunna vi med allra största sannolikhet gissa oss till med ledning från andra håll: Jägaren har bett om rikligt byte, bonden om god skörd och god boskapsavel, hustrun om barn, ungdomen om en make, köpmannen om rika inkomster o. s. v. Redan i en i Helmstädt år 1677 tryckt bok anträffas en bön till månen om penninginkomster: »Var välkommen nymåne, hulde herre, låt min förmögenhet (geld) förkovras.»

Att månen i sin egenskap av lyckogivare skulle anropas såsom en kärleksgudomlighet är ganska självklart. Dylika böner om

¹ J. Grimm, *Deutsche mythologie* 4:e uppl. s. 26.

uppenbarelse om den blivande maken äro kända från England, Skandinavien, Ryssland o. s. v. Jag lämnar emellertid efter detta summariska omnämmande denna art månkult.

Ursprungligare till sin karaktär är följande i tidningen Götheborgska Magasinet för år 1759 återgivna hyllning till nyårsnyet:

»Välkommen Nykong,
välkommen Herre,
med korn och kärne,
med fläsk och med böste,
och med godt korn om hösten.»¹

Upptecknaren anmärker, ingalunda utan skäl, att dessa »verser» hvarmed Nyet lyckönskas, gå nära til afguderi». Samma verser citeras på 1840-talet av vår nitiske folklivsforskare R. Dybeck och väl även, senare, av Hyltén-Cavallius i »Värend och Virdarne», om ock de två sista verserna hos den sistnämnde visa denna avvikelse:

med fläske-böste,
med öl om höste.

Från Skåne finnes från en senare tid följande uppteckning:

Välkommen nykung, välkommen måne
i Halland och Skåne
med korn och med kärne,
med sol och med värme,
med fläsk och med böste,
med gott öl om hösten o. s. v.

Vid en av Svenska Dagbladet år 1915 utlyst pristävling mellan folklivsskildringar inkom från Småland en uppteckning om seden »Niga för ny», vari följande form förekommer (den anföres här efter meddelarens, distriktsveterinär H. Hasselgrens, senare beriktigande):

¹ Jfr Fataburen 1913, s. 181. — Redan en akad. avh. av år 1745 omtalar från Skåne seden att »Helsa på Ny—Kong».

Vi niga för ny,
vi offra förty,
vi dansa runt ikring.

Meddelandet har sitt intresse även därför, att det gamla uttrycket »niga för ny», d. v. s. hälsa ny, här givit anledning till omklädnad av gossarna till flickor, då de skulle hälsa nyet. Det är ju numera endast kvinnorna som »niga». Emellertid är det icke utslutet, att vi häri också finna ett förvirrat vittnesbörd om att hyllningen för nyet icke heller från männens sida inskränkt sig till en blott bugning utan varit åtföljd av en obligatorisk hastig knäböjning liknande den vi ännu kunna bevittna vid katolsk gudstjänst.

Från Danmark har A. Olrik i en avhandling *Wettermachen* i *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 1910 anfört åtskilliga böner till nyårsnyet, bland vilka ett par här må återgivas. På Anholt säger man:

Nyårsny, giv mig smör på mitt bröd,
giv mig fläsk, giv mig böste,
giv mig gott korn till hösten!

I Väst-Jylland har bönen denna lydelse:

Nyårskung! Fläskeböste!
Vår herre, giv oss gott korn till hösten!

En stark mytisk anstrykning möter i ett par formler för tandvård riktade till nymånen, vilka anföras av M. Lorenzen i *Signeformularer og Trylleråd* (1872). Den ena begynner:

Hissat ser jag det himmelska ny,
konungens son av sky,

och den andra lyder:

Hissad ser jag den himmelska hjort
med sina två horn (*tacker*)
och aldrig får hjorten tre horn,

och aldrig får jag tandvärk
i denna stund eller i detta år
och icke så länge världen står o. s. v.

Måhända finnes skäl att härmed samställa den spridda svenska uppfattningen av nymånen såsom herren eller husbonden och aftonstjärnan såsom dennes dräng. »Om Aftonstjärnan (Venus) går för nyet, betecknar det god årsväxt, emedan herren (nymånen) går efter drängen (stjärnan) och tigger honom att bliva i tjänsten: men går nyet före och stjärnan efter betyder det dyrtid, då drängen tigger på husbonden att få kvarbliva i dennes bröd», anför Dybeck efter Gaslander. — Skulle vi här möjligen möta den med hjorthorn väpnade fruktsamhetsguden Frö (Herren) och hans tjänare Skirner! — Frös egenskap av solgud är i varje fall en mycket tvivelaktig förklaring (jfr Skirnismål st. 6). Såsom Mannhardt visar i en avhandling om de lettiska solmyterna i Zeitschrift für Ethnologie 1875 är det för dessa ett vanligt drag att framställa mångudens kärlek till solgudinnan.

Om masurerna i Ostpreussen, ett slaviskt folk, från vilket de under det senaste kriget ryktbara Masuriska träskan hava sitt namn, förtäljer vid mitten av 1700-talet en upptecknare, under djupt beklagande av denna hedniska övertro, att de som lida av frossa, ögon- och tandvärk och andra sjukdomar andäktigt med knäppta händer åkalla nymånen, i det de till honom rikta en i »enfaldiga knittelrim avfattad bön». Huru denna bön löd få vi dock, skada nog, icke veta. Från de finska esterna äga vi däremot ett par dylika böner upptecknade, av vilka en här må anföras:

Må månen åldras
men jag förbliva ung,
må brödkakan räcka till
och mjölbingen förslå,
åt svinet sömn,
åt ulven pest,
åt fåren maklighet,
åt mig hälsa!

Härtill fogar den unga bruden fromt denna önskan:

Tilltage jag i omfång såsom du!

Såsom ses avviker denna bön rätt avsevärt från den typ, som förut anförts, och vi kunna ej heller vänta annat. Vända vi oss nu till magyarerna, möta vi däremot, märkligt nog, några kända drag. Flera magyariska böner till nymånen finnas upptecknade, och alla begynna de med tilltalet »Nymåne, nykung» (Uj hold, új király) samt gå ut på att förmå denne att skänka välsignelse och välgång och hålla krämpor och sjukdom fjärran. En av dessa böner lyder i sin helhet så här:

Nymåne, nykung,
 giv mig
 goda veckor,
 i goda veckor
 goda dagar,
 i goda dagar
 goda stunder,
 i goda stunder
 god lycka,
 och därtill
 god hälsa!

Egendomligt är att åkallandet av nymånen synes hava en stor utbredning särskilt bland Afrikas invånare.¹ Redan Thunberg berättar från sitt besök år 1773 i Sydafrika, att »då Nyttänning första afton visar sig, får man se hottentottarna springa, taga av sig hatten och niga». Man kunde vara böjd att häri se någon från boerna lånad sed. Att så dock icke är förhållandet framgår av andra anteckningar om nordligare boende folk. Om kongonegrerna förtäljer sålunda en resande, att de vid åsynen av nymåne klappade händerna, knäböjde och ropade: »Må jag så förnya mitt liv som du är förnyad» (Frazer). Om mensa-folket, ett halvkristet tigréfolk i nordöstra Afrika, för-

¹ Se ock Frazer, *Adonis, Attis, Osiris*, Vol. 2, s. 140 ff. samt M. P. Nilsson, *Primitive time-reckoning*, Lund 1920, s. 151 ff., vilket arbete utkommit sedan denna uppsats redan satts.

måler missionären K. G. Rodén i en liten bland Evangeliska fosterlandsstiftelsens missionsskrifter utgiven bok, att, »då man första gången vid nytändningen ser månen, säger man med blicken vänd mot denne: Bliv oss en glädje- och lyckomåne; må den unge växa till och den vuxne bliva stark; den havande kvinnan må föda och den som fött må ge di; främlingen hinne sitt mål och inbyggarna må bo trygga i sina hem; den ute betande boskapen komme lyckligt åter; bliv oss en sädes- och kalvmåne; bliv oss en frisk hälsomåne; så ofta som en ny hövding tillsättes och en ny måne tändes, göre Herren oss allt gott.»

En annan klang ha månsångerna i det hedniska Centralafrika. Från landet öster om Kamerun anför Frobenius ur en resandes brev en skildring, som här i förkortning upprepas. — Det är natt och fullmåne för första gången i månskiftet. Doft dåna slagen från kvinnornas sädesmortlar, och kvinnorna sjunga:

Mycket hirs, mycket hirs; god skörd, god skörd!

Jag vill fylla min mans matkorg,

jag vill ge mina barn mat.

Mycket hirs, mycket hirs; god skörd, god skörd!

Så ljuder bönen från de åkerbrukande kvinnorna; men männen, jägarna, slå klatschande på sina skinnmantlar, i det de å sin sida kväda:

I floddalen antiloper, att jag ej kan räkna dem —

antiloper, antiloper, antiloper!

Elefanter med tunga, vita betar för de vite!

Antiloper, antiloper, antiloper!

Visserligen ljuda dessa afrikanska sänger tämligen olika den här förut från 1700-talet anförda svenska bönen till nyårsnyet, men väsentligt sett är dock likheten överraskande stor. Det synes intet hinder för det antagandet, att även hos våra förfäder en gång kvinnorna, slamrande med sina sädeskrossare, anropat nymånen för god kornskörd, medan männen önskat sig rikt byte av älgar, hjortar och uroxar. På den gemensamma byplatsen har man samlats, och dit hava så småningom även andra byns angelägenheter förlagts vid

denna tid: danser och ceremonier, blot och stämmor. Nymånes inträde anger, såsom Tacitus meddelar, även tingstid, en uppgift som bestyrkes av tidsbestämningen för distinget i Uppsala, vilket enligt Olaus Magnus hölls vid första fullmåne efter trettondag jul.

Onekligen är detta sista endast en mycket vag hypotes, i saknad som den är av alla bindande bevis, men den synes mig allt för möjlig för att böra förtigas. Än i senaste tid hette det, åtminstone i Danmark enligt E. T. Kristensen, att var och en borde vara under bar himmel — han fick ej stå ens under »æ tagskjærp» — när han första gången skådade nyårsnyet, eljest drabbades han av motgång eller hemsökelse.

I varje fall möter man i denna naiva måndyrkan en mycket primitiv företeelse av social religionsutövning, av religion i strängare bemärkelse. Det har framställts, att religion i egentlig mening förutsätter bön, och man har indelat de mänskliga trosfunktionerna i magi och religion. Visserligen kunde från så nära håll som den kyrkliga liturgiens eget område exempel anföras på denna indelnings obestämda karaktär, men vi kunna med vördnad förbigå detta sacrosancta område. Inom månkulten möter, såsom framgår av denna kortfattade framställning, en religionsföreteelse med de mest svävande övergångar från magi och besvärjelse till åkallan och bön.

»LADA» VID BISKOPS, BUNGE SOCKEN, GOTTLAND.

Av

SUNE AMBROSIANI.

Om man frånsér Fårön, som omfattar en socken för sig, utgöres Gottlands nordligaste del av Bunge socken. Trakten gör intryck av att vara karg. Dock finnas mellan den lågväxta barrskogen odlade marker. Både vid kusten, där vid Fårösund ett samhälle vuxit upp, och inne i landet finnes gammal kulturbygd. Den för den gamla kulturen intresserade folkskolläraren i församlingen Th. Erlandsson började, när den nya tiden också här medförde nydaningar, intressera församlingsborna för det gamla och fick med deras hjälp och intresse till stånd Bunge friluftsmuseum i en »äng» i Bunge kyrkas omedelbara grannskap. Hur mycket här har åstadkommits visar den rikt illustrerade katalog, som utgavs över samlingarna år 1914.

Under förarbetena till detta museum hade hr Erlandsson fått löfte om att erhålla några gamla hus vid en av de större gårdarna i socknen, som ägaren G. Blomgren ändå skulle riva för att ersätta med tidsenliga. När dessa skulle flyttas, fick meddelaren under rättelse om, att så skulle ske och fick även tillfälle närvara vid rivningen. Här ställde sig icke ett sådant företag så dyrbart som på andra håll, ty sockenbor och grannar bidrogo till flyttningen på gammalt gottländskt vis både med sin egen arbetskraft och hästdagsverken utan ersättning.

Gården Biskops, där rivningen ägde rum, har ett namn, som icke har med den kyrkliga ämbets titeln att göra, utan, efter vad

man upplyst mig om, skulle betyda »bi skogs», d. v. s. vid skogen, gården vid skogen. För närvarande består den av två parter, men har det förmodligen här liksom på andra gottländska gårdar en gång skett en klyvning. Nils Lithberg har ur P. A. Säves stora manuskriptsamling, numera förvarad på Universitetsbiblioteket i Uppsala, excerperat handlingarna rörande Biskops och ur dessa fått fram en ägarelista för 1600-talets början. Den äger för oss ett visst intresse, eftersom flere av de hus, som före rivningen funnos på gården, med en viss sannolikhet uppfördes där just under denna tid. Den först omtalade ägaren heter Jakob Biskops. År 1618 äges gården av Peder Biskops, som är ingift till gården från Skymmings i Fleringe. Denne har sålt gården 1623 till Christoffer Biskops och själv flyttat till Lektarve. Christoffer var gift med Kirstine Matsdotter, död 1633. De hade flere barn: Peder, Rasmus, Katrine g. m. Oluff Broungs — sedan avflyttad till Angelbos i Lärbro — Waldborgh och Haldiur g. m. Rasmus Lauridssen. I de danska namnformer, som ibland dyka upp, ha vi erinran om, att Gottland under denna tid hörde under den danska kronan. Av dessa Christoffers barn stannade Rasmus Christofferson på gården. Han var gift med Brita Rasmusdotter och dog 1660 eller kort före detta år.

Huru gårdsplanen på Biskops såg ut innan rivningen visar skissen fig. 1.¹ Gränsen mellan parterna markeras med ett staket, likaså gränsen mellan storgården och lillgården. Trots att här bott tvenne ägare med sina hushåll, har anläggningen som helhet utseendet av att vara en enda stor gård. Vid ena sidan av gårdsplanen ligga de båda manbyggnaderna. Rumsfördelningen i dessa är den på större gårdar vanliga. Ingången är mitt på framsidan. Man kommer in i en förstuga, rakt fram är ett mindre kök, i vardera gaveln ligger ett stort rum, på ena sidan dagligstugan, där familjen vanligen vistas, och på den andra nystugan, som är prydd med några finare möbler och som delvis användes som förrådkammare. På baksidan är vidbyggt ett rymligt bryggghus, där matlagningen sker. Dessa hus äro av sten. Likaså de båda drängstugorna. Genom

¹ Ur Sune Ambrosiani, Om profanbyggnader på Gottlands landsbygd, i Arkitektur, juni 1920.

grindar i staketet komma vi ut på storgården. Husen omkring denna voro alla av trä med sina höga, med ag täckta tak. Endast högstugan mitt på gården var till sin nedre del av sten.

Högstugan härstädes hade kort innan mitt besök rivits. Endast några fragment av väggkonstruktionen kunde sändas till Stockholm,

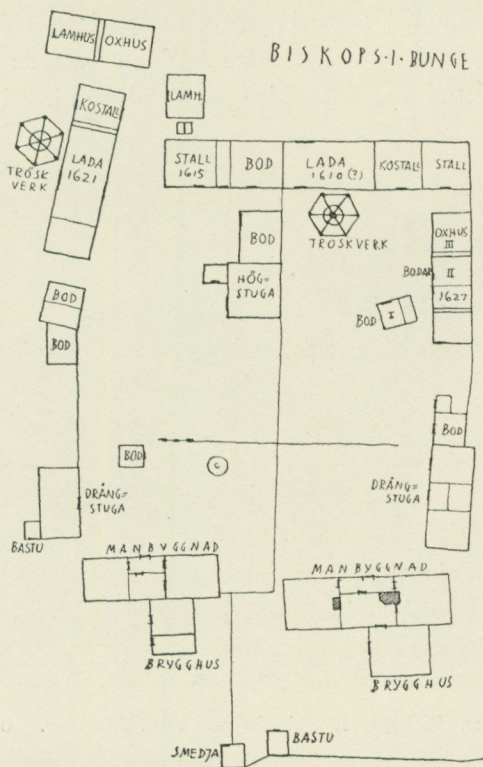

Fig. 1. Planskiss av gården Biskops före rivningen. Efter skiss av Th. Erlandsson. Ur Arkitektur 1920.

där de förvaras i Nordiska Museet. Högstugorna bestå vanligen av ett större rum och ett eller par mindre. Det stora rummet är samlingsplatsen, när någon av gårdens parter skall fira en fest. Därför är den vanligen prydd med målningar å tak och väggar.¹ Några rester av en sådan dekorerad högstuga från Lunderhage i

¹ Sune Ambrosiani, Plankor med målning från Lunderhage, Gottland, i Fataburen 1910.

Fleringe, en grannsocken till Bunge, finnas beskrivna av författaren i Fataburen 1910. Flere högstugor finnas omtalade i de Säveska anteckningarna, och på ej så få håll kunde man för några år sedan vid resor på Gottland påträffa dekorerade bålar insatta i nya byggnader. När ej högstugorna togos i anspråk för de festliga tillfällena, användes de till förvaringsrum för parternas dyrbarare egendom. Socialt sett ha de sitt intresse därför att de ända in i våra dagar burit vittne om en äldre samfundsordning bland allmogen.

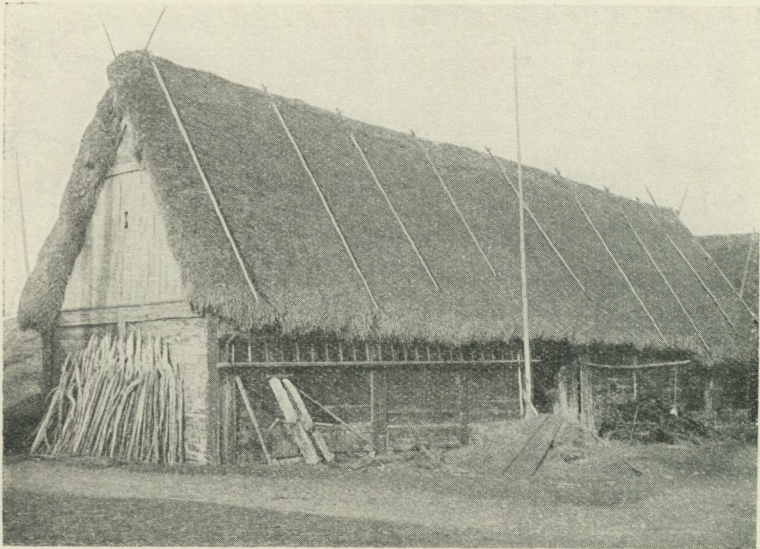

Fig. 2. »Lada», loge, Biskops, före rivningen. Förf. fot. 1909. Ur Arkitektur 1920.

De disponerades nämligen, som sagt, ej av en enskild utan av alla, som bodde på gården (i byn).

På planskissen fig. 1 finna vi för vardera parten stall, oxhus, kostall, lada (loge), senare förenad med ett tröskverk, vagnbodar, lammshus, således allt, som behövdes av uthus. Som synes, äro de oregelbundet grupperade kring gårdsplanen. De voro byggda i skiftesverkskonstruktion och vad södra parten beträffar till största delen rivna vid mitt besök. I norra parten var man i färd med att taga ned dem. Vid flera av byggnaderna har å planskissen av hr

Erlandsson angivits det årtal, då de enligt traditionen på platsen enligt funna inristade årtal antogos vara uppförda. I det stora hela peka dessa årtal hän på, att gårdsanläggningen tillkommit under 1600-talets förra hälft. Av åtskilligt att döma, även om man vill ställa sig kritisk till de angivna årtalen, torde de i stort sett peka i rätt riktning för byggnadernas ålder. Bland dessa byggnader var det särskilt en — ladan (logen) till den norra parten — vars riv-

Fig. 3. Lada, Biskops, sedan taket nedtagits. Förf. fot. 1909.

ning det gavs mig tillfälle att följa, och som otvivelaktigt innehåller så många drag karakteristiska för den gamla gottländska träbyggnadskulturen, att den förtjänar att närmare studeras som en representant för denna, och man kan tillägga en representant av den ålder, att endast få hus i vår tid finnas, som kunna jämföras med denna.

Vid nedtagandet av denna »lada», loge, hade den följande rumsfördelning. I centrum ett loggolv med 2 fack å ömse sidor för kär-

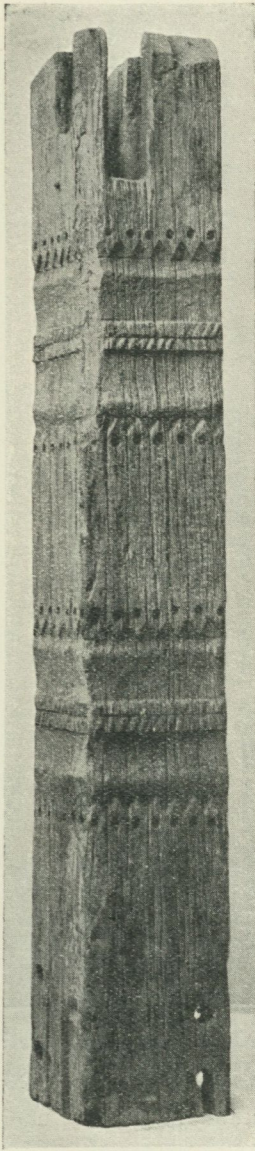

Fig. 4. »Honnstuck», Gardas sn. Nord. M. 112, 524.

varnas förvarande. De markeras utvändigt å fig. 2 av de resta stockarna. I båda ändarna har denna ursprungliga byggnad sedermera förlängts. I den ena (västra) ändan har detta skett för att bereda mer plats åt säden, i den andra (östra) ändan har uppförts en ladugård med mittgång från långvägg till långvägg och bås mot gavelväggarna. Dessa förlängningar äro således sekundära i förhållande till den mellersta delen. För att spara virke har förlängningen skett så, att man i de nya gavlarna satt in de gamlas virke. Dock har man ej flyttat själva ramverket utan endast fyllningen. Konstruktionen i gavlarna återspeglar således den äldre tidens sätt att bygga, ej den tids, då förlängningen skedde.

Väggarna äro uppförda i en skiftesverkskonstruktion av ett slag, som i sina grunddrag mycket ofta förekommer på ön.

Sedan marken utjämnats med sten, dock ej så mycket, att man lämpligen kunde säga, att en stengrund lagts, sträcktes syllarna, gottl. »svill», under väggarna och därjämte å ömse sidor om loggolvet tvärsvillar; i dessa sistnämnda voro »söjlträna», se fig. 3, som buro takkonstruktionens sidoåsar, intappade. Tvärsvillarna voro liksom gavelväggarnas syllar knutade ihop med långväggarnas syllar. Ridande på knutningen stå resta stockar, »honnstuckar», fig. 4. Om etymologien på detta ord finnas delade meningar. En av de föreslagna är, att namnet uppkommit därav, att stockarna avslutas liksom med horn för att kunna hålla ihop väggkonstruktionen. Huru benämningen skall tolkas, må vi emellertid här lämna därhän

åt dem, som äga de språkhistoriska förutsättningarna till att lösa en sådan fråga.

I två av de resta stockarnas sidor — i hörnen i två närstående, eljest i två motstående — äro nåtar, på gottländska kallade spunning, i vilka »bularnas» — de liggande plankornas — ändar äro instuckna. En sådan spunning synes å fig. 5, den »honnstuck», som står kvar på sin plats från den tid, då ladans gavel befann sig där.

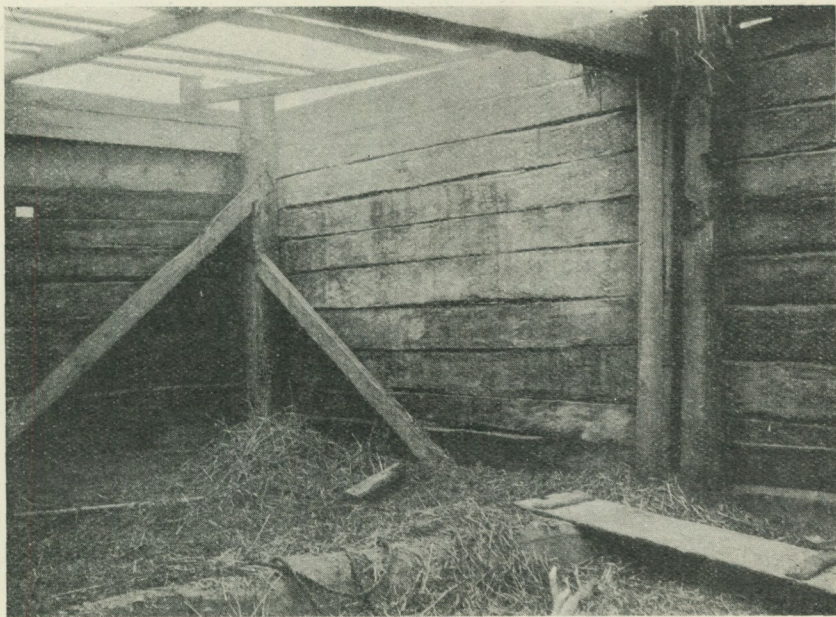

Fig. 5. Lada, Biskops, Gränsen mellan den äldsta delen och den yngre förlängningen åt väster. Förf. fot. 1909.

Närmast ovan syllarna ligger ett skift andra stockar, »svillfoder», som äro fasade så, att det vatten, som vid regn kommer ned efter väggen, skall rinna av utan att stanna på syllen och komma denna att multna. Ovan denna stock kommer den egentliga väggfyllningen, »bularna», här med yxa kluvna stockar. Upptill sammanhållas de stående stockarna av väggbanden. Å fig. 3 synes ett löstaget sådant, rest mot väggen. I dess ena ända är ett rektangulärt håll för hörnkonstruktionen och i den andra ett grovt hack för sammanfogning

med »honnstucken» mitt på långväggen och med efterföljande väggband. Längs efter väggbandens översidor är en fördjupning »uthuggning». Denna är avsedd för de taktäckningen uppbärande raftarna, som stå i »uthuggningen». I yngre tid gör man sig icke besvär med att göra denna fördjupning, utan fäster i stället ovanpå väggbanden en list, som gjorde samma nytta vid stödande av raftändarna.

För att ge detta breda hus stadga har tvärs över ladan mellan väggbanden med vissa mellanrum lagts grova stockar, som på gottländska kallas »riar». Dessa äro hakade över väggbanden, se fig. 3. I andra hus på ön finnes under väggbanden över »bularna» ännu en rad stockar, som här kallas »rifoder». Mellan dessa båda stocklängder, rifoderna och väggbanden, skjuta i sådana väggar riarnas ändar ut.

Gavelväggen är byggd som långväggen. Gavelröstet är byggt i en resvirkeskonstruktion. Ovanpå gavelväggens väggband är lagd ännu en stock, på trakten kallad »gavelmor», med tränaglar fasthållen vid det förra. Fyllningen i röstet består av yxade, på kortändarna resta bräder. De stå i en nåt på översidan av »gavelmodren». Uptill fasthållas de genom ett ramverk, i vars undersida de äro infalsade. Nästan uppe i röstets spets ligger en kort stock, som ingår i ramverket och har en nåt på undersidan. Något namn på denna korta stock lyckades jag icke att få antecknat. Utom att denna stock sammanhåller virket i röstet, uppbär den också ändarna av de båda sidoåsar, som till mycket väsentlig del uppbär hela takkonstruktionen. Ovan den korta stocken finnes i röstets spets ett litet triangulärt fält, som är igensatt med liggande bräder.

En gavelkonstruktion så konstruktivt genomförd som denna torde numera vara svår att återfinna på Gottland. Hus med en sådan bredd ha varit sällsynta, och med tiden ha de, som funnits, blivit rivna.

I den ursprungliga ladans mellersta fack var inkörseln till loggolvet genom ett par dubbeldörrar såväl i södra som norra långväggarna. Portarna upptaga tillsammans hela facket och gå inåt. Studera vi närmare fig. 6, finna vi nederst en bräda, på platsen kallad »skammeln». Dörrarna äro byggda av lodräta bräder, sam-

manhållna av träslåar upptill och nedtill. Under den å fig. 6 synliga slån se vi ett av gång-»järnen». Man måste nämligen citera »järn» vid dessa, då de liksom tappen, å vilken det löper, är gjord av ett hårt träslag, ask. Å samma bild se vi även hur dörrarne

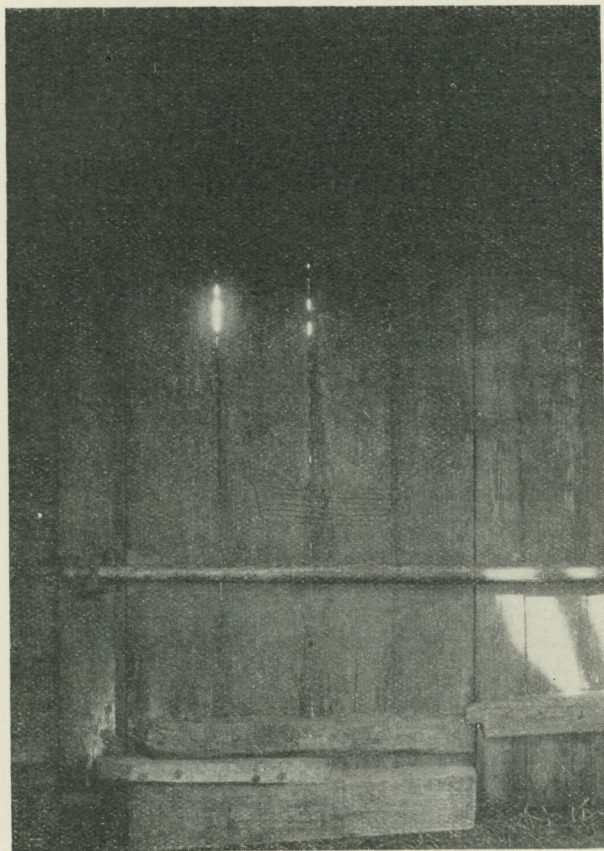

Fig. 6. Lada, Biskops. Insidan av ena dörren i södra porten. Förf. fot. 1909.

stängdes inifrån. På dörrposterna äro fästa klykor och i dem är inlagd en smäcker stång, som hindrar de motgående dörrarna att öppna sig. Vi se således, att man här dels varit mycket hushållsaktig med användande av metall och dels att man löst uppgifterna genom ett klokt användande av träkonstruktioner. Teore-

tiskt har man alltid ansett sig böra tilltro innevånarna i den skandinaviska Norden stor förfarenhet i att göra lämpliga sådana, men det är dock endast rätt sällan man så handgripligt kan påvisa betydande fakta som i denna lada.

Innan vi lämna detta parti, skola vi även påpeka några klåfingrigheter, som möjligen kunna ge en antydning om, hur gammal byggnaden kan vara. På den dörrpost, som förekommer på bild 6, ehuru icke synligt å denna, ha siffrorna 1621 inristats, vilka man velat tolka som det årtal, då ladan uppfördes. Så t. ex. i Bungemuseets vägvisare. Om det berättigade i en sådan tolkning av siffrorna, kan man givetvis ha mycket delade meningar, och dylikt står i och för

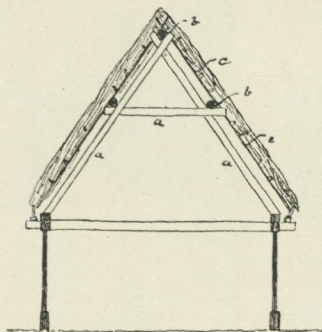

Fig. 7. Tvärsnitt av ett agtäckt hus. Efter K. A. Berlin. Ur Arkitektur 1920.

sig naturligtvis inför en kritisk granskning som en godtycklig gissning. Å samma dörrar liksom å ett av väggbanden i södra väggen äro emellertid inristade fartyg av sen renässanstyp. Det av skeppen, som möjligen kan återfinnas på bilden, är en för ankar liggandes tremastare med hög akterbyggnad. Detta liksom de övriga fartygen ha omsorgsfullt uttritade ankarkättingar och ankare. Om man nu blott visste, när dylika fartyg upphörde att gå i sjön, hade man en antydning för skeppens ditristande, men liksom man kan rista ett årtal på en vägg när som helst, så kan man rita fartygstyper både ett och flera hundra år efter det att den nedklätade väggen blivit byggd.

Taket är täckt med ag, *cladium mariscus*, en starrväxt, som lever i de gottländska myrarna, men som nu, då dessa nästan alla

blivit utdikade, blir allt sällsyntare. K. A. Berlin har i sitt meddelande i Svenska Turistföreningens årsskrift 1904: Gamla stugor och gårdar på Gottlands landsbygd, lämnat ett snitt av en mindre agtäckta byggnad, vars takkonstruktion han beskriver på följande vis:

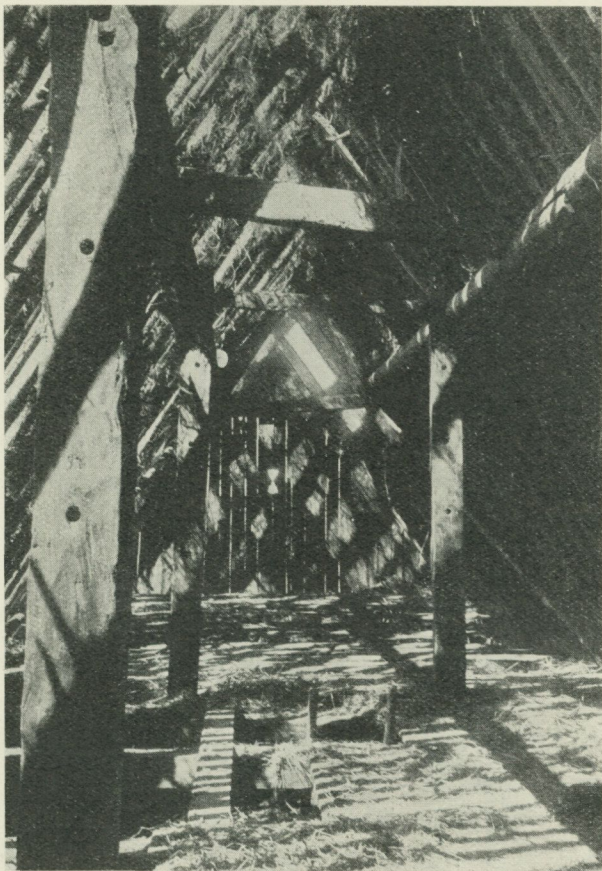

Fig. 8. Lada, Biskops. Interiör från vinden sedan ena takfallets agtäckning avlägsnats. Förf. fot. 1909.

När väggarna till ett trähus äro färdigbyggda, uppresas på dem takstolarna, som äro av den form fig. 7 visar. Sparrarna och handbjälken (a) ha överskjutande ändar, på vilka åsarna (b) uppläggas; på dessa åsar sedan raftarna och på dessa omedelbart agen. Raftarna äro smala furustammar, vilkas grenar bibehållits på ena sidan

och avhuggits till cirka 20 cm:s längd. — Ladan vid Biskops var emellertid för bred för att en sådan konstruktion skulle kunna komma till användning.

Taket i denna uppbäres av väggarna och av »söjlträn». Dessa senare synas bäst å fig. 2, där de stå ensamma kvar, sedan hela taktäckningen avlägsnats, och fig. 8. Dessa, vilka som nämnts äro intappade i tvärsvillarna, äro stora stammar, som vuxit så, att de ha en naturlig klyka på önskad höjd. Nedtill på sidorna ha de nåtar för bälarna till loggolvet's avbalkningar. Till hela sin höjd ha de på vissa avstånd små runda hål med eller utan kvarsittande tränaglar, vilka användas som steger. På gavelväggarna och i söjltränas klykor vila sidoåsarna som uppbära raftarna. Dessa stå, som redan sagts, i en nåt på väggbandens översida, men upptill äro de båda takhalvornas raftar icke förbundna med varandra, ej heller finnes någon kroppås.

Vid takets underkant, »vasten», ligger på riarnas och gavelväggbandens utskjutande ändar vastrafthen, en något grövre raft likaså med kvarsittande omkring 20 cm. långa grenstumpar som underlag åt agen, se fig. 9, där man börjat taga av agen från takets södra sluttning.

Vid gavlarna fastgöres agen vid vindskestängerna. Dessa äro smäckra granspiror, som avkvistats och barkats så när som på en ruska i toppen. På fig. 9 är denna borta, men detta beror på att denna här under årens lopp slitits bort av vinden. På yngre hus äro nämligen dessa ruskor kvar. Nedtill äro vindskestängerna instuckna mellan väggbandet och »vastrafthen». Där de båda stängerna korsas, äro de sammanbundna med varandra. Utan att i övrigt här söka ingå på några tydningar må här understrykas, att de äro avbarkade, utan att det kan anses äga någon praktisk betydelse. De likna således de på Gottland vanliga, vid bröllopen på »Storgården» resta ungmansstängerna. Fastgörandet av agen, så att den ej lösryckes av vinden, är en särskild konst, som anförtros åt särskilt kunniga män ibland dem, som deltaga i taktäckandet, »vindskegubbarna». Man börjar täcka taket nedtill, då agen duktigt fastkilas mellan väggen och vastrafthen. Utanpå agen lade man stänger för

att hålla kvar agen, se t. ex. fig. 2. Å ömse sidor om takkrönet lades långsliggande stänger, »brunstänger». Dessa fasthöllo de nedåt taksluttningarna lagda hänslarna.

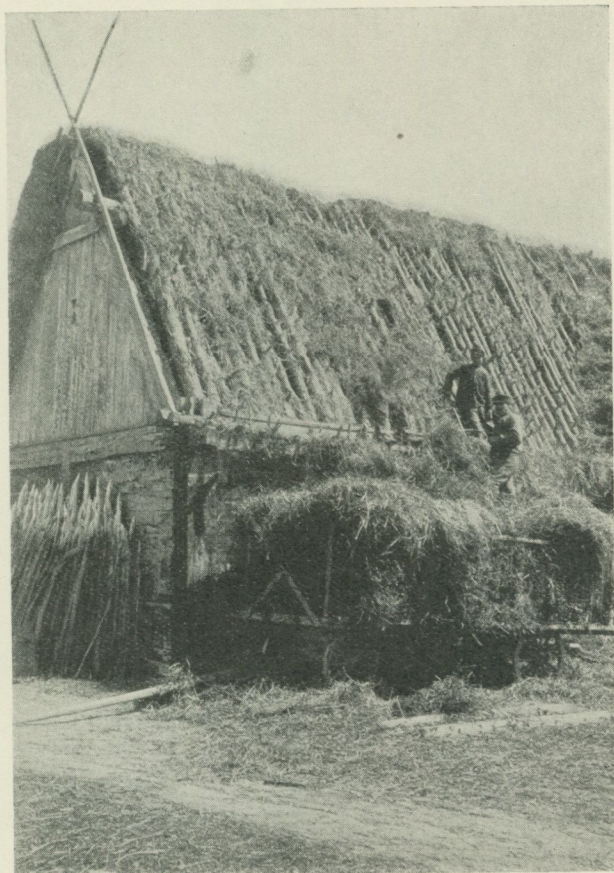

Fig. 9. Lada, Biskops. Rivningen börjar. Förf. fot. 1909.

Taktäckningen skedde förr på Gotland genom frivillig hjälp från alla grannars sida. De samlades på utsatt dag, ofta medhavande förning, och arbetade hela dagen flitigt, så att taket var färdigt fram på eftermiddagen, då en kraftig måltid intogs. Därefter

roade man sig ofta långt fram på natten. Detta kallades »husating» och finnes som så många andra gottländska folkseder utförligt beskriven av P. A. Säve i hans omfattande kulturhistoriska samlingar.

NÅGRA SVENSKA LUT- OCH FIOLMAKARE UNDER 1700-TALET.

Av

HEDVIG BOIVIE.

Om man undantager orgelbyggarna, vet man föga eller intet om svenska musikinstrumentmakare före 1700-talet. I Stockholm fanns visserligen år 1676 en fiolmakare Johan Lett, som, enligt mantalsförteckningen, bodde med hustru och barn i kvarteret Putten å Norrmalm. Han avled 1687. Men om hans fioltillverkning känner man intet. Det är först med 1700-talets första decennium en svensk lut- och fiolmakare framträder och av vilken arbeten ännu finnas kvar. Det är Jonas Elg. Efter 1700-talets mitt, och särskilt mot århundradets slut, finnas flera duktiga mästare inom det »musicaliska» instrumentmakeriet — en Johan Öhberg, en Mathias Peter Kraft, Johan Jerner m. fl. — alla verksamma i Stockholm. Märkligt är att i den lilla staden Engelholm funnos vid 1700-talets mitt samtidigt trenne fiolmakare med var sin verkstad.

Musikinstrumentmakarna i Sverige voro icke sammanslutna i något skrå. De voro antingen s. k. frimästare eller hörde de under hallrätten. De, som voro mästare under hallrätten, skulle, som känt är, lämna uppgifter om sitt arbete och om sina medhjälpare samt låta hallstämpla sina tillverkningar.

Vid 1700-talets mitt sökte dock några klavérmakare — Jacob Philip Specken, Gottlieb Rosenau, orgelbyggaren Jonas Gren m. fl. — förening med snickarämbetet i Stockholm. Deras exempel följdes vid 1700-talets slut av lut- och fiolmakaren Kraft, vilken även förfärdigade klavér, och vid 1800-talets början av lutmakaren Göran

Garman och Lorentz Mollenberg samt Carl Eric Sundberg, vilken sistnämnde som mästestycke förfärdigade en pedalharpa.

Strängarna till instrumenten togos med all säkerhet till största delen från utlandet. 1758 fick likväl Joh. Ericksson Falk privilegium på att tillverka mässings- och stålsträngar, och Pett. Lammersten erhöll 1762 tillstånd att förfärdiga fiolsträngar. År 1773 har Eric Sahlman i Stockholm tillverkat strängar för 4,000 daler kopparmynt.

Till hallrätten i Stockholm hade år 1751 endast tre instrumentmakare uppgivit sina tillverkningar. Den sammanlagda tillverkningssumman var då 1,612 daler silvermynt. År 1771, då uppgift lämnats av 9 mästare med 9 verkstäder och 19 arbetare, var tillverkningssumman 4,652 daler silvermynt. Vid slutet av århundradet hade antalet mästare och arbetare samt tillverkningssumman gått ned, och år 1800 hade endast uppgifter till hallrätten lämnats av 3 mästare, och tillverkningsvärdet var då endast 385 Rd.

Då ju, som nämnts, musikinstrumentmakare i regel ej tillhörde något skräämbete, har det ofta varit svårt få veta något om deras läroår och att få tidpunkten bestämd, då de som mästare börjat arbeta för egen räkning. I flera fall är det endast på grund av de signerade och daterade arbeten de lämnat efter sig, man kunnat sluta sig till den tid de varit verksamma.

Det är några data om en del lut- och fiolmakare, verksamma i Sverige under 1700-talet, jag här vill meddela och börjar då med den hittills av mig tidigast kände nämligen:

ELG, JONAS, lut- och fiolmakare i Stockholm. Död 12 juni 1732.

Om Elgs läroår och hans liv för övrigt vet man ännu intet. Det hittills kända tidigast daterade instrument av hans hand är en luta av år 1713 i Statens Historiska Museum i Åbo. Vid sin död 1732 efterlämnade han hustru i andra giftet, Brita Ström, och tvenne minderåriga barn, Christina och Jonas. Han besatt fast egendom i kvarteret Torsken å Norrmalm. Fyra stycken fioler voro upptagna å hans bouppteckning. Verktygen fick hans gesäll Olof Arling, som tjänat och arbetat hos honom i sju år.

Arbeten:

Luta,¹ rikt dekorerad, utskuren och målad blomranka å halsen samt en målad krans kring ljudhålet. Sign. »Jonas Elg fecit in Stockholm Ano 1713». Statens Historiska Museum, Åbo, Finland.

Tenor viola da gamba, senare omändrad till violoncell. Sign. »Jonas Elg fecit in Stockholm 1714». L. 1,16 m., br. 0,40 m. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Kontrabas, fig. 1, med skriven namnsedel inuti, fig. 2, »Jonas Elg me fecit in Stockholm 1718». Totallängd 1,52 m.; kroppens l. 0,90 m., br. 0,515; br. vid f-hålen 0,30. Rödbrunt lack. Nordiska Museet, Stockholm, inv.-nr 134,708.

Luta, sign. »Jonas Elg Fecit Holmia Anno 1729». Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Luta, reparerad av Elg. Namnsedeln lyder: »Jonas Elg Renovavit Holmiæ 1732». Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Luta, reparerad av Elg. Namnsedeln lyder: »Jonas Elg Renovavit Holmiæ 1732.» Musikhistorisches Museum von Wilhelm Heyer, Köln.

¹ Då jag ej varit i tillfälle att undersöka alla här omnämnda instrument, har jag ansett bäst, vad lutorna beträffa, använda benämningen luta även för teorber.

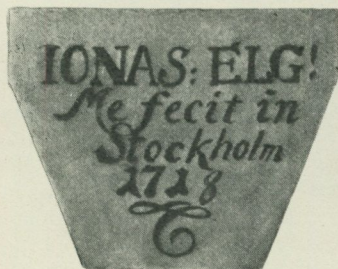

Fig. 2. Namnsedel i kontrabas. Nord. M. nr 134,708.

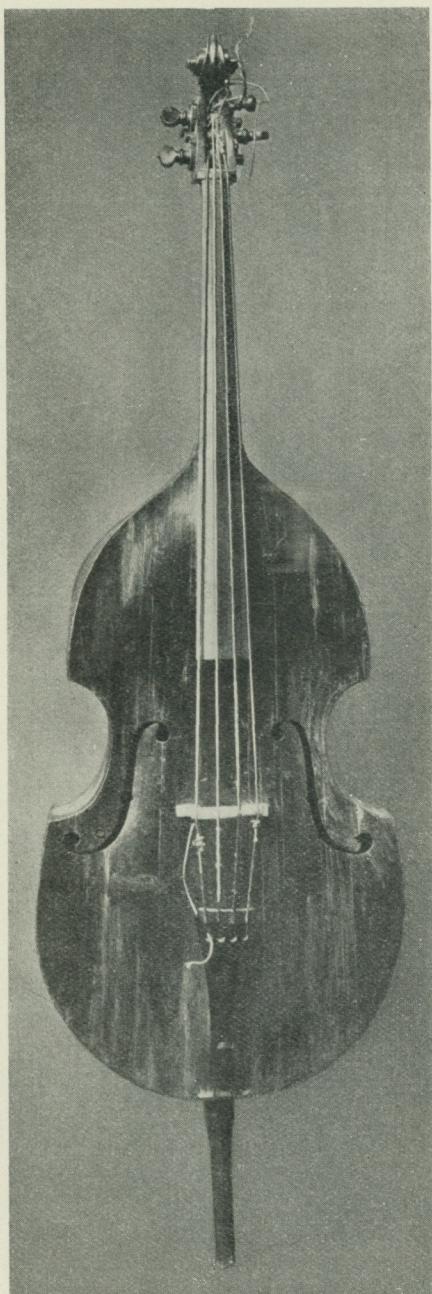

Fig. 1. Kontrabas. Sign. »Jonas Elg me fecit in Stockholm 1718». Nord. M. nr 134,708.

ARLING, OLAUS, fiolmakare, Stockholm, var gesäll under 7 års tid hos Jonas Elg. Han övertog Elgs verkstad och gifte sig med hans änka. 1734 den 4 maj fick han privilegium och blev även borgare i Stockholm. Endast trenne år överlevde han sin läromästare. Dog barnlös den 25 januari 1735. Bouppteckningen upptager utom egendom i kvarteret Torsken, endast en del fiolmakareverktyg. Inga kända arbeten.

BECKMAN, SVEN (SVENO, SUENO), lut- och fiolmakare i Stockholm. Död 1761 (2 ?). Fick privilegium den 20 oktober 1741 »på allehanda musicaliska Instrumenters förfärdigande uti Stockholm». Han antogs 1756 till instrumentmakare vid kungliga hovet. Under åren 1744—1746 har han en lärgosse till hjälp, och några år senare har han ett par. De sista åren, 1760—61, arbetar han ensam. I Stockholms stads hall- och manufakturrätts relation om fabrikers tillstånd för år 1762 står: »Sven Beckman är afiden». Någon bouppteckning efter honom är ej funnen; han hade med all säkerhet ej några tillgångar vid sitt frånfälle, ty fiolmakaren Öhberg d. ä. fick förskottera begravningskostnaderna.

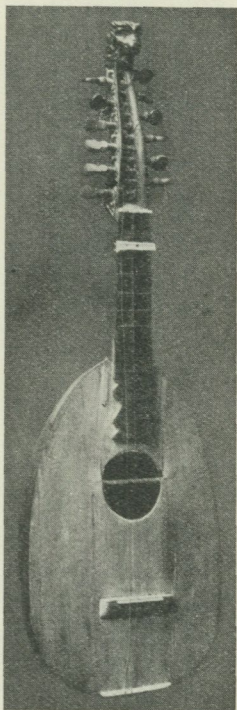

Fig. 3. Luta. Sign. »—ne Beckman, Stockholm». Nord. M. nr 94,342.

Arbeten:

Luta, fig. 3, med otydlig signering »—ne Beckman, Stockholm». L. 0,86 m., br. 0.31. Ornamenten å snäckan samt djurhuvudet, som avslutar snäckan, äro förgyllda. — Nordiska Museet, Stockholm, nr 94,342.

Fiol, liten, sign. å tryckt etikett: »Sveno Beckman, Stockholm. Anno 1742 (?) Nr 8». Ägare: kartografen Edv. Cohrs, Stockholm.

Violoncell, sign. »Sveno Beckman, Anno 1751». Ägare: med. kand. Nils Kjellberg, Uppsala.

Guitarr, sign. »Sueno Beckman, Stockholm, Anno 1757». — Instrumentet har tillhört drottning Lovisa Ulrika av Sverige. Resonansbotten av sköldpadd, snäckan avslutas med ett skulpterat huvud. Instrumentet såldes å Chr. Hammers auktion i Köln 1892.

Violoncell, sign. »Sveno Beckman 1758». Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Namnsedel, fig. 4, som antagligen suttit i en altfiol: »Sveno Beckman i Stockholm Anno 1758 Nr ?». Etiketten sönder vid tillverkningsnumret. Ägare: instrumentmakare R. Paulus, Stockholm.

Violoncell med å ryggen inbränd signering »Beckman». Meddelat av lektor D. Fryklund, Sundsvall.

Fiol, sign. »Svenno Beckman i Stockholm Anno 1760 Nr 56». Ägare: musikedirektör Wald. Johansson, Vimmerby.

Ehuru namnsedlarna äro tryckta, växla som synes Beckmans signeringar något, särskilt vad hans förnamn beträffar. Några instrument hava tillverkningsnummer, andra sakna sådant.

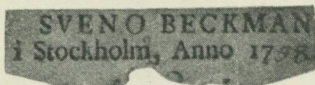

Fig. 4. Namnsedel i altfiol.
Tillhör instrumentmakar
R. Paulus, Stockholm.

HELLSTEDT, PETTER D. Ä., lut- och fiolmakare i Stockholm. Död 7 juli 1772. Erhöll privilegium den 11 januari 1742 »på allehanda musicaliska instrumenters förfärdigande uti Stockholm», men tyckes mest hava tillverkat stråkinstrument. Åren 1744—1745 arbetade han ensam och tillverkade »violier av diverse sorter». Han hade en son till hjälp år 1760. Mellan åren 1765 och 1772 hade han låtit stämpla 241 fioler, 2 violonceller, 1 gamba och 2 cittror. H. efterlämnade vid sin död, 7 juli 1772, änka och trenne barn, sönerna Petter Alexander, instrumentmakare, och Carl Magnus, handelsman i London, samt en dotter. Bland verkstadens inventarier, upptagna i hans bouppteckning, må nämnas: en »ofärdig» harpa, två lutor, en spetsharpa, tre gamla violer, en Bratz (altfiol) samt två stycken brasilieträn och 9 stycken granklyftor. Skulderna överstego tillgångarna.

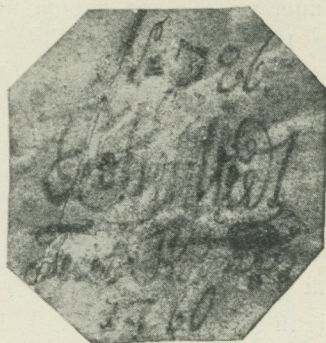

Fig. 5. Namnsedel i violoncell, »No 386. P. Hellstedt Fecit Holmiæ 1760». Tillhör instrumentmakar R. Paulus, Stockholm.

Arbeten:

Violoncell, sign. med bläck å papper »P. Hellstedt Fecit Holmiæ 1746». Ägare: direktör Eric Holmberg, Stockholm.

Namnsedel i violoncell, fig. 5, skriven, »N:o 386 P. Hellstedt Fecit Holmiæ 1760». Tillhör instrumentmakare R. Paulus, Stockholm.

Altfiol, sign. »P. Hellstedt i Stockholm, 1770». Meddel. av lektor D. Fryklund, Sundsvall.

I Musikhistoriska Museet i Stockholm finnes en liten viola da gamba, omgjord till violoncell, vilken reparerats av Hellstedt. Den har följande skrivna namnsedel inuti: »Petrus Hellstedt Renov. Frötuna A:o 1736». Det är rätt antagligt, att denne Petrus Hellstedt i Frötuna 1736 är identisk med fiolmakaren Peter Hellstedt i Stockholm 1742.

En luta i samma museum har en reparationsedel så lydande: »P. Hellstedt Renov. Holmia 1748».

HELLSTEDT, PETTER ALEXANDER D. Y., fiolmakare i Stockholm. Son till föregående. Lärning 1760 hos fadren. Vid fadrens död 1772 fortsätter han dennes fioltillverkning några år framåt. 1774 har han en lärgosse och låter samma år stämpla 83 stycken violiner. År 1776 stämplas några instrument, men senare saknas alla uppgifter om honom. I Musikaliska Akademiens protokoll av 6 juli och 14 okt. 1773 omtalas att instrumentmakaren Peter Alexander Hellstedt lät uppvisa en violin, som han, med undantag av gripbräde och skruvar, förfärdigat av *svenskt* trä och försett med *svenska* tarmsträngar. Den 14 okt. samma år gav Akademien sitt utlåtande, och då »Instrumentet befunns förswarligt och så godt som någon annan inläm. Instrumentmakares arbeten, hvar förutom Hellstedt genom fleråriga utrikes resor i dess wetenskap giordt sig upmuntran och hugkomst värdig så beslöts at sådant skulle honom på begäran genom utdrag af Protocollet till bewis meddelas.»

Intet känt arbete.

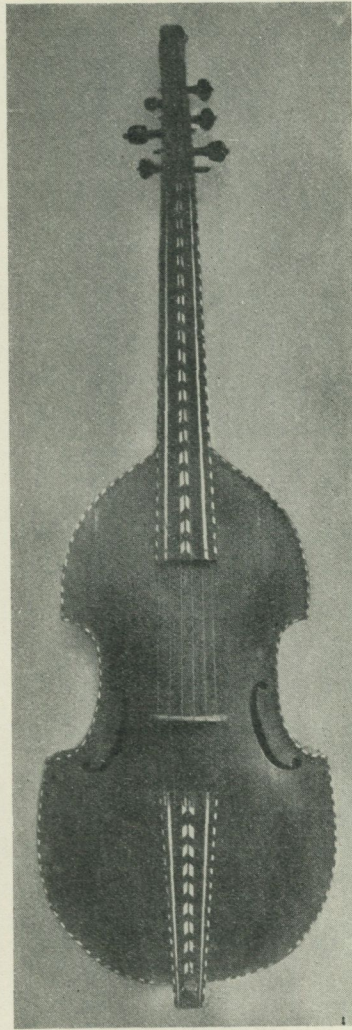
MOHTE (MOTHE, MÅTHE, MOTTE), JOHANNES GEORG (JEAN GEORGE), fiolmakare i Engelholm. Född 1690? Död i Engelholm den 16 mars 1765. Var stamfadrens till fiolmakarefamiljen Mohte vagga stått, har jag ännu ej lyckats utforska. Första gången Mohtes namn förekommer i de kyrkböcker från Engelholm, som finnas i behåll, är 1723, då Johan Jörgen Måthe vigdes vid »pigan Inger Påhlsdotter här af staden», men om Mohte var »af staden» Engelholm eller inflyttad upplyses ej. Signeringen i en violoncell av år 1726 »Johannes Georg Motte, geigen Macher Engelholm» — skulle måhända tyda på tysk härstamning, då däremot en senare signering i en gamba 1735 — »Jean George Mohte» — pekar på fransk eller belgisk. Man kan ju möjligen antaga, att han kom från Frankrike eller Belgien över till Tyskland för att

där lära yrket. von Lütgendorff i sitt arbete: Die Geigen- und Lautenmacher vom Mittelalter bis zur Gegenwart,¹ anser att Mohte, att döma av hans arbeten, mycket väl kunnat vara en lärjunge till den berömde lut- och fiolmakaren Tielke i Hamburg.

I Engelholm var Mothe ensam om yrket under 1700-talets första hälft. Från omkring 1740 har han sin son Jöran som lärning. 1746 blir Jöran gesäll och arbetar hos sin far till år 1748, då han börjar fioltillverkning för egen räkning. Samma år, 1748, har Mohte d. ä. en lärodräng Jacob Hellman, som två år därefter gifter sig med en av Mohtes döttrar och följande år, 1751, blir fiolmakare med egen verkstad i samma hus, gården nr 37, som svärfadren. Den lilla staden Engelholm har nu samtidigt tre fiolmakare. Ännu år 1752 är Mohte d. ä. verksam, men efter hustruns död 1752 nämnes han varken i kyrkböcker eller mantalslängder förrän 1765, då han är upptagen på svärsonens, Jacob Hellman, mantalsuppgift, med en anteckning i marginalen »Mohte, ganska ålderstigen». Den 16 mars samma år avled Johan Georg Mohte »af ålder och skiuklighet» 75 år gammal.

Arbeten:

Violoncell, med c-formiga f-hål, snäckan slutar med ett drakhuvud. Sign. å skriven pappersetikett: »Johannes Georg Motte geigen Macher Engelholm Anno 1726». Ägare 1920: direktör Fritz Ahlberg, Stockholm.

Fiol. 6. Viola da gamba. Sign. »Jean George Mohte. Engelholm A:o 1735». Musikhistoriska Museet, Stockholm.

¹ 2:te Aufl. Bd. I. Frankfurt a. M. 1913.

Viola da gamba, fig. 6, med 6 strängar. Runt resonanslocket vid sargen samt å gripbråde och stränghållare äro inläggningar av ben och ett mörkare träslag, antagligen ebenholz. Halsen med träsniderier i blommönster bakom snäckan, vilken avslutas i ett något grovt arbetat drakhuvud. Signerad å skriven pappersetikett: »Jean George Mohte . . . Engelholm A:o 1735». Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Violoncell. Inläggningar likt föregående. Likaså ornament å snäckan, vilken slutar med ett drakhuvud. Arbetet betydligt grövre än å gamban. Sign.: »Johannes George Mothe en Engelholm Anno Christy 1751». Musikhistoriska Museet, Stockholm.

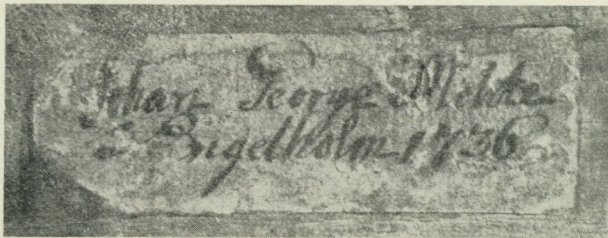

Fig. 7. Namnsedel i fiol: »Johan George Mohte i (?) Engelholm 1736».

Fiol, har möjligtvis ursprungligen varit en viola d'amore, märken efter flera strängar synas nedtill vid strängfästet. Inläggning med elfenben i uddmönster å bröst och rygg runt sargen. Namnsedel, fig. 7, av papper med skriven signering: »Johan George Mothe i (?) Engelholm 1736». Ägare: doktor John Nordlund, Stockholm.

MOHTE, JÖRAN, fiolmakare, Engelholm, född den 23 juli 1724 i Engelholm; död därstädes den 4 maj 1773. Han var äkste son till fiolmakaren Johannes Georg Mohte. Som nämnts var han lärling hos fadren 1741—1745 och dennes gesäll under åren 1746—47. Från år 1748 har han egen verkstad. Arbetar först ensam, men tycks från och med 1751 ha lärgosse och senare även gesäll. Utom sonen Önnert, som antagligen år 1765 blir hans lärling, omtalas en gesäll Broberg¹ 1766 arbeta hos honom. Följande år står en gesäll Carl i hans mantalsuppgift. Fiolmakeriet måtte ej varit tillräckligt lönande, ty 1758 står Jöran Mohte i mantalslängden som fiolmakare och krögare.

Vid Jöran Mohstes död 1773 fortsatte hans änka fioltillverkningen med sonen Önnert som gesäll. Av bouppteckningen efter bor-

¹ Se nedan Broberg, Carl, Göteborg.

garen och fiolmakaren Jöran Mohte framgår, att han ägde gården och tomten nr 33 med »tillhörande trädgårdsplats» i Engelholm och några kreatur. En del verktyg samt ett dussin färdiga fioler funnos även bland hans kvarlåtenskap. Vid bouppteckningen efter hans änka 1778 fanns upptaget bl. a. tre stycken nya fioler.

Intet känt arbete.

MOHTE, ÖNNERT JÖRGEN, fiolmakare, Engelholm, född 24 aug. 1748 i Engelholm, död därstädes den 22 maj 1803. Son till Jöran Mohte och sonson till Johannes Georg Mohte. Lärde hos fadern, blev dennes gesäll 1770 och fortsatte efter faderns död att arbeta som gesäll hos sin mor, tills han vid moderns frånfälle 1778 övertog verkstaden. Samma år blev han borgare. Han tycks ha arbetat ensam, då varken gesäller eller lärgossar finnas upptagna å hans mantalsuppgifter. Önnert Mohte efterlämnade änka och sex barn. Ingen av sönerna fortsatte fädernas yrke; en son blev guldsmedsgesäll och en glasmästare. De flesta av barnen dogu unga.

Även Önnert M. ägde vid sin död fastighet i Engelholm, men utom en hyvelbänk och några hyvlar finnas varken verktyg eller musikinstrument bland hans efterlämnade ägodelar — däremot står »en röd ko», värderad till 12 riksdaler, upptagen.

Med Önnert utdör fiolmakarsläkten Mohte i Engelholm.

Intet känt arbete.

HELLMAN, JACOB, fiolmakare, Engelholm. Verksam 1750—1772. År 1748 står fiolmakaren Johannes Georg Mohte's lärodräng Jacob fadder åt Jöran Mohtes son Önnert, och 1750 är Jacob Hellman fadder till en av Jöran M:s döttrar. Samma år gifte han sig med en dotter till Mohte d. ä., och året därpå har han egen fiolmakarverkstad i samma hus som svärfaderns. Han arbetar ensam, först 1759 finnes en lärling upptagen å hans mantalsförteckning. Från och med år 1772 är Jacob Hellman och hans familj spårlöst försvunna från Engelholm.

Känt arbete: Violoncell. Skriven sign. »Engelholm; Anno 1765 Jacob Hellman». Snäckan med grovt skuret drakhuvud. Ägare: fru Hilda Eklund, Stockholm.

LENNSTRÖM, PETTER, fiolmakare, Stockholm, tillverkade även leksaker. Timmermannen Petter Lennström får den 29 april 1757 tillstånd att i Stockholm förfärdiga musikaliska instrument för barn. Han har sina söner till hjälp. Efter L:s död 1776 (?), fortsätter hans änka fabrikationen med ett par söner som gesäller. Ännu 1794 finnas uppgifter från Lennströms verkstad, men sedan saknas sådana. Intet känt arbete.

FRÖBERG, ANDREAS, fiolmakare i Stockholm. Det är mycket litet man känner till om F. och hans arbete. Han fick privilegium på »allehanda violers förfärdigande» 1762, och 1767 hade han låtit stämpla 4 fioler. Enligt mantalsförteckningen bodde han år 1770 med hustru och barn i nr 71 kvarteret Järnlotet¹ å »Ladugårdslands nedre del».

Intet känt arbete.

NYSTRÖM, CARL MAGNUS, fiolmakare, kryddkramhandlare, Stockholm. Fick privilegium 15 januari 1757 »att få förfärdiga violer, violonceller, Bratcher,² lutor och sitror». I »Hall- och Manufaktur Rättens Berättelse öfver Manufacturierne och Fabriquerne uti Stockholm åhr» 1760 meddelas, att handelsmannen Carl Magnus Nyström nästlidet år hade en gesäll vid sitt fiolmakeri, »men i anseende til felande afsättning ej låtit förfärdiga några violer». Det samma var förhållandet året därpå. 1762 hade han ej heller någon arbetare eller tillverkning. Senare finnes ingen uppgift.

ÖHBERG, JOHANN D. Ä., fiolmakare i Stockholm; född 1723 (?), död 14 sept. 1779. Han fick tillstånd den 3 nov. 1758 att i Stockholm förfärdiga »hwarjehanda musicaliska Instrumenter». Första åren arbetade han ensam, 1762 hade han en lärning och fem år senare en gesäll, antagligen Eric Sandberg, vilken 1770 finnes upptagen å Ö:s mantalsuppgift. Sin son hade han till hjälp från år 1771 tills denne, 1776, blev hans kompanjon. Mellan åren 1763—1778 lät han hallstämpla 5 harpor, 42 cittror, 117 fioler, 33 vio-

¹ Samma kvarter där ännu det gamla kronobageriet står kvar.

² = altfioler.

lonceller och en kontrabas. Öhbergs hustru, Catharina Biurholm dog 1764, då deras enda barn, sonen Johan, var 10 år gammal. I bouppteckningen efter henne upptages ett klavér, som sonen »fått til skänks» samt en gammal violin. Verkstaden värderades av instrumentmakarna Gottlieb Rosenau och P. Hellstedt samt instrumentsmeden Lars Bergman. Bland skulderna fanns en till handelsman Jacob Hemmerby uti kanton Glarus i Schweiz för trä till stråkar och violiner.

I bouppteckningen efter Öhberg d. ä. 1779 uppgav sonen, hovinstrumentmakar Johan Öhberg, ägendomen. Bland verkstadens inventarier fanns utom 6 st. nya violiner »af sämsta sorten» en del under- och överbottnar till fioler och violonceller. De flesta av Öhbergs instrument äro brännstämplade »I. Ö. B.» under tre kronor å instrumentets rygg vid halsfästet (se nedan fig. 10); en del ägare till Öhbergsinstrument ha nog endast underlåtit meddela att detta märke fanns å deras instrument. Alla instrument lät han dock ej brännstämpla; så är fallet med en ganska grovt arbetad fiol av år 1777 i Nordiska Museet (nr 92,691), måhända hörande till så kallade »fioler av sämre sorten», en benämning som förekommer i både Öhberg den äldres och den yngres bouppteckningar.

Kända arbeten:

Fiol, sign. å tryckt namnsedel »Johann Öhberg, Stockholm 1758», brännstämplad »I. Ö. B.» Ägare: telegrafkommissarien A. H. Olin, Kristianstad.

Namnsedel i fiol, fig. 8. Tillhör instrumentmakar R. Paulus, Stockholm.

Fiol med rester av en namnsedel inuti. Å snäckan Stockholms hallstämpel i rött lack med årtalet 1763. Å ryggen vanlig brännstämpel »I. Ö. B.» under tre kronor. Fiolen har tillhört kompositören L. Spohr. Nuvarande ägare: sjökaptan E. A. Klingwall, Falun.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm, 1763 N:r 25» och vanlig brännstämpel. Ägare: herr E. O. Jansson, Nora.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1763 N:o 26, brännstämpel och Stockholms hallstämpel 1763. Ägare: major Kossuth Falk, Skellefte.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1764 N:o 34». Ägare: Akademiska kapellet i Uppsala.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1767 Nr 58». Ägare: instrumentmakar Alfred Brock, Stockholm.

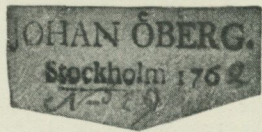

Fig. 8. Namnsedel i fiol. Tillh. instrumentmakar R. Paulus, Stockholm.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1768 N:r 61». Ägare: lektor S. Landtmansson, Västerås.

Fiol, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1769 N:o 176 (?)», brännstämplad. Ägare: instrumentmakar Alfred Brock, Stockholm.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1770 N:o 64», brännstämplad. Ägare: herr Hilmer Lundgren, Norrköping.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1770 N:o 66», hallstämpel. Ägare: bankdirektör Clas von Collan, Helsingfors.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1771 N:o 71». Ägare: instrumentmakar Alfred Brock, Stockholm.

Altfiol, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1771 N:o 14». Längd 0,659 m. Norsk Folkemuseum, Kristiania.

Altfiol (?), sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1771 N:o 16». Ägare: advokatfiskal E. A. Mobeck, Stockholm.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1772 N:o 79». Brännstämpel, hallstämpel. Ägare: fröken Hedvig Boivie, Stockholm.

Violoncell, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1773 N:o 82». Brännstämpel, hallstämpel. Ägare: fru Elsa Reutersvärd, f. Hogner, Stockholm.

Fiol, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1774 N:o 207 (?)». Spår av brännstämpel. Ägare: violinisten Nils Björkman, Stockholm.

Cittra, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1776 N:o 40». Ägare: generalkonsul C. Claudius, Köpenhamn.

Fiol, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1777», saknar tillverkningsnummer, brännstämpel och hallstämpel. L. 0,545, br. 0,19. Rödbunt lack. Nordiska Museet, Stockholm, nr 92,691.

Cittra, fig. 9, sign. »Johann Öhberg, Stockholm 1778 (?) N:o 78». Brännstämpel, fig. 10. L. 0,845, br. 0,315 15 st. tvärband av mässing å gripbrädet. Stämmes med nyckel. Nordiska Museet, Stockholm, nr 66,421.

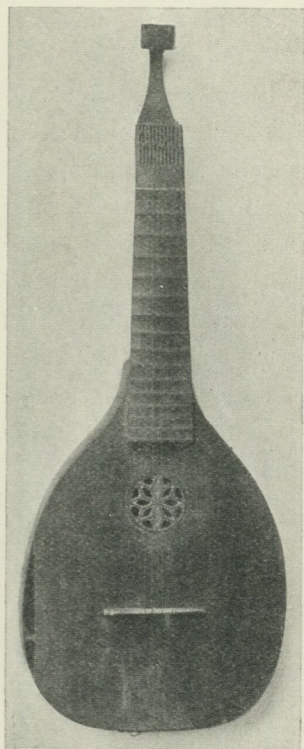

Fig. 9. Cittra. Sign. »Johann Öhberg Stockholm 1778 (?) N:o 78». Nord. M. nr 66,421.

Kontrabas med tillverkningsnummer nr 1, har ägts av instrumentmakar R. Paulus, Stockholm, efter vad han meddelat mig. Årtalet mindes ej herr P. Enligt hallberättelserna lät Öhberg 1776 stämpla en kontrabas. I vilkas ägo de fem hallstämplade harporna äro har jag ännu ej lyckats få reda på.

ÖHBERG, JOHAN, D. Y., kungl. hovinstrumentmakare, organist i Storkyrkan i Stockholm, född 1753 (?), död den 30 augusti 1781. Son till föregående. Han lärde hos sin far och blev 1778 dennes kompanjon. Efter faderns året därpå inträffade fränfälle fortsatte Öhberg d. y. fiolmakeriet; hos honom arbetade då som gesäll Johan Jerner och som lärling Daniel Wickström.

Öhberg d. y. var mångsidigt verksam: han var som nämnts både organist och fiolmakare. 1780 fick han K. Musikaliska Akademiens guldmedalj för en klavecin, på vilken man kunde åstadkomma såväl forte och piano som crescendo och diminuendo. Likaså tillkännagiver han i Stockholms Posten den 15 mars 1781, att han ämnar anställa flera försök att

med mindre kostnader »inrätta och drifva et nottryckeri». För att få hjälp med omkostnaderna, ämnar han avtrycka »et werk musicalier» med kompositioner av några namngivna svenska tonsättare, bl. a. Åhlström, och hoppas kunna få prenumeranter å detsamma.

Öhberg hann sannolikt ej att förverkliga sina planer; redan samma år i augusti månad skördades han, endast 28 år gammal, av döden. Han efterlämnade änka, Sara Christina Een, men inga barn. Bouppteckningen upptager rätt mycket böcker och musicalier och bland instrument »22 st. fioler af sämsta sorten». Under arbete en fiol »af sämsta sorten, två st. af bästa, 9 st. cittror, ett stort claver».

Intet signerat och daterat arbete känt.

CARLANDER, ELIAS, Stockholm, kungl. hovmusikus, violinist i hovkapellet, fiolmakare. Född 1721, död i Trosa 25 april 1784.¹ Att döma av namnsedlarna i de instrument, som hittills kommit till min kännedom, var han verksam i Stockholm mellan åren 1760—1782 både som fiolmakare och reparatör av fioler.

¹ F. A. Dahlgren, Förteckning öfver Svenska skådespel... och K. Theatrarnes personal. Stockholm 1866.

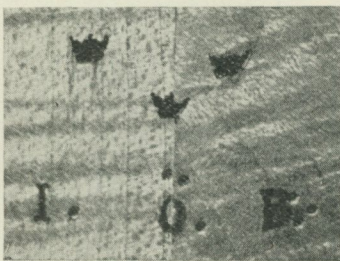

Fig. 10. Brännstämpel å cittran fig. 9. Nord. M. nr 66,421.

Carlander var gift två gånger. Första hustrun, f. Giedda, dog 1768; hans andra hustru, f. Ros, överlevde honom.

Arbeten:

Fiol, reparerad A:o 1760 av Elias Carlander. Ägare: agent Arv. Sahlström, Sundsvall.

Fiol med skriven signatur »Elias Carlander Kongl. Hof Musicus, Stockholm A:o 1762». Ägare: herr Carl Segerlind, Halmstad.

Violoncell av Johann Öhberg, reparerad av Elias Carlander 1763. Ägare: ingenjör K. Laurent, Stockholm.

Altfiol, sign. »Elias Carlander, Kongl. Hof Musicus, i Stockholm A:o 1775». Ägare: jägmästar O. A. Kopp, Stockholm.

Fiol, sign. »Elias Carlander, Stockholm Anno 1778». Ägare: tullpackhuskarlen Axel W. Nilsson, Malmö.

Fiol, reparerad av Carlander 1779. Ägare: generalkonsul C. Claudius, Köpenhamn.

Fiol, förfärdigad av Carlander 1781. Hos instrumentmakar Erik Lindholm, Stockholm.

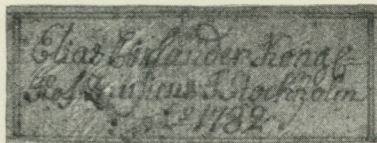

Fig. 11. Namnsedel. »Elias Carlander, Kongl. Hof Musicus i Stockholm A:o 1782». Tillh. instrumentmakar R. Paulus, Stockholm.

Altfiol, sign. »Elias Carlander Kongl. Hof Musicus, Stockholm Anno 1781». Ägare: förste stationsskrivaren And. To biasson, Skövde.

Altfiol, samma sign., årt. 1781. Ägare: lektor Daniel Fryklund, Sundsvall.

Namnsedel (fiol), fig. 11. Tillhör instrumentmakar R. Paulus, Stockholm.

Fiol av år 1782 (eller 62?). Ägare: fröken Augusta Klingenstierna, Södertälje.

Fiol, förfärdigad år 1780? av Elias

Carlander. Reparerad av D. Wickström 1786. Ägare: generalkonsul C. Claudius, Köpenhamn.

BROBERG, CARL JOHAN, fiolmakare, Göteborg. Fick 1769 kommerskollegiets tillåtelse att förfärdiga allehanda fioler och andra musikaliska instrument. Var han lärde är ännu ovisst. Fiolmakaren Jacob Hellman i Engelholm hade 1759—1765 en lärgosse Carl, och 1766 och 1768 hade Hellmans svåger, Jöran Mohte, en gesäll Broberg; året däremellan, 1767, heter gesällen hos Mothe Carl. Det är visserligen endast en gissning, men omöjligt är ju ej, snarare ganska troligt, att denne gesäll Carl och gesäll Broberg är samma person, och att han 1769 bosätter sig i Göteborg som fiolmakare.

Enligt »Relation om Götheborgs Stads Fabriquers Tillstånd och tillverkning för åren 1771—1793» hade Broberg, utom en del repara-

tioner av instrument samt tillverkning av stråkar, förfärdigat 121 fioler 31 basfioler — antagligen cellon — 2 stora basfioler, 2 altfioler, 36 cittror, 12 humlar och 30 st. barnfioler. Han arbetade ensam.

Kända arbeten:

Altfiol, sign. »Carl Johan Broberg Viol. M. Fecit Götheborg» otydligt årtal. Ägare: herr E. J. Svensson, Uddevalla.

Altfiol, skriven sign. »Carl Joh. Broberg, Götheborg Anno 1774». Ägare: herr J. A. Bergquist, Norrtälje.

Fiol med i botten instämplad signering »Carl Joh. Broberg, Götheborg 1780 nr. 39». Ägare: lektor S. J. Kardell, Östersund.

Som synes variera Brobergs signeringar.

SANDBERG, ERIC, fiolmakare, Stockholm, var gesäll hos Johann Öhberg d. ä. år 1770. I förteckningen över arbetare vid fabriker i Stockholm 1773 står att Sandberg »vid sin privil. musical. Instrumentmakare-wärkstad» allenast hade lärlingen Daniel Wickström. Mellan åren 1773 och 1778, sista året då han lämnat uppgifter om sin tillverkning, lät han stämpla 268 fioler, 2 violinceller, 5 harpor och en cittra.

Arbete:

Violoncell med hans namnsedel å tryckt etikett av år 1776 och med tillverkningsnummer 10 äges av generalkonsul C. Claudius, Köpenhamn.

KRAFT, MATHIAS PETTER, kungl. hovinstrumentmakare, Stockholm, född i Gävle 14 juni 1753, död i Stockholm 9 juli 1807 — Föräldrarna voro¹ snickarmästar Mathias Kraft² och madame Regina Westerberg. Förmodligen kom den unge Mathias Petter först i lära hos sin far i Gävle; åren 1773—1778 är han gesäll hos klavermakaren³ Pehr Lundborg i Stockholm. År 1780 är han kungl. hovinstrumentmakare, enligt sign. i en cittra i Nordiska Museet, och 1788 blir han borgare i Stockholm. Han har till hallrätten

¹ Brandel, R., Hågkomster och erinringar om Kraftska skolans stiftare ... Stockholm 1909.

² Denne mästar Mathias Kraft i Gävle skulle möjligen kunna vara densamme som lärgossen Matts Kraft, vilken 1737 inskrevs i lära hos snickaren Olof Martijn i Stockholm och utskrevs 1740 och som 1747, då han var gesäll hos Mästar Linning i Stockholm, förordnades till ältgesäll. — Snickarämb. i Stockholm. protokoll och In- o. Utskrifningsbok.

³ En luta förfärdigad av Lundborg 1799 finnes i generalkonsul J. Jahnssons samling i Stockholm.

lämnat uppgifter om sina tillverkningar och sina arbeten t. o. m. år 1796. De första åren arbetade han ensam. 1784 blev Göran Garman hans gesäll och stannade som sådan till Krafts död.

Kraft anhöll 1797, 17 nov., att bliva ledamot i snickarämbetet för att få rättighet att betjäna sig av ämbetets gesäller till »claverstommars förfärdigande med flere å instrumenten erforderliga snickarearbeten». Med villkor att icke använda ämbetets gesäller till andra än ovannämnda arbeten, bifölls hans begäran, och den 30 januari 1798 blev han förenad med snickarämbetet.¹

Åren 1789 och 1790 bodde han i kvarteret Hästskon nr 18, Spetsens backe.² Vid sekelskiftet bodde han i kv. Åskslaget vid Herkules- och Norra Smedjegatorna, ett hus, som han senare inköpte. Kraft var en mycket skicklig och mångsidig instrumentmakare. Utom knäppinstrument såsom lutor, cитtror, guitarer och harpor, tillverkade han även fioler, violonceller och spikharpor samt en ansenlig samling hammarklavér. Endast tvenne klavikord av hans hand känner jag till; det ena finnes i Nordiska Museet med inv.-nr 89,496 och är förfärdigat så sent som 1806; det andra är av år 1792 och äges (1919) av herr E. J. Nilsson i Skövde.

Den 9 juli 1807 avled Kraft. Ogift. Bouppteckningen upptager fasta ägendomen nr 41 i kvarteret Åskslaget och gården nr 68 kv. Trollhättan vid Norra Smedjegatan, »en gammal trädbyggnad och stallbyggnad in på gården» samt Öster Byle och Lill Byle i Täby socken i Stockholms län. Han ägde en för sitt stånd och sin tid ganska stor boksamling, mest historiska arbeten och resebeskrivningar. Verkstaden med inventarier värderades av instrumentmakaren G. B. Rackwitz. Bland instrumenten må nämnas några Davidsharpor, en klavérestomme, violiner, altfioler, en liten cittra, två lutor »af äldre sorten med platt bottn», ett hackbräde, ett mahogny piano om 6 oktavers omfång, ett klavér av al, »gjort på försök», »ett tillämnat positiv, halffärdigt». Tvenne »gamla odugliga Claver af mindre sorten», värderade till 32 skilling pr styck.

¹ Snickarämbetets i Stockh. protokoll.

² Nu Mästersamuelsgatan mellan Regerings- och Malmskillnadsgatorna.

Dessutom funnos upptagna bland hans inventarier följande instrument: »ett mahogny chresendo»¹ av Lindholm, tvenne mindre d:o av Lindholm; ett mindre engelskt piano; ytterligare tre klavér av Lindholm och två av Lundborg; två cittror av Jerner, en utländsk pedalarpa, en kopparpuka med järnfötter utan skruvar, div. fodral samt en stor samling strängar av alla sorter. Han hade fordringar hos en del personer för utlånade instrument, klavér, harpor, fioler.

I Krafts testamente blev hans gesäll Göran Garman ihågkommen. Han får verkstaden, påbörjade arbeten och allt virke »mot det uttryckliga förbehåll att han skall blifva mästare och fortsätta rörelsen med den Soin han sett mig göra och antaga Lars Mollenberg till sin Compagjon...» Sedan en del legat till närstående undantagits, testamenterade han hela sin återstående förmögenhet till grundandet av en skola för fattiga borgarebarn — den ännu i dag verksamma Kraftska skolan i Stockholm.

Mathias Petter Kraft använde tre olika signeringar i sina instrument. Enligt de instrument jag själv kunnat undersöka och de jag erhållit uppgift om, har framgått att han signerade sina första instrument, förfärdigade åren 1780 och 1781, »Matth. P. Kraft»; från 1781 t. o. m. 1803 voro de signerade »Pet. Kraft» och 1804—1807 äro hans instrument, vare sig de äro lutor eller klavér, signerade »Pehr Kraft».

Arbeten signerade »Matth. P. Kraft»:

Cittra, fig. 12 och 13, sign. »Matth. P. Kraft, Kongl. Hof Instrument Makare N:o 36 Stockholm A:o 1780». Nordiska Museet, Stockholm, nr 34,289.

Harpa N:o 37 A:o 1780. Ägare: herr P. Lindblom, Ludvika.

Luta N:o 41 A:o 1781. Göteborgs Museum.

Cittra N:o 44, 1781. Nordiska Museet nr 26,874.

Cittra N:o 49, 1781. Har tillhört Bellman. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Arbeten signerade »Pet. Kraft»:

Teorb-cittra nr 76, 1781. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Cittra N:o 80, 1781. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Cittra N:o 127, 1783. Ägare: generalkonsul C. Claudius, Köpenhamn.

Cittra N:o 145, 1783. Ägare: justitierådet Karl Silfverstolpe, Stockholm.

Luta N:o 181 (?), 1784. Ägare: generalkonsul J. Jahnsson, Stockholm

¹ = Klavér.

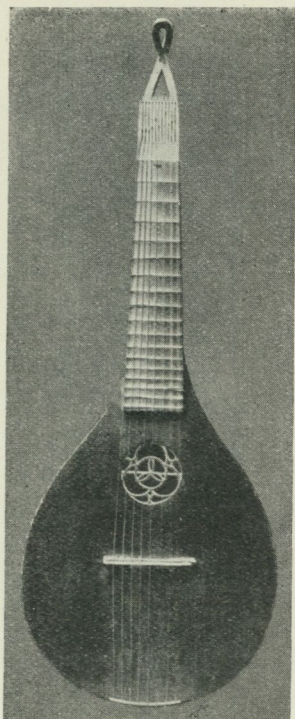

Fig. 12. Cittra. Sign. »Matth. P. Kraft. Jfr fig. 13. Nord. M. nr 34,289.

Fig. 13. Namnsedel i cittran fig. 12.

Luta N:o 182, 1784. Norsk Folkemuseum, Kristiania.

Luta N:o 184, 1784. Kalmar Museum.

Harpa 1785. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Violoncell N:o 190, 1785. Ägare: ingenjör Aug. Bagge, Nääs, Floda.

Spikharmonika N:o 11, 1786. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Cittra N:o 237, 1786. Göteborgs Museum.

Luta N:o 246, 1786. Ägare: herr Allan Zilliacus, Helsingfors.

Luta N:o 264 (?), 1787. Ägare: generalkonsul J. Jahnsson, Stockholm.

Teorb-cittra N:o 298, 1787. Nordiska Museet nr 87,413.

Fiol 1787. Ägare: herr Otto Kolho, Kolho, Finland.

Spikharmonika. 1788. Ägare: generalkonsul C. Cladius, Köpenhamn.

Luta N:o 397, 1791. Ägare: generalkonsul J. Jahnsson, Stockholm.

Luta N:o 438, 1792. Ägare: generalkonsul J. Jahnsson, Stockholm.

Teorb-cittra N:o 453, 1792. Ägare: lektor D. Fryklund, Sundsvall.

Luta 1793. Ägare: generalkonsul C. Cladius, Köpenhamn.

Luta 1794. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Teorb-cittra N:o 530, 1794. Ägare: generalkonsul J. Jahnsson, Stockholm.

Teorb-cittra N:o 551, 1794. Ägare: fru Frida Hallgren, Stocksund.

Luta N:o 503 (?), 1795. Ägare: herr G. Andersson. Åbo.

Luta N:o 570, 1795, fig. 14, och luta N:o 571, 1795, fig. 15, Nordiska Museet nr 24,735 och nr 32,001.

Luta N:o 581, 1795. Lunds kulturhistoriska Museum.

Luta N:o 593, 1796. Musikhistorisches Museum von Wilhelm Heyer, Köln.

Luta N:o 619, 1797, Ägare: friherrinnan Jacqueline von Koch, f. Fleetwood, Stockholm.

Luta N:o 640, 1798. Blekinge Museum.

Luta 1798. Ägare: generalkonsul C. Claudius, Köpenhamn.

Guitarr N:o 671, 1800. Ägare: instrumentmakare Alfred Brock, Stockholm.

Luta 1802. Musikhistoriska Museet, Köpenhamn.

Luta N:o 801,¹ 1802. Ägare: grosshandlare Gotthard Boivie, Stockholm.

Luta N:o 713, 1803. Ägare: generalkonsul J. Jahnsson, Stockholm.

Luta N:o 716, 1803. Samma ägare som föregående luta.

Arbeten signerade »Per Kraft»:

Luta N:o 724, 1804. Ägare: kontraktsprosten O. Arbman, Erikslund.

Luta, fig. 16, N:o 729, 1804. Nordiska Museet nr 26,873.

Luta N:o 732, 1804. Ägare: stationsinspektör Ove Gedda, Uppsala.

Luta N:o 740, 1805. Ägare: genremålaren Carl Printzensköld, Stockholm.

Luta N:o 744 (?), 1805. Ägare: generalkonsul C. Claudius, Köpenhamn.

Luta N:o 759 (?), 1806 (?). Bachhaus i Eisennach.

Luta 1806, tillverkningsnumret oläsligt. Ägare: lektor D. Fryklund, Sundsvall.

Klavér sign. »Pet. Kraft» etc.:

Hammarklavér N:o 79, 1786, å tangenternas kortända M. P. K. Nordiska Museet nr 75,196.

Hammarklavér 1788. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Hammarklavér N:o 65 (?), 1792. Ägare: generalkonsul J. Jahnsson, Stockholm.

Klavikord 1792. Ägare: (1919) herr E. J. Nilsson, Skövde.

Hammarklavér N:o 117, 1797. Ägare: fröken Ester Lindahl, Stockholm.

Hammarklavér 1798. Ägare: herr C. A. Nilsson, Brotorp, Varv.

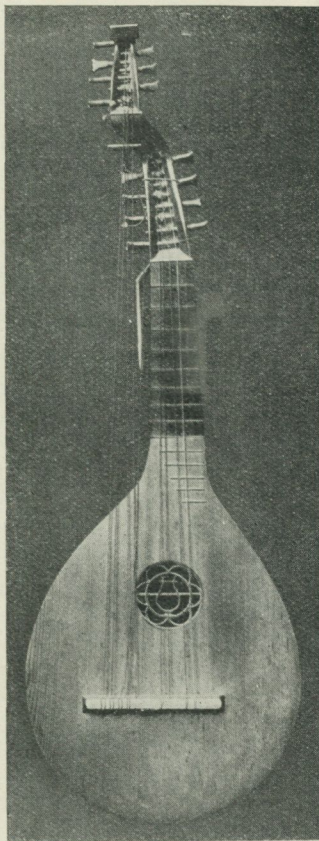

Fig. 14. Luta. Sign. »Pet. Kraft, Kongl. Hof Instrument Makare N:o 570 Stockholm A:o 1795». Nord. M. nr 24,735.

¹ Tillverkningsnumret måste ha felskrivits uti lutan; skulle nog vara 701.

Hammarklavér nr N:o 153, 1798. Nordiska Museet nr 36,382.
 Hammarklavér 1800. Musikhistoriska Museet, Stockholm.
 Hammarklavér N:o 243, 1801. Antikvitetsaffär, Stockholm.
 Hammarklavér N:o 247, 1801. Nordiska Kompaniets antikvitets-
 avdelning 1920.

Fig. 15. Namnsedel i luta N:o 571, 1795.
 Nord. M. nr 32,001.

Hammarklavér 1807. Ägare: fru Johanna Anderson, Forneby, Broddbo.

Fig. 16. Namnsedel i luta sign. »Pehr Kraft 1804».
 Nord. M. nr 26,873.

Hammarkla-
 vér N:o 250, 1801.
 Nordiska Museet nr
 92,819.

Hammarkla-
 vér N:o 256, 1802.
 Ägare: herr Gottfr.
 Engström, Munk-
 torp.

Hammarkla-
 vér N:o 276, 1802.
 Göteborgs Museum.

Klavér signe-
 rade »Pehr Kraft»:

Hammarkla-
 vér (?) N:o 310,
 1804. Ägare: tand-
 läkaren Alb. Lof-
 ström, Filipstad.

Klavikord
 N:o 374, 1806. Nord.
 Museet nr 89,496.

WICKSTRÖM, DA-
 NIEL, fiolmakare, Stock-
 holm, född 1753 (?), död
 8 mars 1821. Han in-
 skrevs i lära 1771 på
 fem och ett halft år hos
 snickarmästar Joh. Chr.
 Nectergahl, men redan
 efter två år »angafs han
 vara ur läran». Han
 blev då 1773 lärling hos
 privilegierade musikin-
 strumentmakaren Eric

Sandberg. År 1779 arbetade han hos Joh. Öbergh d. y. Privilegierad 1780, vann han burskap 1789. Han bodde då Stora Nygatan 125, där han enligt Stockholms adresskalender ännu fanns år 1807. W. var två gånger gift. Hans första hustru, Maria Elisabet Ström, avled 1801 och efterlämnade utom mannen en dotter.

Med bouppteckningen efter henne följde ett intyg från uppskattningsskommittén att W. icke ägde någon förmögenhet. Vid granskning av hans till hallrätten under åren 1801—1805 lämnade uppgifter finner man, att han dessa år arbetar ensam och ej uppger någon tillverkningssumma. Förmodligen inskränkte sig då hans arbete till reparationer av fioler m. m.

Vid bouppteckningen efter hans hustru i andra giftet, Johanna Elisabeth Wahlbrecht, vilken avled 1820, efterlämnande mannen och sju barn, värderades verkstaden med inventarier av instrumentmakaren C. J. Nordquist. Bland instrument funnos tre gamla fioler, värderade tillsammans till 8 riksdaler, och 4 st. bättre och sämre fioler till 10 riksdaler.

Den 8 mars 1821 avled Wickström 68 år gammal. Älste sonen, Carl Daniel, 16 år gammal, uppgav boet. Verkstaden med inventarier värderades av musikinstrumentmakaren Carl Öberg. Av instrument funnos tre nyckelharpor, två gamla basfioler, en cittra, fem fioler med och en utan lack, dessutom nio gamla fiolstråkar samt ett parti tenor- och kontrabassträngar. Med undantag av åren 1784, 1795 och 1797, då han icke uppgivit någon tillverkning, hade W. under åren 1782—1798 låtit stämpla 63 fioler och tre violonceller.

Arbeten:

Violoncell 1782. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Fiol 1784 (?). Ägare: lektor D. Fryklund, Sundsvall.

Fiol 1785. Ägare: herr Albin Gneis, Stockholm.

Fiol 1786. Ägare: major Gottfr. Nordin, Falun.

Fiol 1786. Ägare: bagarmästar J. W. Larsson, Visborgsslätt.

Altfiol 1788. Ägare: direktör B. O. Ekman, Göteborg.

Fiol 1788 (?) Ägare: herr Anders Börjesson, Lindome.

Fiol 1790. Ägare: kronofogden G. A. Lind, Landskrona.

Altfiol. Ägare: direktör Baude, Helsingfors.

Altfiol 1796. Ägare: grosshandl. V. Berg, Stockholm.

Fiol. Ägare: lektor S. Landtmansson, Västerås.

Fiol 1800. Ägare: postföraren O. F. Lindgren, Vamlingbo.

Altfiol 1805. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

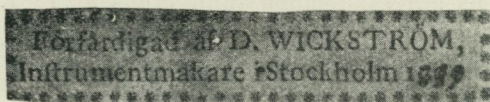

Fig. 17. Namnsedel 1819. Tillh. instrumentmakar R. Paulus, Stockholm.

Instrumentmakar R. Paulus äger en namnsedel, fig. 17, varå står »Förfärdigad af D. Wickström, Instrumentmakare i Stockholm 1819». Hans namnsedel finnes dessutom i fioler som han reparerat åren 1782, 1786, 1796, 1803, 1808, 1809.

SVANSTRÖM, ANDERS, fiolmakare, Strängnäs.

Arbeten:

Fiol, fig. 18, 1797. Nordiska Museet nr 92,632.

En fiol i Göteborgs Museum, reparerad av Svanström 1799.

Fig. 18. Fiol. Sign. »Förfärdigad af A. Svanström i Strängnäs 1797». Nord. M. nr 92,632.

JERNER, JOHAN, lut- och fiolmakare, Stockholm, född 1755, död 26 juli 1820. Gesäll hos Öhberg d. y. 1779. I Nordiska Museets arkiv finnes ett den 11 okt. 1782 dagtecknat intyg för en lär-gosse, utfärdat och undertecknat av Johan Jerner, instrumentmakare. Något instrument av Jerner från 1780-talet är mig ej bekant. Privilegium fick han först den 21 april 1791. I Stockholms adresskalender för åren 1789 och 1790 står han bland instrumentmakare. Han bodde då vid Skomakaregatan, senare flyttade han till Svartmangatan.

Om sitt arbete har han till hallrätten insänt uppgifter från och med 1791 till och med 1819, av vilka framgå att han mesta tiden arbetat ensam. År 1814 ar han måst lämna ett läkarintyg att han »är lam i ena sidan och kan ingenting förtjena». »Hans lär-gosse Daniel Lindahl förtjenar årligen 100 rdl.(?)» Ett par år senare hade han två lär-lingar,

D. Lindahl och Carl Öberg. Jerner var gift första gången med Anna Åhrman, död 1806. Vid bouppteckningen efter henne värderades verkstaden av instrumentmakarna Daniel Wickström och Pehr Lundborg.

År 1820, 26 juli, avled Jerner 62 år gammal, efterlämnande hustru i andra giftet, f. Wexman (?), och sonen Johan Petter 11 år gammal. Verkstaden med inventarier värderades av instrumentmakarna Daniel Wickström och hans forne lärgosse, nu styckmästar Carl Öberg. Bland dessa inventarier fanns en del påbörjade instrument, näml. 5 fioler, en överbotten och en halv underbotten till violoncell, dessutom 6 gamla söndriga fioler, en gitarr m. m. För att täcka begravningskostnaderna hade en gammal violoncell med »fou-teral», en del verktyg samt trä till instrument måst pantsättas.

Arbeten:

Luta 1792. Musikhistorisches Museum von Wilhelm Heyer, Köln.

Luta, reparerad 1792. Musikhistoriska Museet, Stockholm.

Luta 1794 och luta 1791 (eller 97?). Ägare: generalkonsul J. Jahns-son, Stockholm.

Luta 1801 å Hammers auktion i Köln 1892 (N:o 1369).

Luta (teorb). L. 1,03, br. 0,35. 15 strängar, av vilka 8 löpa från undre snäckan och över gripbrädet samt 7 strängar från övre snäckan och utanför gripbrädet, sign., fig. 19, 1802. Nordiska Museet nr 114,023.

Luta 1803. Musikhistoriska Mu-seet, Stockholm.

Fiol, skriven sign. 1803. Ägare: apotekar Erik Palm, Göteborg.

Lyra-gitarr. L. 0,80 m., br. 0,365. 6 strängar. 1807. Nordiska Museet nr 77,198.

Luta 1808. Musikhistoriska Mu-seet, Stockholm.

Luta 1809. Ägare: herr Josef Lundin, Kortebo.

Luta 1810 (?). Ägare: herr J. A. Björklund, Gävle.

Luta 1811. Ägare: fru Aina Grotenfelt-Hougberg, Helsingfors.

Luta 1812 (eller 18 ?). Ägare: doktorinnan Hjördis Ahlström, Nykarleby, Finland.

Luta 1816 (?). Meddelat av lektor D. Fryklund, Sundsvall.

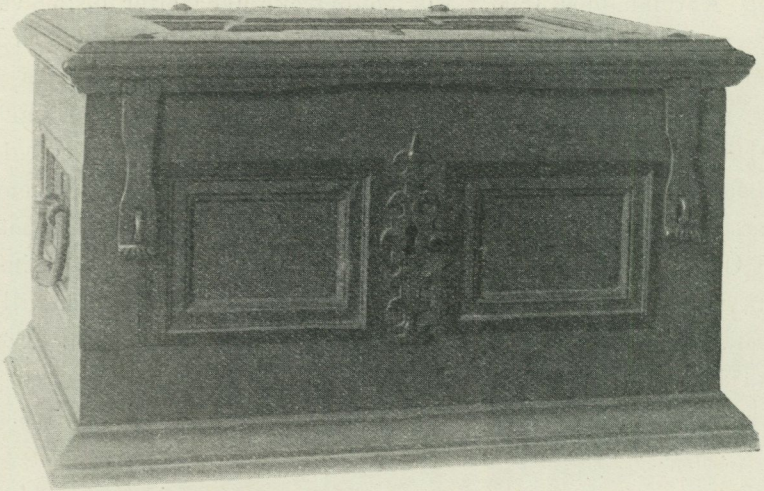
Luta 1817, å Hammers auktion i Köln 1892.

Luta, tryckt sign. å större oval pappersetikett: »Johan Jerner, Stock-holm 1818». Ägare: generalkonsul J. Jahns-son, Stockholm.

Jerners signering är i allmänhet så lydande: »Förferdigadt af Johan Jerner Stockholm» och årtalet. Tillverkningsnummer saknas.

Fig. 19. Namnsedel i luta. Nord. M. nr 114,023.

ARBOGA GULDSMEDSÄMBETE.

Ett bidrag till kännedomen om svensk hantverksorganisation.

Av

GUSTAF UPMARK.

Det svenska skråväsendets historia är ännu icke skriven. Gunnar Hazeliis avhandling »Om handtverksämbetena under medeltiden», tryckt i Bidrag till vår odlings häfder, utg. av Nordiska Museet, Stockholm 1906, angives av författaren såsom en inledning till skråväsendets historia i Sverige. — Gunnar Hazelius fick aldrig tillfälle att fullfölja sina planer inom detta forskningsområde.

Ett synnerligen viktigt material till kunskapen om det svenska skråväsendet utgöra de Skrå-ordningar, som utgavos av G. E. Klemming år 1856 i Svenska Fornskriftsällskapets serie; här återfinnas de till våra dagar bevarade skråordningarna från slutet av medeltiden och 1500-talet fram till åren 1621—22, då det svenska hantverket

Fig. 1 (se ovan). Guldsmedsämбетets i Arboga låda. Nord. M. 81,426.

för första gången ordnas efter en allmän plan. — Av dessa 1620-talets liksom en del under 1600-talets mitt tillkomna skråordningar, vilka alla hava karaktären av stadgar för vart och ett yrke för sig, äro ännu det övervägande flertalet otryckta. För vinnandet av en översikt över det svenska skråväsendets förhållanden vore det givetvis önskligt att dessa 1620-talets och de följande årtiondenas stadgar bleve utgivna. — Den första allmänna skråordningen, gällande alla yrken, utfärdades och trycktes år 1669, och år 1720 utkom slutligen den »Kungl. Maj:ts algemene ordning och skrå för alla handverkare i Sverige och Finland» som, omtryckt i talrika upplagor förblev gällande ända till år 1846, då skråväsendet i Sverige avskaffades och s. k. näringsfrihet infördes. — Av betydelse för skråväsendets förhållanden i Sverige under nyare tiden äro därjämte, utom de ovanberörda huvud-stadgarna, en otalig mängd förordningar och stadganden angående detaljer, som utkommo särskilt under 1700-talet.

Men därjämte finnas de stora mängder av källmaterial, som består i hantverksämbetenas och gesällskapens egna protokoll, räkenskaper och övriga handlingar, vilka givetvis innehålla ofantligt mycket rörande den praktiska tillämpningen av stadgarna och rörande själva hantverkslivet och respektive yrkens organisation och utveckling m. m. Monografiska framställningar av ett visst yrkes historia eller av ett visst lokalt hantverksämbetes historia, grundade på källmaterial av ovannämnda slag torde därför äga sitt intresse och vara nödvändiga, innan en mera omfattande och allmängiltig det svenska skråväsendets historia kan skrivas.

Det bidrag, som jag här skall söka lämna härtill, behandlar Arboga guldsmedsämbele eller som det i den älsta bevarade protokolls-boken, från år 1652, kallas: »det lofliga Guldsmedsämbelet uti Wäs- och Södermanland» (Västmanland och Södermanland).

Hantverket hade genom skråorganisationen sådan denna utbildats under den senare medeltiden erhållit en interurban eller t. o. m. internationell karaktär: på sådant sätt nämligen att mästarna av ett visst yrke betraktades såsom medlemmar av ett brödraskap med internationella förbindelser: en mästare inom t. ex. guldsmedsyrket, som var boende i Stockholm eller någon annan svensk stad, betraktade

sig som ämbetsbroder med mästarna av samma yrke i Danmark och på kontinenten, och han torde också hava kunnat räkna på att vid eventuell behov, t. ex. under en resa, få röna hjälp och bistånd av dessa sina utländska ämbetsbroder. Några direkta stadganden, någon slags internationellt utbildad eller kodifierad rätt torde dock icke hava existerat, men sedvänjorna voro likartade. Sankt Eligius eller Sankt Loyus, den franske biskopen, som levde under förra delen av 600-talet, var alla guldsmeders skyddspatron.

Inom detta internationella brödraskap funnos givetvis stora grupper, som voro närmare förbundna med varandra på grund av att de tillhörde en och samma nation. Tyskland var ju uppdelat i en mängd enheter; i Norden bildade de danska guldsmederna en, de svenska en annan dylik stor grupp.

Inom varje land bildade mästarna i varje stad de egentliga organisativa enheterna: ämbetet i mera inskränkt bemärkelse. Därvid hade efterhand den sedvänjan utbildat sig, att ett lokalt ämbete endast kunde bildas, såvida i staden funnos åtminstone 3—4 mästare i yrket; var antalet mindre, så att i staden fanns t. ex. blott en mästare, skulle han lyda under ämbetet i en närbelägen större stad. Det är då givet, att av sådana yrken som t. ex. skomakare, skräddare m. fl. funnos redan tidigt mera eller mindre fast organiserade ämbeten i de flesta städer, även de smärre, under det att t. ex. guldsmederna och andra förnämligare yrken, vilkas alster icke hade samma avsättning såsom nödvändighetsvaror, i många småstäder hade blott en enda eller ett par utövere.

I den äldsta skråstadgan för guldsmederna i Stockholm, som av Klemming daterats till år 1501, säges att Stockholms guldsmeds-ämbete är *huvudämbetet i riket över guldsmederna*. Teoretiskt sett skulle alla guldsmeder i de dåvarande svenska städerna sålunda lyda under ämbetet i Stockholm, och 1501 års skrå föreskriver också, att *äldermannen och två bröder av Stockholms ämbete skola ransaka och beskåda var mans arbete av guldsmedsämbetet som i uppstäderna bo en gång om året*.

Det möter givetvis stora svårigheter att bestämt kunna fastslå när självständiga ämbeten av guldsmedsyrket bildats i de olika smärre

städerna i Sverige, särskilt när det gäller sådana ämbeten som tidigt emanciperat sig från Stockholmsämbetets överhöghet. För senare tider, under 1700-talet, omtala bevarade protokoll ofta när dylika självständiga ämbeten uppstått. — De sålunda såsom självständiga nyorganiserade ämbetena bildade snart nog centra, kring vilka enstaka mästare i närbelägna småstäder grupperade sig.

Till de tidigast såsom självständiga i förhållande till Stockholm framträdande guldsmedsämbetena i Sverige torde ämbetet i Arboga vara att räkna. Lohman omtalar i sin bekanta »Arboga känning» tryckt 1737, att guldsmederna här av ålder hava ålderman och låda, d. v. s. ett självständigt ämbete. När detta ämbete bildats är emellertid icke känt: möjligen skedde det i slutet av 1500- eller början av 1600-talet. — Givetvis funnos guldsmeder, enstaka mästare, i Arboga långt före denna tid. Anders guldsmed nämnes här 1493 och dog som borgmästare 1546. Nils guldsmed, som likaledes blev borgmästare, var verksam 1533—1565.

År 1607 fanns här redan ett ämbete. — För några få år sedan såldes å en av Hammerauktionerna i Stockholm en liten volym in quarto, innehållande en avskrift av 1622 års skråstadga för Stockholms guldsmedsämbete, som tillhört ämbetet i Arboga: avskriften var tyvärr odaterad, men var tydligen gjord under förra delen av 1600-talet.

Den älsta urkund, som finnes i behåll från guldsmedsämbetet i Arboga, är en protokollsbok, vars första protokoll är daterat 1652, 13 September; boken förvärvades för kort tid sedan av Nordiska Museet, som jämväl äger ämbetets följande protokoll, räkenskaper och div. lösa handlingar ända fram till år 1846, då guldsmedsäm- betet i Arboga liksom övriga svenska hantverksämbeten upplöstes.

Den nyssnämnda älsta protokollsboken börjar med att omtala att »medan vår förra Guldsmeds Embetes lådha wardt uthi våre Antecessorum Tijdh oförmodeligen affkommen, alt derföre är denne å nyio igän förfärdigat uthi *Wästeråhs* den 13. Septemb. A:o 1652 till vilket Gudh förläne lycka och välsignelse». Ämbetet kallas, som förut nämnts, *guldsmedsämbetet uti upstäderna i Västman- och Södermanland*, och av ordalagen framgår ju att här åtskilligt tidigare

funnits ett organiserat ämbete. Detta guldsmedsämbe omfattade de mästare av yrket, som voro bosatta i Västmanlands och Södermanlands städer, och var sålunda självständigt gentemot Stockholmsämbetet, det gamla huvudämbetet i riket över alla guldsmeder. Efterhand kom detta mellansvenska guldsmedsämbe, som vi kunna kalla det, att omfatta mästare bosatta i en mängd andra städer, icke mindre än ett 30-tal olika städer, företrädesvis mellansvenska, men även städer i Götaland och uppe i Norrland.

I bestämmelsen om att detta ämbete, som något senare kallas Arboga guldsmedsämbe, skulle omfatta guldsmederna i uppstäderna i Västmanland och Södermanland, en bestämmelse som säkert kan föras tillbaka till förra delen av 1600-talet, hava vi den första bestämda uppgiften om den uppdelning av vårt land i, jag skulle vilja kalla det guldsmedsämbetes-provinser, som under senare delen av 1600-talet blev mera konsekvent genomförd.

Innan jag övergår till att närmare tala om Arbogaämbetet, skall jag här i korthet omnämna denna provinsindelning. — Den ämbetsman, som å statens vägnar var den högste övervakaren av myntets och de ädla metallernas, d. v. s. arbetens av ädel metall rätta halt och lödighet i riket, var alltsedan 1500-talet rikswardeinen eller riksvärdien, en befattning som tid efter annan brukade innehavas av framstående myntmästare och guldsmeder i Stockholm, vilka i och med erhållandet av befattningen vanligen blevo nödsakade att upphöra med den egna utövningen av yrket.

Tydligen var det på riksvärdiens initiativ som organisationen av guldsmedsyrket genomfördes. Säkra bevis härför har man dock först från slutet av 1600-talet, då *Antoni Grill* innehade befattningen som riksvärdie eller »riksvärdiebefallningsman», som det ibland kallades. — Det var på Antoni Grills initiativ som en särskild stadga år 1689 utfärdades för Stockholms guldsmedsämbe, vilken bl. a. ledde till införandet från och med detta år av stämpling med s. k. årsbokstäver i Stockholm. Under följande årtionde, 1690-talet, skrev Antoni Grill brev till guldsmederna i ett antal svenska städer, på grundval av vilka en mera fast organisation av yrket genomfördes. — Det skulle föra mig för långt att här i detalj redogöra för huru

detta organisationsarbete genomfördes, och jag skall därför här endast meddela resultaten av Antoni Grills organisationsarbete.

Ämbeten i vissa större städer blevo »huvudstäder» i var sin provins med överhöghet över mästarna i kringliggande småstäder. Om vi börja i södra Sverige, så blev det gamla, alltsedan danska tiden existerande guldsmedsämberet i *Malmö* huvudort för mästarna i de skånska städerna. — Emellertid inrättades under 1690-talet ett dylikt huvudämbete även i *Kristianstad*, som länge rivaliserade med Malmö-ämbetet angående rätten till överhöghet i Skåne. — Samtidigt inrättades i den jämförelsevis nyanlagda staden *Karlskrona* ett guldsmedsämberet för Blekinges småstäder samt i *Kalmar* ett för Småland. Det sistnämnda ämbetet flyttades dock redan i början av 1700-talet till *Jönköping*, som var guldsmedernas huvudstad i »Smålands province».

Huvudstaden i denna mening i väst-Sverige blev givetvis *Göteborg*, där likaledes ett guldsmedsämberet organiserades i början av 1690-talet på grundval av skrivelse från Antoni Grill. — Guldsmederna i »Östergötlands province» skulle slutligen lyda under ämbetet i *Norrköping*, vilket bestämdes redan år 1652, samma år som den förut nämnda nya protokollsboken för Arbogaämbetet påbörjades.

Härmed hava vi nått gränserna mot norr för guldsmedsämberetena i Götaland. För Svealand och norra Sverige fanns blott ämbetet i *Stockholm* och det ämbete, med vilket vi här egentligen skulle sysselsätta oss, det väst- och södermanländska i *Arboga*.

Till att börja med hade detta ämbete icke någon fast »huvudstad»: det första protokollförda sammanträdet 1652, 13 Sept., hölls i Västerås; följande år, 1653, hölls ett sammanträde i Arboga och ett i Köping; 1654—1660 i Västerås, 1661 i Arboga, 1662 i Västerås, 1663 i Strängnäs, Arboga och Västerås, 1664 i Arboga, 1665 i »Torsilia»; därefter omväxlande i Arboga och Västerås, och från och med 1684 uteslutande i Arboga. Mästarna från de andra till ämbetet anslutna städerna fingo vid dessa sammanträden resa till den stad, där sammanträde hölls.

I ingen av dessa städer funnos åtminstone under 1600-talet ett så stort antal mästare, som vanligen fordrades för att ett självstän-

digt »ämbete» med egen älderman och låda skulle kunna organiseras: ämbetet omfattade provinsens (Västmanland och Södermanlands) städer, och äldermän och bisittare utsågos bland mästarna i dessa städer. Lådan, ämbetets viktigaste lösegendom och symbol, synes dock vanligen hava förvarats hos någon av de i Arboga bosatta mästarna, och den torde väl då hava medförts till den stad, där sammankomst hölls, alldenstund den var ett nödvändigt tillbehör vid varje sammanträde: lådans öppnande betecknade själva öppnandet av förhandlingarna. — De ärenden, som förekommo vid sammanträdena, vilka till en början ägde rum två gånger om året, i juli och i september, sedan blott en gång om året, i juli, voro desamma som vid alla andra hantverksämbeten, och protokollen erbjuda därvidlag intet särskilt anmärkningsvärt: det vanliga var inskrivning av lärlingar, utskrivning av gesäller och antagandet av nya mästare efter avlagda mästarprov, vidare inbetalning av avgifterna, avdömande av diverse småtvister o. dyl.

Äldermän för Arboga guldsmedsämbete voro följande mästare:
Johan Johansson i Västerås 1652—1654 (verksam 1605—1654).
Nikolaus Brun i Västerås 1654—1662 (verksam 1636—1662).
Johan Christoffersson i Torshälla 1662—1671 (verksam 1639—1671).
Magnus Hansson i Arboga 1671—1676 (verksam 1646—1676).
Jakob Garnier i Strängnäs 1676—1681 (verksam 1657—1681).
Henning Petri i Nyköping 1681—1694 (verksam 1657—1703).
Johan Biörk i Västerås 1694—1709 (verksam 1680—1709).
Peter Lund i Nyköping 1709—1728 (verksam 1694—1736).
Johan Dragman i Arboga 1728—1746 (verksam 1701—1746).
Lars Beckman d. ä. i Örebro 1746—1748 (verksam 1712—1748).
Hans Petter Wollrath i Arboga 1748—1768 (verksam 1725—1768).
Petter Julin i Köping 1768—1780 (verksam 1737—1780).
Aron Wangstelius i Torshälla 1780—1790 (verksam 1752—1794).
Carl Fredrik Seseman i Arboga 1791—1819 (verksam 1781—1819).
Carl Petter Åberg i Arboga 1819—1831 (verksam 1790—1831).
Johan Adolf Seseman i Arboga 1831—1846 (verksam 1819—1846).

Äldermännen valdes sålunda bland de till ämbetet anslutna mästarna, oberoende av i vilken stad de voro bosatta. — Lådan, som

enligt gammalt skråbruk skulle förvaras i åldermannens hus, förvarades under de tider, då åldermannen icke var en i Arboga bosatt mästare, av någon annan där boende, vanligen hos en av bisittarna, bland vilka alltid fanns en Arbogamästare.

De mästare, som tillhörde ämbetet voro bosatta i följande städer:

I Västmanland:	Arboga
	Köping
	Västerås
	Sala
	Nora
	Lindesberg
i Södermanland:	Torshälla
	Eskilstuna
	Malmköping
	Strängnäs
	Mariefred
	Södertälje
	Trosa
	Nyköping
i Närke:	Örebro
	Askersund
i Dalarna:	Falun
	Säter
	Hedemora

I dessa 19 städer tillhörde de flesta mästarna Arbogaämbetet, ända till dess att i ett par av dessa städer självständiga ämbeten inrättades, nämligen i *Örebro 1760* och i *Falun 1797* (eller möjligen några år tidigare).

Men utom mästarna i de nyssnämnda 19 städerna voro under olika tider till Arbogaämbetet anslutna enstaka mästare även i ett antal städer i andra landsändar. Detta berodde knappast på något slags »erövringslust» från Arbogamästarnas sida, även om man inom ämbetet gärna torde hava sett mästarantalet på detta sätt ökat, då detta ju tillförde lådan ökade inkomster. Att mästarna i mera fjärrbelägna städer blevo anslutna till Arbogaämbetet berodde i de flesta

fall därpå, att de gått i lära hos någon av Arbogaämbetets mästare och därför gärna sökte sig tillbaka till sitt gamla moderämbete, när de skulle göra mästerstycke och sökte burskap i andra städer. Mästerstyckena bedömdes också synbarligen mindre strängt, när vederbörande i en nykreerad ämbetsbroder icke behövde frukta en konkurrent i någon av ämbetets egna städer.

De städer, i vilka till Arbogaämbetet anslutna mästare i övrigt funnos, voro följande:

i Värmland:	Filipstad
i Västergötland:	Mariestad
	Falköping
	Vänersborg
	Uddevalla
i Uppland:	Norrtälje
	Öregrund
	Östhammar
i Norrland:	Söderhamn
	Hudiksvall
	Sundsvall
	Umeå
i Finland:	Brahestad

I samtliga dessa 13 städer funnos därjämte under olika tider mästare, som tillhörde andra ämbeten, och man har flera exempel på att rivalisering egde rum mellan Arbogaämbetet och det huvudämbete, under vilket mästarna i de nyssnämnda småstäderna rätteligen borde höra: Västgötastädernas mästare skulle t. ex. lyda under Göteborg eller under Jönköping; de uppländska städernas under Stockholm eller Uppsala o. s. v.

Likaså funnos nog i Arbogaämbetets egna städer en och annan mästare, som tillhörde annat huvudämbete: i Södertälje mästare under Stockholms ämbete, i Nyköping mästare under Norrköpings ämbete o. s. v. — »Guldsmedsprovinsernas» gränser voro rätt så obestämda, beroende på personliga förhållanden.

Ur Arbogaämbetet utbrötos under 1700-talet tvänne nya självständiga ämbeten, nämligen i Örebro och i Falun.

Örebromästarna voro tillräckligt manstarka, så att de år 1760 bildade eget ämbete. — Sedan det nya Örebroämbetet inrättats, bildade det givetvis ett nytt centrum, kring vilket en del mästare i grannstäderna anslöto sig. Så finner man t. ex. ett 10-tal Västerås-mästare, 1781—1824, som troligen lydte under Örebro, och likaså synas mästarna i Nora och Lindesberg hava övergivit Arboga för Örebro.

Mästarna i *Falun* bildade sitt självständiga ämbete år 1797, och detta ämbete drog helt naturligt till sig de guldsmeder, som under följande tid, 1800-talets förra del, voro verksamma i Säter och i Hedemora.

När skråväsendet år 1846 upplöstes, räknade det gamla Arboga-ämbetet åter sina ledamöter huvudsakligen endast i Västmanlands och Södermanlands städer.

Jag har härmed velat giva en föreställning i stora drag om Arboga guldsmedsämbe-tes utveckling under 1600-, 1700- och 1800-talen, en utveckling av en svensk hantverksorganisation, som är ganska typisk. På likartat sätt utvecklas också de andra stora guldsmedsämbetena, som organiserades under 1600-talet, och på grund av skråväsendets i stort sett likartade sedvänjor torde detsamma hava varit fallet även inom andra yrken än guldsmedernas.

Då min avsikt här varit att endast beröra det, som har avseende på Arboga guldsmedsämbe-tes organisation o. dyl., avstår jag helt från att redogöra för mästarna själva mera personligt eller deras arbeten.

Jag vill blott nämna, att Arbogaämbetet omfattade från mitten av 1600-talet — 1850:

i Västmanland, Södermanland, Närke, Dalarna	156	mästare
i övriga landskap	19	»
	175	»

Därtill bör man för att få en rätt uppfattning om huru talrika utövarna av det förnämliga yrket varit i Sverige under dessa århundraden lägga ytterligare i de sistnämnda landskapen 110 mästare lydande under ämbeten i andra städer.

Sammanlagt funnos inom den mellansvenska guldsmedsprovinsen sålunda 285 mästare under en tid av 200 år.

LIVRUSTKAMMARENS METOD FÖR AVBILDNING AV VAPENSTÄMPLAR.

Av

GEORG W. FLEETWOOD.

En viktig faktor i den historiska vapenforskningen är studiet av vapensmedernas signaturer och stämplor. Dessa stämplor, som i de flesta fall äro med stans inslagna i vapnet, äro, utom det att de lämna upplysning om vapenhantverkaren och vapnets tillverkningsort, ofta av stor betydelse för bedömandet av så väl vapnets ålder som äkthet. Då stansen vid inslagning i hård metall fort förbrukades, använde samma mästare ofta nya stämplor, och man kan många gånger genom jämföring av stämplorna få fram hans äldre och senare använda stämplor. Då även mången gång de framstående mästarnas stämplor förfalskades, kan man stundom med jämförelse av stämplorna sluta sig till om vapnet är förfalskat eller äkta.

Men att sålunda studera och jämföra på vitt skilda orter befintliga vapens stämplor har, då stämplorna ofta ej tydligt nog framträda på en vanlig fotografi av vapnet, varit förenat med svårigheter, och ett kämbart behov har alltså uppstått att finna en lämplig metod för stämplornas reproducering.

Vid reproduktion i tryck är en exakt avritning av stämpeln den bästa reproduktionsmetoden. Emellertid är en sådan avbildning icke tillräcklig för vapenforskaren. Stämplorna äro ofta djupt nedslagna och stämpelbilden har i många fall avsevärd relief, och dessa mått på höjden och djupet komma aldrig fram i en rätt uppifrån tagen teckning. Att taga direkta avtryck av stämpeln har därför blivit ett

önskemål. Ty i många fall kan man blott genom noggrann mätning finna om två stämplor äro slagna med samma stans eller icke.

Många metoder för avtryckning eller avgjutning av stämplorna ha försökts både här i landet och utrikes, utan att man vunnit ett fullt nöjaktigt resultat. Man fordrar icke blott en exakt kopia av stämpeln utan även en varaktig sådan. Så har bl. a. doktor Camillo List vid Hofmuseum i Wien använt metoden att nedprässa en mjuk blyskiva i stämpeln. Av det härvid erhållna negativa avtrycket togs sedan en gipsavgjutning. Gipsens enfärgade massa lämpar sig väl för fotografering och reproducering i ljustryck, men avtrycken få dock sällan tillräcklig skärpa, och metoden är oduglig för ömtåligare i guld och mässing slagna stämplor, som kunna taga skada av inbankningen av blyet. Blyavtrycken äro även i längden ovaraktiga och utsatta för vittring. En metod, som användes av tennforskaren ingenjör Albert Löfgren i Stockholm vid avgjutning av stämplor på tenn, är att i stämpeln nedprässa en uppvärmd limmassa, som, sedan limmet åter stelnat, lätt lossas från stämpeln och lämnar ett mycket skarpt och gott avtryck. Emellertid stelnar aldrig limmassan till hårdhet utan förblir elastisk, så att förskjutning av avtryckets proportioner lätt kan uppstå, och en vidare reproducering av det sålunda erhållna negativa avtrycket svårligen låter sig göra.

Vid riksarkivet (les archives générales du Royaume) i Brüssel användes för avgjutning av medeltida vaxsigill en uppmjukad gutta-perkamassa, som trycktes över sigillet; på det sålunda erhållna negativa avtrycket tog man sedan en fällning i koppar på galvanoplastisk väg. Man erhåller härvid en noggrann och för alla tider varaktig avgjutning av sigillet. Det är denna metod, som ligger till grund för den av mig i Livrustkammaren använda avgjutningsmetoden för vapenstämplor. Sedan jag lyckats utbyta gutta-perkamassan (som har samma fel som ovannämnda limmassa) mot grafiterat vax, är metoden följande:

Sedan stämpeln omsorgsfullt rengjorts, uppmjukas ett stycke vax och formas till lagom storlek för att fylla stämpeln. Därpå fuktas vaxets yta för att ej klibba och prässas sedan hårt och helst med ett enda kraftigt tryck ned i stämpeln. Sedan lossar man

vaxet försiktigt och låter avtrycket stelna på svalt ställe. Av det sålunda erhållna negativa vaxavtrycket tager man sedan en kopparfällning enligt vanlig metod för galvanoplastiska avgjutningar och erhåller alltså en exakt avgjutning av stämpeln.

Fällningen i koppar utföres av klichéfabrikanter och dessa tillhandahålla även lämpligt vax för avtrycken. Man har alltså blott att vid besök i museer eller samlingar medföra ett stycke vax och själv därmed taga avtryck av de stämplarna man önskar, samt sedan inpacka avtrycken, som vid tillfälle kan översändas till klichémakaren för fällning i koppar.

Till sist något om metodens fördelar och nackdelar. Beträffande de förra må nämnas, att vaxet i mjukt tillstånd är synnerligen känsligt för avtryck, så att de mest hårfina sådana kunna tagas, varför även metoden kan användas för avgjutning av de i allmänhet vida mindre guld- och silverstämplarna. Dock ligger även metodens största nackdel just hos vaxet. Det är nämligen mycket svårt att nöjaktigt uppmjuka vaxet utan att använda eldslåga, men att medföra spritlampa el. d. i museisalar är för eldfara förbjudet. Avgjutningen måste därför företagas i lämpligt rum utanför museisalen. Vid avgjutning av större stämplarna är det också synnerligen svårt att med ett enda tryck nedpressa vaxet, och med flera tryck uppstår lätt förskjutning av vaxet i stämpeln, så att avtrycket blir dubbelt och oskarpt och sålunda odugligt; man måste för att undvika detta taga flera avtryck av samma stämpel och noggrant jämföra dessa, till dess man erhållit två fullt lika avtryck. En av huvudolägenheterna är dock att vaxet även i kallt tillstånd är så mjukt, att avtrycken mycket lätt kunna skadas vid inpackning och av värme, innan de hunnit till klichéfabrikanten och blivit omsatta i koppar. Därför kan man aldrig handskas nog försiktigt med de negativa avtrycken, och inpackningen av dem bör ske synnerligen omsorgsfullt.

För metodens vidare utveckling vore därför önskvärdt att finna ett bättre, mera hårdnande ämne än vaxet för de negativa avtrycken. Kunde man finna ett ämne, som lika lätt som vaxet lät sig nedtryckas i stämpeln, men därefter fullständigt hårdnade, skulle det i

många fall vara onödigt att återigen av dessa taga de positiva avtrycken, utan man skulle endast behöva insamla negativen, som, om dessa vore hållbara, när som helst skulle kunna tjäna som stamp för ett positivt avtryck.

Med hopp om metodens vidare utveckling i denna riktning, vill jag dock tillägga, att den i sitt nuvarande skick fungerar synnerligen bra vid omsorgsfull användning, och är helt visst den bästa hittills förefintliga metod för insamlandet av avtryck av vapensmedernas stämplor.

Metoden är, som även ovan nämnts, användbar för alla andra liknande stämplor, såsom guld- och silverstämplor, tennstämplor, etc., även sådana som äro inslagna i trä, såsom stockmakares, möbelsnickares m. fl. dylika.

NORDISKA MUSEETS ARKIV FÖR SVENSK FOLKLIVS-
FORSKNING.

Ett utkast av

LAURA STRIDSBERG.

»Kom ihog, att vid alla uppteckningar iakttaga *den yttersta trohet*» skriver Artur Hazelius för fyrtio år sedan till P. Wistrand. Livliga önskingar om dokumentariskt tillvaratagande av folklivets skiftande företeelser — »äfvén hvad angår redogörelser för seder och bruk vid olika tillfällen vore jag angelägen att få upplysningar» — återfinnas i otaliga variationer i skrivelser om föremål av alla slag från allmogens dagliga gärning. Känner man något till Hazelii samlaretemperament, anar man i dylika tillrop en plan och en förhoppning om ett väldigt skriftligt material, belysande icke allenast det lättare tillgängliga som också mera förbisedda yttre dagliga och årliga livsförloppet, utan även den inre åskådningen och livsuppfattningen — folkets själshistoria.

Själv är Hazelius ett föredöme i allsidighet vid insamlandet av uppgifter och utsagor, och hans resedagböcker te sig som en miniatyrmodell till det arkiv, som sålunda på sätt och vis grundades samtidigt med museets föremålssamling.

I resedagboken Dalarna sommaren 1872, »då Nordiska Museet föddes», finnas t. ex. rikligt med upptecknade texter till folkvisor och ringlekar samt beskrivningar på de senares utförande. Från Leksand antecknas: »vid den kullriga klumpstenen på en höjd i Jungfruhemmets hage hade Joh. Johansson ofta sett ett ljus». Anteckningsboken från 1873 års resa till Häverö och Helsingland rymmer även karakteristiska rader. Förvärvet av en bystav åtföljes av

upplysningen: »gå med stafven', hette det, den som bar kallades 'stafkarlen'. Han skulle gå omkr. byn för att hålla ordning om söndagsförmiddagarna. Denna skyldighet gick 'för hvar' i byn». Som avslutning på uppräknigen av de många rätterna vid ett gravöl anmärkes: »till köträtterna bjudes ej potatis (för simpelt)». Om en skaka (linbråka) heter det: »drängarna gjorde skakor åt flickorna och fingo i stället en krage för hvar skaka (liks. en nattkappa för ett klappträ)». Angående ett vitt förkläde från Enånger antecknas helt målande: »för ungmor dagen efter bröllopet, då de nygifva gingo omkr. och bjödo sina gäster kaffe på sängen; bruden, före med 2 par kaffekoppar, brudgummen efter med kaffepannan, skorpkorg och vanl. äfven bränvinsflaska». Från samma ort stammar även anteckningen om ett för Hazelius själv symboliskt ord: »*rumhufvad* — med godt hufvud, som har godt rum där». En mössstock från Mo åtföljes av givarinnans upplysning att »på den har jag väl gjort 1000 mössor, flera hundra hvar enda år». Under Skåneresan 1879 inköpes för 1 kr. en pläjel, med vilket redskap »en man kan tröska ända till 200 tunnor säd på en vinter».

I brevjournalen för åren 1872—73 antecknas om avgående brev »med förnyade uppman. om bohag, gamla saker öfver hufvud samt visor». Likaså införas ankommande skrivelser »med inneliggande folkvisor och sägner». 1873 års gåvoförteckning upptager bl. a. »bref med lyckönsk. t. gifvarens hustru ss. fästepiga». 1876 skänkes »Ant. om folkseder i Halland i slutet af 1700-talet», »Om förlofning och bröllop hos allmogen i Bjuråker, Helsingland, för omkr. 30 år sedan»,¹ krycekbref och påskbref.

Nordiska Museets Arkiv för svensk folklivsforskning inträdde år 1905 i ett nytt och betydelsefullt skede. Förefintliga anteckningar och manuskript, dittills förvarade i alfabetisk följd efter respektive upptecknare och inrymda på ett fåtal arkivhyllor, blevo vid nämnda tidpunkt föremål för vittgående excerpering och fördelades under Bernhard Salins styresmanskap enligt ett av Edvard Hammarstedt utarbetat allmänfattligt system, så vitt möjligt fristående från rent vetenskapliga teorier.

¹ Se Meddelanden från Nord. M. 1887, Sthlm 1889, s. 29 ff.

Öppnar man av allmänintresse ett av de arkivskåp, som innesluta excerptsamlingen rörande Fornro och folksed, mötes ögat sålunda av rakt på sak gående underrubriker, motsvarade av faskiklarnas etiketter. Man fastnar till äventyrs för t. ex. *mjolk och mjölkning*. Ett registerutdrag på skåpdörrens insida utvisar huvudrubriken *Husdjursskötsel*, som i sin tur — jämte *Naturuppfattning, Familjeförhållanden, Jordbruk, Jakt, Fiske, Andra näringar, Husliga sysslor* o. s. v. — lyder under huvudgrupp **V Fornro och folksed** och alltså avse dessa begrepp för så vitt dessa nämligen falla inom denna kategori (således icke rent praktisk teknik, vilka excerpt sökas på huvudgrupp IV, jfr s. 93).

Vid arkivbesök för specialstudium av en årshelg, t. ex. midsommar eller jul, återfinnas dessa likaledes i huvudgrupp V, under *Kalenderåret*, i kalendarisk följd. Midsommar har ett tiotal underrubriker: *midsommar-dagg, -eld, -källor, -spådom, -vaka, majstänger* o. s. v. Jul representeras f. n. av tjugu faskiklar med bl. a. underrubrikerna *jul-bröd, -dryck, -bock, -brasa, -halm, -ljus, -träd, julkost åt kreatur, stjärnsång och staffansritt*. En betydande del av detta material utgör resultat av Hammarstedts till julen 1905 tryckta och utsända frågoförteckning.

Rör sig intresset om t. ex. ett redskaps förfäder, det rent praktiska utöandet av en näring eller en sysslas utförande, har man däremot att vända sig till huvudgrupp **IV Näringar, slöjder och sysslor**, vars underavdelningar — *Näringar* (jordbruk, boskapskötsel, jakt, fiske o. s. v.), *Sysslor, Levnadssätt och hushåll* — hava ett trettiotal direkt orienterande rubriker.

Det ligger i sakens natur, att bildmaterialet inom vissa huvudgrupper, såsom **III Bebyggelse, boningssätt och inredning** samt **IV Näringar, slöjder och sysslor**, är mycket rikligt. Även flere andra grupper äro emellertid härvidlag väl försedda, och på det hela taget har bildmaterialets förkovran legat vederbörande om hjärtat.

Vad särskilt avdelning **III Bebyggelse, boningssätt och inredning** beträffar, har den under de senare åren genom amanuensen Sigurd Erixons arbete och ledning högst betydligt utvidgats. Från ett antal av omkring 9,000 bilder år 1914 närmar sig antalet nu

50,000, omfattande uppmättningsritningar, planer, fotografier och teckningar. Till dessa bilder och ritningar sluta sig beskrivningar på särskilda textblad. Denna samling förvaras särskild. Stora delar av avdelning **II Samfundsskick**, vartill material under senare år ävenledes insamlats parallellt med bebyggelseutredningarna, förvaras för närvarande tillsammans med nyssnämnda avdelning III.

Varje arkivfaskikel utgör en helhet av bild och ord. Därigenom vinnes möjligheten att ett bildmaterial, som eventuellt självt saknar uttömmande textupplysning, kan få sin förklaring genom en parallellföreteelse från annan ort.

Utånpå faskiklarna äro angivna de landskap, som i alfabetisk följd såsom en helhet var för sig, äro representerade inom ämnesgruppen. Den topografiska utbredningen av en företeelse är sålunda ganska lätt att överskåda, liksom det ej heller erbjuder någon svårighet att i lokalintresse utröna, vad ett enstaka landskap har att uppvisa av folklivshistoria. Önskar man härvidlag begränsa sitt forskningsarbete till fynd och rön intill en viss tidrymd eller inom ett mindre område, möjliggöres detta genom att respektive uppgifter, så långt ske kunnat — förutom registreringsnummer, landskapsbeteckning och meddelarens namn — äro försedda med fyndort, sagesmannens ålder och födelseort samt tiden för antecknandet.

Varje arkivblad, som utgör excerpt ur ett i museets ägo befintligt sammanfattande manuskript, är försett med anteckning härom, vilket gör det möjligt för forskaren att, om behovet så påkallar, taga del av eller jämföra med de i bokstavsföljd efter upptecknarne ordnade originalmanuskripten.

Huru te sig då möjligheterna för en forskare, som önskar att, utan ett alltför vidlyftigt bläddrande i de stundom rätt digra faskiklarna, gå till grunden med en enstaka företeelse, såsom t. ex. stålets användning i övertron, uppfattningen av eldens makt och betydelse, utbredningen av en plöjningsmetod eller de olika tillvägångssätten vid fiske?

Som komplement till det naturliga uppdelningssystemet, som, såsom nämnt, ej fordrar någon vetenskaplig utbildning för att tillgodogöras, är tills vidare för huvudgrupp V Forntro och folksed, påbörjad en lapp-

katalog över uppslags- eller stickord, vilken ordsamling — i den mån den parallellt med nyförvärvens inregistrering kan utföras och utsträckas även till de andra huvudgrupperna — är ägnad att inbespara bläddrandet, till förmån både för forskaren och arkivet. Röd understrykning å arkivbladet anger ett i lappkatalogen upptaget ord, som på kataloglappen ter sig t. ex. sålunda: *Eld se Valborgsmässa, Dala. 2050 etc.* Ett trettiotal lappar för samma ord hänvisa på liknande sätt till *påsk, midsommar, trefaldighet, kolning, tjärbränning, sådd* o. s. v.

Det har hittills ej varit möjligt att åstadkomma arbetsparallellitet mellan arkivets nyförvärv och katalogens ordförråd. Man har måst koncentrera sig på inordnandet av ankommande material. I sitt nuvarande ofullständiga skick kan katalogen dock ej fränkännas en rätt stor betydelse såsom impulsgivande faktor, i det att ett uppslagsord, utan att vara till hela sin fyndkrets antecknat, dock genom sin ämnesgrupp-kombination kan ge forskaren ett uppslag, som en skarp specialisering till äventyrs kunde undanskymma.

Ett rent vetenskapligt arbetssätt möjliggöres därigenom att t. ex. problemen *eldkult, källkult, trädkult* tillgodoses direkt från respektive faskiklar inom dels *Naturuppfattning: eld, vatten, träd och växter*, dels *Kalenderåret: påsk-, valborgsmässa-, jul-eldar; trefaldighetskällor, midsommarkällor, etc.; midsommar- och jul-stänger* samt inom *Familjehögtider: bröllops-stänger*. Kultbröd och brödets helgd t. ex. återfinnas under *Kalenderåret* samt i samband med *Hemliv* (måltiden) o. s. v.

Det är möjligt och ej osannolikt, att detta system icke ens till sina grundlinjer blir definitivt. Såsom arbetssystem har det emellertid visat sig mycket tillfredsställande såväl genom sin utvidgningsmöjlighet som genom sin enkla och lättfattliga uppställning. Samtidigt utgör det ett gott förarbete för ett rent vetenskapligt system, när materialet därför en gång kan anses tillräckligt och tiden mogen. Belysande för systemets vidsträckta, ej blott praktiska utan även teoretiskt vetenskapliga användbarhet är, att den huvudgrupp inom detsamma, vilken omfattar forntro och folksed, tillämpar på det hela taget alldeles samma system, som P. Sartori åtskilliga år senare

följer i sitt för den europeiska folksedforskningen så betydelsefulla arbete Sitte und Brauch.

Folklivsforskningsarkivets register upptager för närvarande tio huvudgrupper:

- I Folkets art och kynne.
- II Samfundsskick.
- III Bebyggelse, boningssätt och inredning.
- IV Näringar, slöjder och sysslor.
- V Forntro och folksed.
- VI Lekar, danser och spel.
- VII Folkmusik.
- VIII Folkdiktning.
- IX Språk och tal.
- X Allmänna kulturhistoriska notiser.

Vilka öden går då ett arkivförvärv till mötes, sedan det av bibliotekarien vederbörligen införts och lagts till de närmaste månadernas 'inkommande' samt där provisoriskt förtecknats till meddelare och ämnesgrupp? Ett enkelt blad eller ett fåtal dylika registreras och utläggas omedelbart till resp. faskiklar. En större av meddelaren själv fördelad samling grupperas enligt arkivsystemet och lägges efter personnamn i alfabetisk följd i avvaktan på eventuell fördelning. (Några av de årligen återkommande leverantörerna hava egen hylla.) Det kan nämligen i enstaka fall visa sig oundvikligt att tills vidare bibehålla en insänd packe såsom en helhet, vilken i så fall erhåller ett eget med systemet parallellt register, varjämte hänvisningsblad i faskiklarna kunna påvisa befintligheten av skilda specialuppgifter inom en sådan sammanhängande helhet. Ett dylikt förfarande kan ifrågakomma med t. ex. en bygdebeskrivning, där materiel kultur och övertro så sammanfalla, att en fördelade excerpering ej under närmaste tiden kan medhinnas och ej är av behovet direkt påkallad.

Dylika utanför faskiklarna ordnade eller i avvaktan sig befinnande arkivalier äro emellertid lätt tillgängliga för en forskare, som önskar taga del av allt förefintligt material. I en alfabetisk journal, där förvärven förtecknas till meddelare, landskap, innehåll och

ungefärligt omfång, kan sålunda det oregistrerade materialet över-skådas och utväljas.

En dubbelkatalog över arkivet i sin helhet är under arbete. Den ena delen utgörande personförteckning över uppptecknare, den andra med landskapsnamnet såsom uppslagsord.

Vid inordnandet i faskiklarna möta naturligtvis en hel del svårigheter, då en uppgift kanske kan med ungefär lika stort berättigande tillhöra mer än en ämnesgrupp. Under sådana förhållanden inläggas hänvisningsblad på de håll, som synas böra komma i andra rummet. Uppgiften att björnen går ur idet på Tiburtii dag lägges sålunda på *Kalenderåret*, medan i faskikeln *Däggdjur*, konvolut *björn* inlägges hänvisningen: björn se även Tiburtii dag.

Från huvudgrupp **VIII Folkdiktning**, med rubrikerna *visor, ramsor, sagor och sägner, gåtor, ordspråk* o. dyl., vilken i likhet med huvudgrupp **IX Språk och tal**, med hänsyn till andra därmed speciellt sysslade institutioner, bedrivs mera såsom en biavdelning, överföres så mycket som möjligt till övriga angivna grupper. En julvisa eller midsommarsång ansluter sig sålunda till *Kalenderåret*, likasom sägner om julgröt till tomten, skattegrävning på midsommarnatten, färder till Blåkulla o. s. v. likaledes överföras till dettas respektive underavdelningar *jul, midsommar, påsk* o. s. v.

Litteraturhänvisningsblad inläggas tillsvidare endast tillfälligtvis. Arbetet härmed är emellertid avsett att, särskilt vad de större facktidskrifterna angår, systematiskt bedrivs.

Museet måste för att fullgöra sina vetenskapliga skyldigheter ej blott samla utställningsföremål utan ock upplysningar om dessa — så att säga text till de illustrationer, som samlingarna i museet och på Skansen erbjuda. Denna text återfinnes dels i museets bibliotek, dels i dess arkiv. Detta program har, såsom vi sett, stått fullt klart redan för museets grundläggare, och Nordiska Museet måste betrakta det såsom sin plikt att aldrig svika det samma.

YNGLINGALAGET. EN GENGÅNGARE I SAMHÄLLET.

Av

SIGURD ERIXON.

År 1915 gjorde jag följande anteckning i Färnäs by i Mora sn, Dalarna, rörande en där numera alldeles bortlagd sed:

Varje ogift ung man, som konfirmerats, måste tillhöra en förening av den manliga ungdomen i byn. Denna hade funnits sedan urminnes tid, men var nu upplöst.

I spetsen stod en älderman eller föreståndare, som nyvaldes för varje år vid Mikaelitiden. Man höll då stämma, som kallades »ritterstämma». Vid denna avdömdes straff, böter och dylikt, varjämte föreståndare valdes. Efteråt hölls supkalas.

När en pojke »gått fram», d. v. s. konfirmerats, skulle han inträda i ungdomsföreningen och därvid betala 18 skilling. Vägrade han i vändningen, blev han bötfälld. I detta som i andra pliktfall tvangs han till underkastelse, till exempel genom att instängas i ett svinhus, tills dess han mjuknade.

»Ungdomen» har också haft sina stadgar, som till och med varit upptecknade. De voro dock nu förstörda, men meddelaren refererade ur minnet inledningsorden: »Då vi veta, att det är nödvändigt för för var och en och för ungdomen isynnerhet» — att förhålla sig väl etc. — — »så hava vi upprättat en del paragrafer, som gälla för ungdomen så väl för dag- som nattetid.» Innehållet för övrigt utgjordes mest av bestämmelser angående stadgebrott, böter o. d. Enligt meddelaren skulle stadgarna ha omredigerats någon gång vid 1800-talets mitt, och det var osäkert, om de förut varit nedskrivna.

Brotten bestodo i pojkstreck, såsom att kasta sten på hustaken, att slå sönder fönsterrutor, föra oljud, stjäla frukt, kålrötter eller rovor samt att om vardagarna vara ute efter kl. 10 e. m. Bestämmelserna gällde vidare att var och en skulle böta:

om han kom för sent till kyrkvallen vid »förstgångsrिंगningen» den söndag vid Mikaelitid, då katekism- eller husförhör höllos, likaså om han kom för sent till »ritterstämman», som hölls vid samma tid,

likaså om en yngling, stadd på nattfrieri hos en flicka, icke gav sig till känna, då de andra kommo och bultade på dörren och ville in,

likaså om han låste igen dörren utifrån för en flicka och den yngling, som uppvaktade henne.

Flera bestämmelser kunde ej meddelaren erinra sig.

Böterna utkrävdes i pengar. Största delen härav användes vid supkalaset efter stämman, men en del pengar skulle också givas åt spelmannen, vadan således supkalaset avslutats med bal.

Denna ynglingaförening i hjärtat av Dalarna äger ett särskilt intresse genom sin nära överensstämmelse med liknande samfund i Tyskland och Schweiz. Att dess organisation och stadgar lånat drag från bylaget och skråna utesluter icke, att vi här ha att göra med en gengångare från mycket gammal tid. Att medeltidens religiösa gillen, skråväsendet och studentorganisationen påverkat allmogens samfundsliv i stor omfattning är säkert. Till sin stomme är detta dock uråldrigt, och en hel del likheter bero endast därpå, att de utifrån införda organisationstyperna och umgängesformerna bottna i samma förutsättningar som till exempel bylaget och bjud- och byteslaget. Dessutom kan man ofta under de yngre och lånade dräkterna urskilja den hemvävda vadmalen.

Det gäller därför att icke låta avskräcka sig av materialets söndersplittrade och halvutplånade karaktär. Det är för stora värden, som här stå på spel, om vi nämligen någonsin skola få se kött och blod kring de ben, som arkeologerna gräva upp. Behovet att få en inblick i hur utvecklingen tett sig, innan vi hunno fram till vikingatidens ätteväsen och medeltidens gillen och skrán, är så påtagligt,

att alla möjligheter till att taga vara på de rester av uråldrigt samfundsliv, som bevarats hos allmogen, måste utnyttjas. Sådana äro också enligt min mening att finna i den åldersklassindelning, som ända in i vår tid bestått hos allmogen — om också endast i ruiner.

Heinrich Schurtz har i sitt ypperliga arbete »Altersklassen und Männerbünde», utgivet 1902, djuggående analyserat dessa problem i sin helhet och sammanställt material från jordens alla hörn. Diskussionen härom har sedan ofta varit uppe inom sociologin. Han utgår från att åldersdifferenserna likaväl som könsskillnaden spelat den största roll för samfundets utdaning. Samfundsinстинkten är kraftigare utbildad hos männen än hos kvinnorna. Det är därför framförallt männen, som i viss motsättning mot kvinnorna och familjelivet sammanslutit sig och bildat rent manliga samfund, vilka å sin sida fördela sig i åldersklasser. En enkel uppdelning av männen i 3 eller 4 åldersklasser: gossar, ynglingar, män och gubbar finnes ända från de mest primitiva folk och uppåt. Det händer då också att kvinnorna som en reflex härav gruppera sig i motsvarande grupper.

Framförallt är det ynglingarna, som framträda mera direkt organiserade. Deras samfund utbildas gärna till slutna klubbar eller hemliga sällskap.

Redan 1893 hade Herman Usenerer i ett föredrag under titeln »Über vergleichende Sitten- und Rechtsgeschichte»¹ sammanställt en massa vittnesbörd om slutna ynglingasällskap hos de flesta folk i Europa liksom hos greker och romare under antiken. Han hävdade också dessa föreningars stora ålderdomlighet. Däremot höll Richard Andree ännu i Braunschweiger Volkskunde² före, att dessa sammanlutningar i Tyskland utgingo från studentlivet.

År 1896 belyste Erich Ziebarth³ ytterligare ynglingaförbundens förekomst i Grekland. Först genom Schurtz ställdes dock dessa

¹ I Verhandlungen der 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien 1893, Leipzig 1894, sid. 22 ff., nytryckt i Hessische Blätter für Volkskunde, Band I, H. 3.

² Richard Andree, Braunschweiger Volkskunde, 1896, sid. 236.

³ Erich Ziebarth, Das griechische Vereinswesen, Preisschriften gekrönt und herausgeg. von der F. Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig, 1896.

företeelser i sitt allmänna etnologiska sammanhang, varvid deras stora betydelse för samfundsutvecklingen i dess helhet klart framstod. Senare har materialet för Europas vidkommande oavlåttligt ökats, mest från Tyskland och Schweiz. I sistnämnda land är det framförallt Hoffmann-Krayer och hans lärjungar, som givit de viktigaste bidragen.¹

Slutligen har den gamle folkpsykologen Wundt upptagit dessa idéer i sin nya upplaga av *Völkerpsychologi*² och gjort ett försök att med hjälp härav rekonstruera samfundsutvecklingen även under Europas förhistoriska tid. Detta försök med sina många brister är i sin logiska utformning icke utan sin genialitet och torde i vissa delar även kunna stå sig — tillsvidare åtminstone.

För Sveriges vidkommande hava Hammarstedt³ och Wikman⁴ berört företeelsens förekomst hos vårt folk. Jag vill här göra en överblick av en del hithörande seder och föreställningar hos svensk allmoge, i första hand de, som belysa ynglingarnas organisation.⁵

Första gränslinjen är vid könsnognaden, d. v. s. 14 eller 15, stundom 16-årsåldern. Den avgränsar gossarna ifrån ynglingarna. Nästa huvudetapp är giftermålet, som hos vår allmoge vanligen synes ha ingåtts mellan 18 till 22 eller 23 år. Det är således mellan dessa gränser, som ynglinga- eller ungarståndet ligger.

¹ E. Hoffmann-Krayer, *Knabenschaften in der Schweiz*, i *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 8 årg. sid. 81 f., 161 f. och där citerad litteratur. Jämför också t. ex. uppsatser i årgångarna 19 och 21 av samma tidskrift samt Hans Bächtold, *Die Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit*, i *Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde II* (1914). Bland tyskar kan nämnas Gustaf Schutter, *Der Siebenbürgisch-Sächsische Bauernhof*, 1896; bland fransmän Bugiel i *Bull. et mém. de la Soc. de'anthropol. de Paris*. Tome 10, ser. VI, 1919.

² Wilhelm Wundt, *Völkerpsychologie B. 7—8: Die Gesellschaft*, Leipzig 1917.

³ N. E. Hammarstedt, *Kvarlevor av en Frösritual i en svensk bröllopslek*, i *Svenska Landsmål 1911*, sid. 489 f., samt *Tacitus, Germanerna*, översättning 1916.

⁴ K. Rob. V. Wikman, *Mickelsmässeder i Vörå och Oravais, Hembygden*, årg. 6, sid. 34—37, samt *Tabu- och orenhetsbegrepp i nordgermansk folktro om könen*, i *Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland*, 135: *Folkloristiska och etnografiska studier II*, sid. 1 f.

⁵ Undersökningen bygger till största delen på material från mina byundersökningar, som pågått sedan 1912. Dessa citeras efter året för uppteckningen. Bland de av mina medhjälpare, som därvid bidragit, äro här främst att nämna S. Rothman och E. Sandback.

Den, som icke gifte sig, betraktades som halft förlorad, och gamla ungarlar voro ytterligt sällsynta.

Som så ofta motsvaras de etnologiska kategorierna av språkliga I Boda och Leksands socknar i Dalarna skiljer man mellan pojkar, d. v. s. småpojkar, och »stur-» eller storpojkar, som konfirmerats.¹

Konfirmationen ligger mellan 14 och 16 år och motsvarar således manbarhetens inträdande. Detta är ett allmänt drag i Europa, ty kyrkan har med praktisk blick förlagt konfirmationen just på denna punkt för att därmed själv övertaga den invigningsceremoni, som måste ha förefunnits. Alltid sammanfaller dock icke konfirmationen med ståndsförändringen. I Boda socken, Dalarna, räknades pojkar ej såsom storpojkar förrän ett år efter konfirmationen. Under mellantiden kallades de »kuntpojkar» och behandlades av de äldre närmast som barn.² I Rättvik har man åtminstone i senare tid fått »läsa sig fram» först efter uppnådda 16 år, och gränsen har där förlagts till denna ålder.³ Men i en del socknar i Västerbotten räknades manbarheten oberoende härav från 16 år, och i andra socknar i Västerbotten och Ångermanland har den räknats så sent som från 18 år.³ Såsom jag nedan skall visa kunna dock dessa förskjutningar vara imaginära och istället motsvara en uppdelning inom ynglingagruppern.

Det gamla och mest spridda namnet på ynglingen var dräng, som först i senare tid fått sin bibetydelse av tjänstedräng. På våra runstenar är »god dräng» en äretitel. Storpojken eller drängen kallas också ungarl samt t. ex. halv- eller helkarl, såsom i Västergötland, Småland och Skåne, medan benämningen strek nyttjas i Jämtland.⁴ Småpojkar ha härifrån skilda benämningar, vanligen med något förklenande betydelse.

Den gamla rättstermen övermage, d. v. s. oförmående eller omtydig, lever kvar i folkspråket i t. ex. Marks och Bollebygds

¹ Byundersökn. 1918 och 1919 (i Nordiska Museets arkiv). Termen storpojke finnes också i samma funktion i Vörå och Oravais' socknar i Österbotten enligt Wikman, anf. arb. i Hembygden VI sid. 35.

² Byundersökn. 1919.

³ Byundersökn. 1918.

⁴ Enligt medarbetaren i byundersökningarna i Jämtland docent Herman Geijer.

härader i Västergötland. Av särskilt intresse är benämningen »vanvetting», som jag hört i södra Östergötland på pojkar, som ej gått och läst. Enligt folktron kunde sådana liksom djuren se det som annars är osynligt.

Den gifte mannen har jämte karl och man en hel rad klassnamn, såsom bonde, husbonde, danneman, byman, granne etc., liksom det mindre vördsamma gubbe, som egentligen betyder klump. En motsvarande namngivning efter åldersgrupperna förefinnes också på spinnsidan. Såsom synes härav, är den av Schurtz framhävda fjärde åldersklassen, de gamla, egentligen icke markerad i språket. Dock finnas ju benämningar som gammelgubben och gammelgumman, men de betraktades väl knappast som någon avskild klass annat än när de dragit sig tillbaka från jordarbetet för att leva på undantag eller såsom det plägar kallas i övre Sverige »födoråd» eller »fördel».

Den skillnad, som uppenbarar sig i språket, motsvaras av realiteter i livet, icke blott i fråga om rent kroppslig och själslig utveckling utan även i seder och skyldigheter, umgänge, nöje, arbete, delvis också i dräkt.

För den primitiva fantasin utgjorde människolivet icke en oavbruten utvecklingsprocess, utan gränserna vid könsmognaden och giftermålet uppfattades som *hopp* med karaktär av död och återuppståndelse. Den gamla människan ersattes av en ny. Denna tanke är genomgående i initiationsriterna hos primitiva folk och kan även spåras hos vår allmoge. Många drag i studentkorporationernas och skrånas depositions- och invigningsceremonier utgå ursprungligen från dylika åskådningar.

Gränserna skärptes ytterligare genom tabuföreskrifter och rituell magi.¹ Det råder här en växelverkan mellan sociala och magiska faktorer, som aldrig torde kunna särskiljas. Tabubuden äro den sociala organisationens negativa sida. Deras studium är knappast mer än påbörjat i vår inhemska folklivsforskning.

Konfirmationen betecknar ofta genombrottet för individens arbetsår. Barnen måste då börja taga en helt annan del i de äldres arbeten än

¹ Jfr Wikman, *anf. upps. i Folkloristiska och etnografiska studier*, II.

förut. Det har ju också varit mycket vanligt, att bondpojkarne då togo sig tjänst hos främmande. Värderingen av ynglingarnas prestationer kunde föranleda en ganska vidlyftig uppdelning i två ända upp till fem grupper. Detta är dock icke ursprungligt.

Det finnes också exempel på, att de okonfirmerade voro *förbjudna* att delta i de äldres arbeten och företag. Betecknande nog fingo pojkarne först efter konfirmationen delta i vargskall och motsvarande företag.¹ Sannolikt är detta en direkt kvarleva av att jakten och fisket, liksom krigståg, voro förbehållna de vuxna männen. Barnen voro ju knutna till hemmet och fingo, i den mån de kunde, biträda kvinnorna i hushållet och vissa sidor av jordbruket.

Ehuru bränvinsbränning och ölbrygd skedde hemma och tillgången var riklig, har det i flera landskap, t. ex. i Ångermanland, Västergötland och Småland² varit förbjudet för barn att »smaka något starkt». Då motsatsen kan påvisas, t. ex. vid särskilda barn-gillen i Leksand och Floda i Dalarna,³ där bränvinsskålar gingo kring som vid de äldres dryckeslag, beror detta på sekundär kopiering av de vuxna.

I Västbo härad i Småland var det enligt Gasslander⁴ på 1700-talet förbud för gossarna att använda tobak, förrän de voro »fullkomlige drängar». Bröto de häremot, blevo de begabbade av alla. Här har förbudet överförs på en senare införd njutningsvara.

Mellan ynglingarna och de gifta männen torde knappast några motsvarande skillnader kunna påvisas.

De rättsliga källorna avspeglar mindre än man skulle kunna vänta av manbarhetsålderns betydelse. Myndighetsåldern, som nu är framflyttad till en tidpunkt, som närmast motsvarar giftermålet, har dock tydligen hos germanerna ursprungligen uppnåtts vid köns-mognaden, men under landskapslagarnas tid fixerades detta moment till 10 eller 12 år, senare till 15 eller stundom 14 och 16 år. Hårda

¹ Så exempelvis i Östergötland. Byundersökn. 1912—1913.

² Byundersökn. 1917 och 1918.

³ Byundersökn. 1918 och anteckn. i Nord. Museets arkiv av O. Bannbers.

⁴ Gasslander, Beskrifning om allmogens sinnelag i Wässbo hd. Nytr. i Sv. Lands-mål, Bil. I. 3. 1895.

straffbestämmelser finnas redan i medeltidslagarna för kränkning av flickor under 15 eller 16 år.

I kyrkligt avseende innebär ju konfirmationen en direkt mogenhetsförklaring, som framförallt medför rätt till deltagande i nattvardsfirandet. Ofta visar det sig emellertid, att allmogen ville gå längre än kyrkolagen vid särhållandet mellan barnen och de konfirmerade. Ett exempel från Torslunda socken på Öland är belysande. Vid en sockenstämma 1833 utsträcktes rätten till »insjungning» av lik även till okonfirmerade. Detta hade förut utan stöd i lag och förordningar varit förbehållet de äldre.¹

I det dagliga livet rörde sig de manbara ynglingarna och flickorna friare än andra åldersgrupper. I ett dannemans-skåltal, som Bureus citerar i »Sumlen», kallas de också »drenger och annat löst partij». Under större delen av året har ungdomen legat ute i loft, bodar och fähus och icke stått under direkt uppsikt av de äldre. Annorlunda var det med barnen. Man hindrade dem från att vara ute om kvällarna, och påträffades en barnunge ute i Leksands by en kväll, ropade de äldre: »Klocka nio, rast dig hem!» Deras liggplats har också varit inomhus hos föräldrarna i stugan.

En utpräglad penalism har härskat bland ungdomen i bondbyarna. De äldre övervakade noga att deras företrädesrättigheter icke trädde för nära. Hån och begabberi följde den pojke, som ville smyga sig med de äldre, innan hans tid var inne. Redan tendensen härtill kunde straffas med bastonad eller den särskilt i Dalarna gouterade metoden att stänga in den unge brottslingen över en natt i en svinstia eller bastu. Denna jurisdiktion utövade ynglingarna själva. — Som husbönder och fäder regerade de gifta männen så gott som oinskränkt i byarna. Att ynglingarnas friheter dock voro ganska vidsträckta är tydligt. Men där de i ord eller skrift formulerat syftet med sina gillen och sammanslutningar, där äro ordning och skick ledmotiv samt vördnad och lydnad mot de äldre.

Även i dräkten förefunnos olikheter mellan åldersgrupperna. Någon ingående undersökning därav är dock icke genomförd. Mest

¹ Sockenstämmoprotokoll 28/5 1833, excerpt i Nord. Museets arkiv av A. Billow.

utpräglad är ju skillnaden mellan gift och ogift kvinna, framförallt ifråga om hårets behandling och den därmed sammanhängande huvudbonaden, men även i färgvalet. Beträffande männen äro svårigheterna långt större för forskningen på grund av mansdräkternas känslighet för moderna. Skillnaden mellan barn och yngling är mest påvisbar. Den speciella barndräkten plägar ju ofta avläggas vid konfirmationen och ersättas av de egentliga karlkläderna, var till i många landsändar även räknats *hatten*, som där ej nyttjats av småpojkar. *Hatten* utgjorde redan under medeltiden ett av den frie, vuxne mannens värdighetsattribut liksom *käppen*, som i detta fall ersätter vapnet, varur husbondekäppen i stort sett kan visas ha direkt utvecklats. Det tydligaste exemplet härpå är *käppyxan*.¹

Ursprungligare manliga dräktskillnader, som kunna påvisas ha förefunnits även hos indogermanerna och som markerades vid eller sammanhänga med initiationsriter, äro väl däremot nu så gott som utplånade hos vårt folk.

Klarast framträder emellertid ungdomens särställning gentemot de yngre och äldre i umgänget. Ynglingarna ha, där de bildat ett verkligt lag, haft egna slutna fester, men vanligen firades dock helgdagar och helgdagsaftnar i lekstugor eller gillen tillsammans med flickorna. En för ynglingalaget ensam nyttjad umgängesform mellan könen är nattfrierierna, som huvudsakligen kvarleva i Svealand och Norrland, även om spår därav finnas söder ut, t. ex. i Småland. Däremot umgingos ynglingarna ogärna eller ej alls annat än i familjen med de okonfirmerade. Dessa voro framförallt utslutna från deltagande i nattfrierierna, och om de sökte följa med på dessa, blevo de straffade och förföljda. På samma sätt är det först konfirmationen, som öppnade tillträde till lekstugor och ungdomens speciella gillen och fester.

Byn är organiserad såsom ett de gifta männens förbund. Till bystämmor och bylagets särskilda fester hade ynglingarna icke tillträde.

Förefintligheten av en viss organisation av ynglingaklassen framgår först och främst av dess invigningsceremonier.

¹ Jfr sid. 114.

Egentliga initiationsriter äro dock icke längre påvisbara. Konfirmationen är den allmänna invigningen. I övrigt kunna några exempel anföras för att belysa övergången.

I *Hornborga by* i Västergötland skulle ynglingen, då han gått och läst och räknades till »de store» och var »halvkarl», bjuda på ett stop bränvin.¹

I *Åkarps by* i Lönneberga socken, Småland, ansågos barnen först efter konfirmationen mogna att deltaga i lekstugorna och togos då upp i »sällskapet», såsom byns ogifta ungdom vanligen kallades. Men för att nå denna ära måste de nykonfirmerade pojkarna och flickorna bjuda bylaget på ett kalas med kaffe och annan traktering.²

Från *Hillerstorps by*, Östra härad, Småland, har jag följande uppgift: »För längre tillbaka hade det varit så, då byns pojkar vuxit upp till karlar och skulle så att säga flyttas upp, att pojkens föräldrar strax efter hans konfirmation skulle »bjuda in honom i bylaget». Till detta kalas, som kallades »mannalag», inbjödos alla i byn. I alla händelser voro byns pojkar alltid fulltaligt närvarande. När ungdomen, pojkar och flickor, genom 'mannalag' och konfirmation sålunda uppflyttats, ansågos de mogna för bylagets lekstugor, som höllos lördags- och söndagskvällarna».²

Leksand, Dalarna. När pojkarna gått och läst, skulle de »spender», d. v. s. bjuda de större på bränvin för att bli upptagna i deras lag. De skulle bestå var sitt stop. Alla byns pojkar samlades då i en gård och drucko detta bränvin.³

Färnäs by, Mora socken, Dalarna: När en pojke »gått fram», skulle han inträda i ungdomslaget och därvid betala 18 skilling. Gjorde han ej det, blev han bötfälld.⁴

I *Österbotten* i Finland finnas direkta motsvarigheter härtill.⁵ I *Vörå* och *Oravais* skulle den manliga ungdomen för året vid Mickelsmäss eller jul bestå de äldre bypojkarna på bränvin för att

¹ Uppteckning i Nordiska Museets arkiv.

² Byundersökn. 1917.

³ Byundersökn. 1918.

⁴ Byundersökn. 1915.

⁵ Wikman, anf. arb. i Hembygden 1915, sid. 35.

få komma in i deras krets. En kanna bränvin var det vanliga. Var ynglingen fattig, gick det dock med ett stop. Detta kallades »bistå för stoupojck» (=storpojck). Vid dansen skulle det sedan hurras för de nyinvidga, och först efteråt fingo de följa med de äldre pojckarna vid deras besök hos flickorna »å fri». En utböling fick spendera mera eller i senare tid betala penningar.

Den skål, som av den nyinträdande skulle bekostas och drickas tillsammans med de nya lagskamraterna, är förbundsskålen i vanlig bemärkelse.¹ Den återfinnes i alla slags samfundsbildningar och är en så allmän och genomgående företeelse, att något lån från annat håll icke behöver ifrågasättas. Det samma gäller den motsvarande inträdesavgiften.

I Svealand och Norrland sker upptagningen i ynglingalaget först och främst genom att den nykomne får följa med i flocken vid nattfrierierna. I Norrland, särskilt i Ångermanland, finnes exempel på att detta varit förenat med en handgriplig invigning i själva saken och dess anständighetskrav, varvid även böter förekommo, om reglerna ej följdes. Här har då skåldrickningen, där den förekommit, följt en dag efteråt. Uppgifter finnas också att den nyinvidge hissades, så exempelvis i Hälsingland.² Stundom var detta förenat med hurrande såsom i Österbotten. Båda dessa ceremonier ha sin motsvarighet vid bröllopet.

Den intima förbindelse, som rätt mellan ynglingalagets organisation och nattfrierierna, visar mer än annat dessa företeelsers ålderdomlighet.

Emellertid måste man, så vitt jag kan se, räkna med en högre grad inom ynglingarnas åldersklass, och denna sammanhänger intimt med det erotiska livet. Det är helt enkelt en högre etapp i den förberedelse för äktenskapet, som ynglingalaget går ut på.

Redan som »styving», d. v. s. i 13 och 14 årsåldern, säger Visted,³ sluta pojckarna i Norge sig samman om lördagskvällarna och draga

¹ Jfr H. C. Trumbull, *The blood covenant*, London 1887, och N. E. Hammarstedt, *Brorskål och blodsförbund*, Fataburen 1908 sid. 220 f.

² Byundersökn. 1917—1919 samt meddelanden av intendent Nils Keyland.

³ Visted, *Norsk Bondekultur*.

flockvis kring i bygden för att besöka jäntorna. De halvvuxna togos ej på allvar av flickorna och släpptes vanligen ej in. Eilert Sundt framhåller också, att det först var vid 20-årsåldern som pojkar började »gaa til pigen for alvor». ¹ Dessa uppgifter ha motsvarighet i Sverige. Jag har förut anfört, huru pojkar i Boda socken, Dalarna, kallades kuntpojkar ännu ett år efter konfirmationen och först efter denna tid fingo namnet storpojkar och därmed deltaga i nattfrierierna. Åldern 18 år för denna rättighet i vissa socknar i Ångermanland och Västerbotten kan också sättas i förbindelse med en uppdelning motsvarande den norska. I Ljusdal, Hälsingland, skulle åldern också vara närmare 20 år. ² Ehuru ynglingarna sålunda utgjorde ett lag, var det endast de äldre, som invigts till verkliga deltagare i nattfrierierna. Det framgår ej klart i uppgifterna från Österbotten, om en liknande fördelning funnits även där.

I Hornborga by räknades ungdomen, som förut nämnts, till »de store» efter att hava gått och läst. Ynglingen var då »halvkar», tills han fyllt 18 år. Vid intagandet i laget skulle han bjuda på ett stop bränvin. När han vid 18 år blev »helkarl», skulle han också bestå bränvin, men då en hel kanna. När ungdomen i byn firade s. k. hopöl, skulle »helkararna» ha 2 supar, medan halvkararna bara fingo en. ³

När ungdomen under 1700-talet på Söderslätt i Skåne efter vårarbetet höll s. k. *höringslag*, voro både drängar och pojkar samlade. Öl och bränvin hopfördes genom sammanskott. »En huvuddräng eller helkarl, som de nämna dem», säger författaren »giver $\frac{1}{2}$ tunna öl. En halvdräng giver till laget $\frac{1}{4}$ tunna öl och 3dje komping $\frac{1}{8}$ tunna, en pöike, som får allena 1 skeppa korn sått, betalar några kannor öl och den pöike, som ej har sått, slipper med 4—6 å 8 öre. — Gossarne, som ej få dansa, som ock äro ganska starkt subordinerade under drängarne, få ock mycket vara behjälplige med insänkningen». ⁴ Det är tydligt, att denna rangskala ej är ur-

¹ Eilert Sundt, Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge.

² Byundersökn. 1917.

³ Anteckn. i Nordiska Museets arkiv.

⁴ Folklivet på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet (förf. plantören Matthias Solberg) i Hist. Tidskrift för Skåneland. Band 6, sid. 400.

sprunglig, men huvuduppdelningen motsvarar, vad vi förut lärt känna.

Det finnes också exempel på att vissa kraftprov måste genomgås för uppflyttningen. Sålunda finns i Fröreda by i Järeda socken, Aspelands härad, Småland, en sten, s. k. *kampasten*, som pojkar skulle lyfta. Orkade de detta, betraktades de ej längre som halvvuxna utan sades vara »helkarlar».¹ Liknande kraftprov äro kända från Lönneberga och Högsby socknar i Småland, och jag har även antecknat bruket i Svealand, t. ex. i Närke och Västmanland.² I Ådals—Liden i Ångermanland uppgavs, att ynglingarna genom brottnings skulle visa sig »vara karlar», varefter de fingo vara med de äldre vid nattfrierierna. Från samma trakt har jag också antecknat, att ynglingarna ej fingo vara med att »gå ut på» förrän de excercerat,¹ en senare anpassning således i stil med den roll konfirmationen spelat för initiationen. På samma sätt brukade en friare i Småland avvisas, om han ej förut »varit på hea» och var »torr bakom örona».² Möjligen kan även ynglingarnas ridfärd till kyrkan³ i Vörå, Österbotten, vid Mickelsmäss, vara en kvarleva av äldre riddämlingar som mandomsprov. Dessa prestationer äga nära motsvarighet i de prov, som i olika delar av världen pålagts ynglingarna, innan de fingo tillstånd att gifta sig och varpå även i Sverige finnas, om också tämligen sekundära belägg, t. ex. i fordran på den s. k. giftasåkern i Älvdalen i Dalarna. Även hos Tacitus finnes en motsvarighet.⁴ Seden tillät icke någon att kläda sig i vapen, förrän de samlade medborgarna godkänt honom som vapenför. Då blev den unge mannen på själva tinget antingen av någon bland hövdingarna eller av sin fader eller av sina släktingar klädd i hjälm och »framea». Detta motsvarar, säger Tacitus, hos dem iklädandet av togan. Detta är ynglingaålderns första utmärkelse: förut betraktas de blott som en del av familjen, nu såsom en del av staten. På tal om chatterna har Tacitus vidare följande uppgift⁵: »Alltifrån inträdet i manbar-

¹ Byundersökn. 1917.

² Byundersökn. 1916 och 1917.

³ Wikman a. a. i Hemvännen VI sid. 36.

⁴ Jag citerar Hammarstedts översättning. Kap. 13.

⁵ Anf. arb., kap. 31.

hetsåldern låta de hår och skägg obehindrat växa, och icke förr än de nedlagt en fiende, avlägga de denna ansiktsbetäckning, vilken de genom förpliktelse invigt till en offergård åt manligheten». Detta manlighetsprov föregick således ernäendet av helkarlens värdighet.

Det synes mig som om det också snarast vore invigningen till denna, som ingått som ett huvudmoment i byarnas vårfester i södra Skandinavien.

Vid fastlagen firades på Jylland det s. k. gadelamsgillet.¹ Ynglingarna tävlade i ridning och lekar, och den som segrade blev vald till ledare eller gadebasse. Gadebassen tilldelade därefter de tävlande en flicka, ett »gadelam», som han sedan skulle uppvakta under ett år. Såsom Hammarstedt påpekat, återfinnes denna fördelning av de ogifta flickorna i en del andra folkliga vårfester i vårt land, såsom majgrevestriden,² och även kransgillet på Gottland hör väl egentligen hit. Samma slags riter ha, såsom Mannhardt³ påvisat, varit kraftigt utbildade i Tyskland. Redan Usener⁴ och Schurtz⁵ sammanställde dylika vårfester från olika delar av Europa med ynglingarnas invigningsceremonier. Även i våra bröllopslekar har Hammarstedt² klargjort motsvarigheter. Westermark⁶ anför en sed från Skottland, som är en tydlig parallell. Det är den s. k. handfästningen, som brukades där före reformationen: »Vid de allmänna mässorna valde sig männen kvinnor att leva tillsammans med för ett år framåt. Vid utgången av denna tid ansågos de båda parterna äga fullkomlig frihet, vare sig att gifta sig eller leva skilda». Även hos primitiva stammar och en del av antikens folk ha liknande bruk påvisats.⁷ Till samma kategori måste väl också nattfrierierna⁸ räknas, även

¹ C. Molbeck, Dansk Dialect-Lexikon, 1841, art. gadebasse.

² Hammarstedt, anf. arb., i Sv. Landsmål 1911, speciellt sid. 510.

³ Mannhardt, Wald- u. Feldkulte I (1875), sid. 255 ff.

⁴ Anf. arb.

⁵ Schurtz, anf. arb. sid. 117 ff.

⁶ Westermark, Äktenskapets historia s. 78.

⁷ Westermark, anf. arb. s. 420.

⁸ Nattfrierierna torde härigenom vinna sin förklaring. Inom en av åldersklassindelningen given ram äro de ursprungligen reglerade av ynglingalaget i gemen och förbundna med mandomsprov och invigningsceremonier. Den förklaring P. Geijer framställt i en uppsats »Zum Kiltgang» i Festschrift für Eduard Hoffmann-Krayer (Schweiz.

om dessa äro formlösa och mindre tydligt bundna vid vegetationsriter.¹ Nattfrierierna äro i sin mest typiska form organiserade på så sätt, att ynglingalaget i flock vandrar omkring i de olika gårdarna, ehuru vanligen endast en av friarna stannar kvar. I en del landskap placeras nykomlingen av laget i en gård under ceremoniellt präglade former. Det torde icke vara för djärvt att häri se en parallell till ceremonierna vid vår- och bröllopfesterna, och sannolikt invigdes ynglingen efter genomgångna mandomsprov. Detta urval omfattade då de äldre årgångarna inom ynglingagruppen, vilken i sin helhet synes ha varit närvarande. Atingen har denna invigning försiggått vid en särskild ungdomsfest, eller också har den ingått som ett led i en stor årshögtid, vid vilken även bröllopen firats. Riterna äro nämligen mycket närbesläktade vid dessa tillfällen. Jag tänker särskilt på kryckeståten och stabbdansen. Medan de speciella ungdomsgillena i södra Skandinavien och på kontinenten varit förlagda framförallt till våren, spelade hösten en större roll norrut. Både i Dalarna och Österbotten var det sålunda vid Mikaelismässan, som ynglingalaget firade sitt årsgille med upptagning av de nykonfirmerade. Möjligen få uppgifterna dock icke tolkas enbart som en kulturgeografisk differens utan lika mycket som tecken på att det högtidliga upptagandet i ynglingaklassen åtminstone norrut skedde på hösten, medan den festliga invigningen i den högre klassen, åtminstone söderut, var förlagd till våren.

I varje fall har invigningen varit en sak för sig. Det finnes också en del bruk, som skulle kunna tyda på att den firats särskilt. Ett sådant är det s. k. kabbölet i Västerbotten.² Det är »ett kalas, som en flicka måste göra dagen efter se'n hon legat åt en pojke». I samband därmed förekommer där också uttrycket: »sättas på kabben».

Archiv für Volkskunde 20 årg. sid. 151) synes därför ej tillräcklig. Deras ålder framgår av sedens allmänna utbredning i Europa samt hos antikens folk och primitiva stammar. Jämför F. Ch. J. Fischer, Über die Probenächte der deutschen Bauernmädchen, 1780, nytryck Leipzig 1890 och 1910; Eilert Sundt, anf. arb., och den av Geijer i hans anförda uppsats citerade rikhaltiga litteraturen.

¹ I Oravais i Österbotten var ungdomens stora fest förbunden med ett höstoffer, varvid ett får slaktades och förtärdes (Wikman, anf. arb. i Hembygden VI sid. 34), således i direkt anknytning till skörderiter.

² Enl. uppteckning i Landsmålsarkivet, Uppsala.

Att det är flickan, som höll gillet, förutsätter väl också, att ynglingen måste göra detsamma. Härmed sammanhånga vissa fingerade avstraffningsceremonier vid bröllop i Dalarna, då brudsvennerna under festens lopp deltagit i nattfrierierna.

Fröken Louise Hagberg har skildrat den s. k. björkdragningen och kryckeståten i Sverige och påvisat att »kryckebreven» med käpp och krycka övertagit samma funktion, som de egentliga bröllops-träden annars.¹ Både i Norden och på kontinenten har man vid denna sed fäst förklaringen, »att kontrahenterna ramlat ned från predikstolen eller kyrktaket och brutit benen av sig, varför de behövde stöd.

Liksom upptåget med kryckan eller kryckebrevet oftast kombineras med någon av lysningsdagarna före bröllopet har myten om de brutna benen fästs vid förberedelserna till bröllopet och ej sällan just vid nattfrieriet. Sålunda säges i Hälsingland den bryta benen av sig, som gått för långt vid nattfrieri. Möjligen gäller detsamma om en sed i Boda socken, Dalarna, att en yngling bäres på en stege hem till bröllophuset, om han som deltagare i ett bröllop överraskades med att ha givit sig ut på nattfrieri.² I Vasatrakten i Finland sägas flickorna mista och gossarna taga »gålabenet» (golabäini), då de första natten vila tillsammans.³ Tron är således här kombinerad med fästmanskapets början.

Benämningen golaben, d. v. s. gulben, fordrar sin egen förklaring. I södra Östergötland säges den, som första gången uträttar ett göromål, »lösa gälbena».⁴ I många landskap i Sverige kallas den gulbening eller gulbenskarl, som första gången besöker en ort, en marknad eller folksamling, avslutar ett köp, deltar i ett arbete etc. Så är förhållandet i hela Norrland,⁵ större delen av Svealand⁶ och i Öster-

¹ Louise Hagberg, Krycka och kryckeståt, Fataburen 1915 sid. 129 f.

² Byundersökn. 1919. Möjligen beror denna sed på, att gästen var eller kunde vara från annan by och därför skulle upptagas i laget.

³ H. Vendell, Ordbok öfver de östsvenska dialekterna.

⁴ Dybecks Runa 1849, sid. 35.

⁵ Rietz, Dialektlexikon; Augustin, Försök till en ordbok öfver målet i Medelpad; C. J. Lenström, Ordbok öfver Helsingdialekten; Byundersökningar 1917—1919.

⁶ Jfr Rietz, anf. arb.; Magnusson, Tillägg till ordlista öfver Fryksdalsmålet, Sv. Landsmål II:2; Gustaf Ericsson, Ordlista ur Åkers och Öster-Rekarne härads folkspråk.

götland, och med någon avvikelse finnes benämningen också på Gottland¹ och i svenska Finland.² I Medelpad har Augustin i sin ordbok följande förklaring: »gulbenskär är en, som första gången reser på en trakt och derföre måste bestå, d. v. s. bjuda på något, liksom de sjömän, som första gången passera linjen». I de flesta fall är också benämningen förenad med kravet på att den nytillträdande skall bjuda på en s. k. *gulbenskanna*. Härom yttrar biskop Herweghr i sin »Idioticon Westmannicum»³ på 1700-talet: »Gulbenskanna. Så kallas thet tractamente, som en novitius i ett skrå eller samhälle måste gifva them, som ældre æro och længre varit i lokan. Fransoserne kalla en sådan novitius bec jaune eller gulræbb, hvilket ær tagit af fogelungar, som med sina gula næbbar utvisa sin ungdom. Vi hafva satt benen istället, emedan the æfven hafva samma færg». Sannolikt har Herweghr i huvudsak rätt i sin etymologi. Namnet gulnäbb användes vid Uppsala universitet åtminstone sedan 1600-talets början på dem, som icke ännu undergått depositionen⁴ och har sin direkta utländska motsvarighet i tyska gelbschnabel⁵ och franska bec jaune, béjaune eller Beanus,⁶ som redan under medeltiden brukades vid Pariseruniversitetet i denna funktion. Därmed är dock endast förleden gul- förklarad, vilken för övrigt direkt motsvarar grön i nutidens språk. All sannolikhet talar för att efterleden -ben sammanhänger med rent folkliga föreställningar hos oss, och vi få i så fall en tydlig illustration på, hur kulturformerna utifrån fläta sig ihop med folkliga begrepp.

Den kanna, som den nykomne måste bjuda på och dricka sig in i laget med, motsvarar ju inträdeskannen i ynglingalaget. Seden

¹ Säve, Gutaord, i Uppsala univ. bibl. R:625:3.

² H. Vendell, anf. arb.

³ I Stiftsbiblioteket i Västerås.

⁴ F. A. Dahlgren, Glossarium öfver föräldrade och ovanliga ord och talesätt. Studentdepositionen i Uppsala skildras först hos A. de la Motray i *Voyages en Europe, Asie et Afrique 1711-1725* (försvenskad 1918), varpå senare redogörelser vanligen grunda sig, men var redan då avskaffad genom kungligt påbud av år 1691. Genom stadgar 1626 och 1655 hade den avsevärt mildrats.

⁵ Grimm, Wörterbuch.

⁶ Charles Thurot, *De l'organisation de l'enseignement dans l'université de Paris au moyen-âge*, 1850, sid. 40. Du Cange, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*.

har med stor konsekvens tillämpats under alla slags förhållanden. Det kallas i Lappland¹ likaväl som i Danmark² att »hönse», vilket ord är lånat från tyskan och ursprungligen betyder betala avgift för inträde i laget.³ Jämför *Hansan!* Även vårt ord *gille* äger ju ursprungligen samma innebörd. Inträdesavgiften är en lösenpenning, som motsvarar skyldigheten att bjuda kamraterna.

Det är därför tydligt, att den, som började delta i de äldres regelrätta nattfrierier, skulle bjuda sig in i deras lag. Som novis har han stundom kallats gulbening, men äldre och ursprungligare synes vara föreställningen, att han vid inträdet i laget bröt ena eller båda benen. Liksom vid kryckegillena finner man denna föreställning ofta hänga samman med att en trädspira eller käpp överräckes till nykomlingen. Utan någon allusion på gulben eller benbrott berättar Bureus en intressant iakttagelse från laxfisket i Torneåtrakten:⁴ »Medh kolken hafva the sådane sedh, at när en först resan skal se på huru the fiskia, tå måste han göra them gästebudh eller åtminstone gifva them penningar til en kannu öl och så q(u)ista the honom til åminnelse en grän i stranden, som närmast är till 2 famnar och en q(u)ist eller två emillan mit på». Att det icke är helt enkelt en käpp, som det här är frågan om, anser jag så gott som avgjort. Kvisten är en spira motsvarande kryckan vid lysningen. Denna livsspira överförde livets kraft och fruktsamhet till den i laget nykomne, den från ett annat stadium döde och nu återuppvståndne. Att bryta benen kan då vara ett förbleknat uttryck för den gamla föreställningen om den gamla människans nedbrytande och död, och en sådan tankegång kan ha gått igen även om spiran senare uppfattats som käpp och därigenom givit nytt motiv för tanken på benbrott. Emellertid får man väl utgå från, att dessa bruk vid upptagningen i ett lag utbrett sig framförallt från åldersklasskiftena. Möjligen har i denna upplivningsceremoni ingått även piskning av den nyupptagne med livsspiran, sasom i verkliga frukt-

¹ Petrus Læstadius, Journal öfver en resa i Lappmarken, s. 129.

² Feilberg, Ordbog over jyske Almuesmål.

³ Tamm, Etymologisk ordbok.

⁴ Bureus, Sumlen, Sv. Landsmål, Bil. I:2, sid. 223.

barhetsriter. En dylik ingår nämligen ibland i stabbdansen i Dalarna.¹ Kanske också de daggar eller piskor, som drängarna — liksom ibland brudgummen — i vissa landsorter burit, nästan som sitt klassattribut, kunna kombineras härmed, fig. 1 och 2.

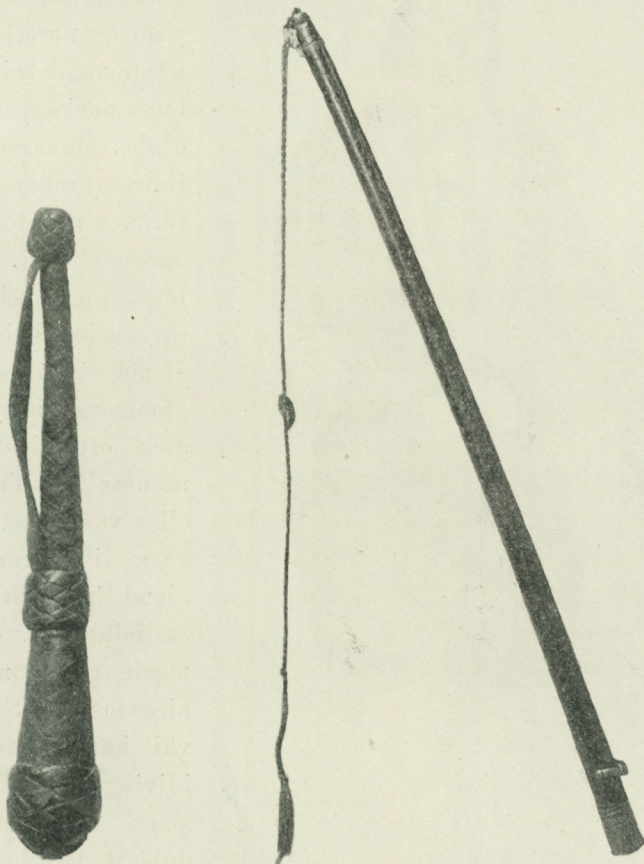

Fig. 1. Dagg, »blypisk»,
från Veddinge sn, Viske
hd, Halland. Nord. M.
54,204. L. 28,2 cm.

Fig. 2. Brudgumspiska från
Sorunda sn, Södermanland.
Nord. M. 84,906. L. 61 cm.

Det är nu knappast någon tillfällighet att både käpp och krycka övverräckas vid lysningen. Käppen är mannens värdighetstecken och kryckan motsvarar livsspiran. Husbondekäppen synes återgå på

¹ Hammarstedt, anf. upps. i Sv. Landsmål 1911, sid. 497.

Fig. 3. Brudgumsdräkt från Säterdalen, Norge.
Efter A. Tideman i Visted, Vor gamle bondekultur.

ett vapen: svärd, fig. 3, eller yxa, fig. 4—5. Båda dessa formutvecklingar kunna ju också typologiskt följas, dels i vapen-yxans utveckling till käppyxa, dels i ett flertal husbondekäppars och värdighetsstavars (liksom runstavarnas) svärdsform, åtminstone ifråga om handtaget. I stället för käpp ha också en del »krycke-brev» betecknande nog ett svärd. I brudgummens utstyrelse ingick ofta både i och utanför Norden svärd eller värja (fig. 3). Men även livsspiran har i bland influerat på föreställningarna, och man måste räkna med korsningsformer. Sålunda är väl häroldsstaven, som blivit ämbetsstav, ett slags avläggare eller dublett till härskarspiran. Då ju även vapnen i vissa fall haft religiös innebörd, såsom t. ex. hammaren och yxan, måste utvecklingslinjerna flyta ihop.

Fig. 4. Vapenyxa från Äppelbo sn,
Dalarna. Nord. M. 33,070.
L. 106 cm.

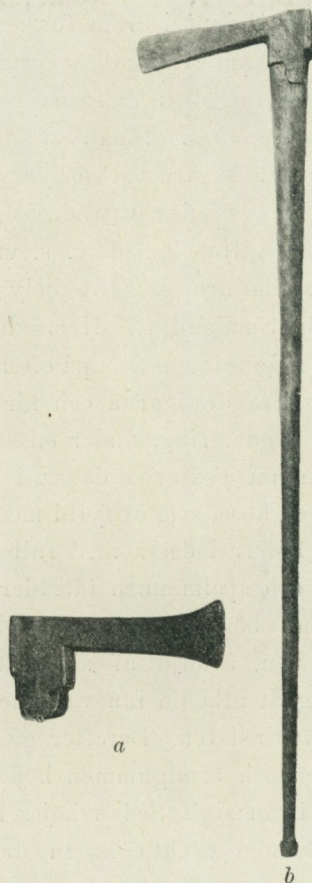

Fig. 5. Käppxor.
a. Uppland. Nord. M. 39,077. Br. 10.7 cm.
b. Dalarna. Nord. M. 17,186. L. 84.5 cm.

Såvitt jag kunnat se, ha emellertid ynglingarna hos vår allmogena klassattribut av detta slag,¹ om man frånser de nämnda piskorna eller blydaggarna samt i det möjligen härmed besläktade »morgon

¹ Annorlunda däremot inom skrån, där t. ex. gesällkappen stundom var strängeligen påbjuden. Jfr »Conterfeije och Målareämbetets samt Konstläskande Målaregesällskapets handlingar» utg. av Styrelsen för svenska måleriarbetareförbundet sid. 122. Dr. A. Bäckström har gjort mig uppmärksam på detta belägg i den tryckta litteraturen.

stjärne»-liknande vapnet hos Öjabussarna, fig. 10. Vid vegetationsriter och invigningsceremonier ha de däremot varit utrustade med vegetationsattribut i olika former.

Vi ha här granskat de yttre konturerna av ynglingalaget och konstaterat, att dess existens som en avgränsad grupp i samhället icke kan förnekas. Innan vi ingå på frågan om dess organisation, behöver utträdet ur laget belysas.

Vanligen firades utträdet ur ynglingalaget samtidigt med inträdet i de giftas lag, d. v. s. vid bröllopet. Jag anför då tvänne exempel, som äro särskilt belysande, det ena från Dalarna, det andra från Småland. I »Hemseder i Dalom» skriver Jer. Orkborn:¹ »Andra bröllopsdagen frampå eftermiddagen äro i dansstugan samlade alla de ogifta drängarna och får då ingen gift karl vara tillstädes. Gossarna taga i ring, under en särskild 'låt' och brudgummen hissas. — Medan nu gossarna dansa i ring omkring honom, räcker brudgummen en kosa, som är fylld med dricka, hvarvid han ropar: 'gossarnas skål!' deruti dessa med full hals instämma. Derefter följer ett uppehåll och spelmannen inträder i ringen, hvarest han efter väl undfången sup börjar en ny låt eller den så kallade 'bränvinslåten'. Brudgummen, åtföljd af sin svärmor och 'broidsätan', bjuder då traktering åt alla de innevarande, och så länge detta pågår, fortfar äfven bränvinslåten. Derefter går spelmannen ur ringen, spelar den förra låten och brudgummen höjes i taket, hvarefter de 'dansa brudgummen ifrån sig'. Sedan höjes han för 3:e gången i taket, då han ur den honom räckta kosan dricker en afskedsskål för gossarna, hvarvid samma ord ånyo begagnas och i full korus upprepas. Nedkommen bjuder han gossarna farväl och få dessa nu begifva sig på dörren och icke längre kvarstadna i stugan, så kärt dem är att icke varda pliktfällda.» I deras ställe inkomma nu gubbarna, varefter brudgummen under liknande ceremonier upptages i deras lag. Detta upprepas också med bruden. Fig. 6—7 visa hur en allmogemålare i Mora sett en dylik hissning av brudgum och brud.

Även om dessa bröllopsupptåg äga en del unga drag är ledmotivet uråldrigt.

¹ Uppsats tryckt i »Norden, skandinavisk nationalkalender» 1851.

I sin beskrivning av folkets sinnelag i Västbo härad i Småland ger även Gasslander på 1770-talet en motsvarande skildring:¹ Medan det offras i brudskål och dansas med bruden är, säger han, »brudgummen sysslosatt, at gifva *Hyssöl*. För detta brukades at hyssa brudgummen, hvilket på det sättet skedde: et par af de starkaste

Fig. 6. Ungkarlarna hissa brudgummen. Allmogemålning från Mora sn, Dalarna. Nord. M. 46,895. H. 56 cm.

drängarne togo fatt på brudgummen och lyfte honom från gålfvet på armarna, då strax alla närvarande drängar understödde och slog ring omkring honom, hvar vid han måste suppa dem til och betacka dem för den tid han varit i deras samfund, hvar vid ofta många ledsamheter förelupo, ty drängarne låtsade vilja behålla honom, och de gifte ville slita honom lös, hvilket, då drängarne voro starka och envetne, slöts med klädernas sönderslitande på hvarandra, slags-mål och oljud.

¹ Gasslander, anf. arb., i Sv. Landsmål sid. 266—67.

I dettas ställe sättes ett bord på gården, der på upstiger brudgumen och super alla drängarne til i allmänhet, och i synnerhet til den yppersta drängen i laget, då stiger han up, tackar brudgumen och super en annan til, hvar med fortfares, så länge en dräng är igen. Ordningen går här på til de gifta män, på samma sätt, som om de ogifta sagdt är, hvilka antaga honom i sit skrå».

Fig. 7. Kullorna hissa bruden. Allmogemålning från Mora sn, Dalarna.
Nord. M. 46,895. H. 57 cm.

Striden om brudgummen och bruden, hissningen och avskedsdrickningen äro utomordentligt utbredda företeelser både i och utanför Europa. Deras ålderdomlighet sammanhänger med åldersklassindelningen. En del variationer och tillsatser kunde anföras från olika delar av vårt land, men skulle här föra för långt. I Götaland brukade sålunda brudgummen krossa avskedsbägaren efter drickningen.

Ynglingalagets deltagande en corps i bröllopsfirandets olika facer är en av dess viktigare funktioner. Icke desto mindre har avskeds-

tagandet ofta skett strax före bröllopet, motsvarande den s. k. sven- eller mökvällen, på samma sätt som upptagandet i bylaget ibland, såsom t. ex. i Leksand, skett efter bröllopet vid ett särskilt gille, även om brudgummen var från samma by. Det låter tänka sig, att dessa avvikelser bero på, att ynglingalaget ofta haft en vidare utsträckning än bjudlaget, som deltog i bröllopet, liksom å andra sidan byn kunde vara större eller mindre än bjudlaget. När de bröllopsfirande parterna voro från olika byar eller bjudlag voro ju gästerna från två olika kretsar.

Det återstår nu att söka vinna någon klarhet över i vad mån ynglingalaget eller »sällskapet», såsom det kallas i Småland, verkligen varit ett organiserat samfund. Att det ofta framträder såsom sådant vid gillen, danstillställningar och sådana fester, som återgå på vegetations- och invigningsriter, kan till fullo visas. Vid sådana tillfällen uppträder gärna en ledare, motsvarande den av Gasslander omnämnde »ypperste drängen i laget» eller »gadebassen» på Jylland. På samma sätt var majgreven ofta förman vid de vårliga gilleslagen. Dessa ledare fungera ett år i sänder. Sannolikt var detta också förhållandet med den *ålderman*, som drängarna på skånska slättbygden brukade välja till huvudman för sina vår- och sommargillen. Likt en byålderman hade denne till och med knävlingar för var deltagare i laget och höll på dem räkenskap över vars och ens böter. Denne ledare motsvarar således ganska nära ungdomslagets ålderman i Färnäs i Mora, som jag omnämnde i början av denna uppsats. En dubbling av ledaren förekom slutligen i Hornborga by i Västergötland, där tvänne förtroendemän fungerade som värdar vid ungdomsgillena. En avbleknad motsvarighet till denna organisation är även påvisad i Munsala, Oravais och Vörå i Österbotten.¹ När de unga här ville bygga dansbana eller hålla kalas för ungdomen från andra byar, vilka kalas förekommo regelbundet varje sommar, så ställde man till med rådplägning, ett slags »byråd» av liknande slag som bylagets, och valde en kassör, som uppbar de »uttaxerade medlen».

¹ G(abriel) N(ikander) i Hembygden I, sid. 169.

Organisationen av ungdomens gillen, lekstugor och upptåg är byggd på samma principer som i allmänhet gjort sig gällande inom allmogens samliv, d. v. s. omgång och sammanskott. Man samlades i tur i de olika gårdarna, och mat och dryck hopfördes antingen genom mer eller mindre festlig tiggargång i gårdarna eller genom sammanskott av deltagarna själva. Härvid har på vanligt sätt en ganska ingående kontroll förekommit. Bruket var vanligt redan i förkristen tid i Norden.

Fig. 8. Majgilleskalk, »majgillesstov» av trä, rödmålade, från Ingelstorps sn, Ingelstads hd, Skåne. Dat. 1800. Nord. M. 1,160. H. 15,1 cm.

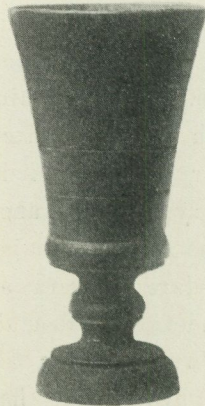

Fig. 9. Majgilleskalk, »majgillesstov», av trä, blåmålade, från Ingelstorps sn, Ingelstads hd, Skåne. Nord. M. 1,159. H. 13,8 cm.

Dryckesseder, danser och upptåg gingo också i strängt traditionell stil. Det finnes vidare exempel på att ungdomslaget vid sidan av kassor, knävlingar och stadgar haft gemensam egendom för gillesbruk. Sådana äro tre i Nordiska Museet bevarade »majgillesstov» från olika byar i Skåne, målade i rött eller blått, vilka dessa byars ungdomslag använt vid sina dryckeslag och sannolikt tillhört lagena, fig. 8—9.

På annat ställe har jag sammanställt en del uppgifter om samlingsplatser och festlokaler hos allmogen.¹ Det ursprungliga har

¹ Studier tillägnade Oscar Almgren 19°/1119, sid. 33.

varit att sammankomsterna skedde *ute*, på bestämda platser, åtminstone så långt detta var möjligt med hänsyn till vinterkölden. Åtskilliga tecken tyda på att även bröllopen firats på detta sätt.

Ungdomen har också flerstädes haft sina bestämda samlingsplatser. Däremot torde säkra uppgifter icke kunna erhållas om särskilda hus för detta ändamål. Likväl uppgiver Oedman i sin Bohusbeskrivning, att i Tegneby på Orust enligt en gammal saga skall ha funnits, på den plats där kyrkan nu står, »ett afgudahus eller ett spelhus, ther thet hedniska *unglydet* samlades och öfwade sig i kämpande och flera dylika exercitier eller öfningar». ¹ Vi skulle möjligen här ha en motsvarighet till de primitiva folkens »männerhaus». ²

Ett särskilt problem av ganska stor etnologisk räckvidd är frågan om ynglingalagens vidd och sammanhållning utåt. Det vanligaste är, att byarna eller bjud- och byteslagen, d. v. s. vanligen husförhållningarna, hålla ihop. Exempelen på motsatsen äro emellertid ganska talrika. Det ser ut som om ungdomslaget fastare uppehållit de gamla traditionerna ifråga om sin omfattning än vad bjudlagen gjort. När t. ex. en by är delad i flera bjudlag, brukar dock ungdomen hålla ihop inom hela byn. I Västergötland och sporadiskt på andra håll, där socknarna äro mycket små, har hela socknens ungdom kunnat uppträda som ett lag. Detta torde dock i allmänhet mera gälla uppträdan vid de *större årshögtiderna*, då de mindre lagen sålunda trädde i samverkan eller blott möttes. Synnerligen utpräglat är detta vid kyrkhelgerna i Norrland samt vid marknader. Däremot torde det vara helt andra faktorer än sammanhållning och organisation, som förklara att ungdomen från större områden än en socken drager sig ihop till vissa platser. Här är ej platsen för ett utförligare ingående på dessa frågor.

Det torde behöva nämnas, att jag ingalunda vill hävda, att en utpräglad organisation av den art, som här och där kunnat påvisas, skulle ha varit gällande överallt. Det är endast under särskilda gynnsamma förhållanden, som sådana specialutbildningar skett och

¹ Oedman, Bohusläns beskrifning, 1746, sid. 228.

² Jfr Schurtz, anf. arb., passim.

Fig. 10. Öjabuss, rekonstruktion. Efter Dybeck, Runa, 1 saml.

ofta iklätt sig lånade drag. I södra Skandinavien och Danmark har skråväsendet genom-syrat långt mera än norrut, vilket icke hindrar, att t. ex. Färnäs' ynglingalags stadgar, ålderman och en del av dess bötesföreskrifter också måste anses vara påverkade därifrån eller från bylaget. På samma sätt ha de okonfirmerade barnen i en del byar i Dalarna och Ångermanland fått sin speciella gillesorganisation från ungdomen.

Vid sidan av den vanliga typen för ynglingalag ha vi således att räkna med lokalt utbildade, strängare organiserade sällskap. En sådan är föreningen i Färnäs, och sådana ha också förekommit på Söderslätten i Skåne. I den av mig flera gånger citerade skildringen från 1700-talet av denna trakts folkliv, redogöres också för s. k. »höringslag».¹ Drängarna valde här efter vårsåddens avslutande en ålderman, som förde räkenskap på knävlingar och övervakade det obligatoriska sammanskottet av öl. Laget hade också vissa gillesregler och

¹ Anf. upps. i Hist. Tidskrift för Skåneland, B. 6, sid. 400.

stadgar, vilka nära liknade dem i Färnäs. Snatterier, buller och bråk, trätor och slagsmål voro förbjudna och bötfälldes. »Där är ock plikt», säger författaren, »på den som går ut med tobakspipa, som är eld på, utan lock». Plikten utgick i öl. Vid gillena presiderade åldermannen som en byfogde, och vid gillets avslutning om kvällen höll han ett långt och moraliserande tal.

Utom dessa allmänna sammanslutningar samt de yrkesorganisationer, som i stil med gesällskråna förekommit vid bruk och dylika samhällen, finnas också exempel på ligor, motsvarande klubbar eller hemliga samfund, i vilka endast särskilt utvalda fingo inträde. Dylika ha sannolikt varit talrika även bland ungdomen under både förhistorisk tid och medeltiden. Det må här vara nog att peka på de s. k. Öja bussar i Väster-Rekarne i Sörmland, som Dybeck skildrat i Runa¹ De voro fruktade för sin vilda framfart och voro strängt organiserade samt beväpnade med slagvapen, fig. 10!

I en översikt av samfundets utveckling i Sverige har jag antytt åldersklassorganisationens ställning och roll i vårt folks historia.² Dess karaktär står i uppenbar motsättning mot ätteväsendet, och åldersklassernas egentliga insats skedde också långt tidigare och tillhör egentligen stenåldern eller den tid, då stammarna fingo en fastare organisation och övergåvo hordlivet. I den mån, som samfundet fullkomnades och ätten fick en dominerande roll, sjönko de äldre organisationsformerna ned i vanmakt och därmed också åldersklasserna, som dock ännu i mer eller mindre omskapad gestalt kunna skönjas hos vår allmoge, utan att medeltidens och den nyare tidens starka föreningsrörelser helt kunnat utplåna de ursprungliga dragen. Det är som gengångare från vårt folks barndom, som ynglingalaget väcker vårt särskilda intresse.

¹ Dybecks Runa. I saml., sid. 94 f., II sid. 13.

² Sverges Folk, utgiven av I. Flodström, Stockholm 1918, sid. 366, 397 ff.

LINBEREDNINGSVERK.

Några ord med anledning av ett nyförvärv till Skansens byggnadsmuseum.

Av

NILS KEYLAND.

I planerna för Skansens kulturhistoriska avdelning ingår det bland annat att söka hopbringa en lämpligt fullständig samling av byggnader till belysande av den svenska allmogens äldre bostads- och gårdsförhållanden samt olika sidor av dess forna näringar och hemindustri.

Under första året av sin tillvaro, 1891, erhöll Skansen (samtidigt med Morastugan) ett förvärv, vilket visar, att tanken på en »industriavdelning» måste hava uppstått inemot samtidigt med själva friluftsmuseitanken. Det utgjordes av den för alla Skansenbesökare väl kända Hackstugan från Orsa i Dalarna, ett litet enrummigt hus, vari man förr i tiden brukade ha sitt tillhåll, när man hackade slipstenar.

Sedermera tillkom en småländsk tjärdal, illustrerande en för allmogen i äldre tid viktig hemindustri, tjärbränningen, samt ett par smedjor från Uppland och Härjedalen, dessutom från sistnämnda landskap en badstuga, vilken använts för bl. a. linberedning.

Till inrättningar med mekanisk drift, nu befintliga på Skansen, räkna vi tvenne små kvarnverk, en skvaltkvarn från Halland samt en väderkvarn från Västergötland.

Genom vänligt erbjudande av disponent Axel Leman yppades för något år sedan ett tillfälle att utöka industriavdelningen med ett nytt förvärv, ett linberedningsverk från Forsa socken i Häl-

singland, och under år 1918 blev detta i sitt ursprungliga skick återuppfört på Skansen vid den lilla bäckrännil, som leder utför Björkliden å bergets norra sida. En vadmalsstamp — det torde böra tilläggas — samt en s. k. slip (med vattenkraft driven inrättning för slipning av liar) hava sedan ytterligare tillkommit. Av dem är vadmalsstampen, försedd med en mekanism, som mycket påminner om vissa linberedningsverk, nu färdig.

Linberedningsverket eller linkvarnen är en uppfinning av relativt ung datum, ännu, åtminstone hos oss, knappt 200 år. Dess ändamål var att med en yttre kraft underlätta den svaga människo-handens arbete i utförandet av vissa detaljer av den mödosamma linberedningen och i och med detsamma göra odlingen av linet mer ekonomiskt fruktbärande. Det kan, fränsett en kortvarig och visserligen föga betydande kulturinsats, teoretiskt ställas vid sidan av skvaltkvarnen, vattensågen, de många stamp- och hammarinrättningar av olika slag, som finnas, jämte annat dylikt i uppfinningsväg, som tillkommit under tidernas lopp med behovet av ökad arbetsintensitet.

Att linberedningsverket också inom de norrländska landsdelar, där lin odlas utöver det egna behovet, haft en uppgift att fylla, torde ej få betvivlas. Kvantitativt hann man ju med den nya mekaniska arbetsmetoden uträtta mycket mera än med den gamla senfärdiga handberedningen. Ensamt en sådan omständighet var i och för sig något tillräckligt för att man skulle börja att ta efter och bygga sig linkvarnar litet varstans i Hälsingland, linbygden framför andra, och även annorstädes där behov av ett mekaniskt hjälpmedel förefanns.

Litterära uppgifter om linberedningsverk i Hälsingland och annorstädes. Uttalanden om maskinberedningens ändamåls-enlighet.

För erhållandet av uppgifter om linberedningsverk hava vi i främsta rummet att vända oss till Olof Joh. Bromans skrifter,¹ den

¹ Olof Broman, f. 1676 i Rogsta sn, Häls.; fil. mag. 1703, rektor och kyrkoherde i Hudiksvall 1728. Död 1750.

brett lagda hälsingeskildringen Glysisvallur samt en specialartikel i Celsii Almanach (1735), vari den hälsingländska linskötseln i forna tider skildras och de första försöken med maskinell linberedning något beröras.

I efter nämnde Broman och senare författare härnedan meddelade utdrag är genom spärrning markerat vad som direkt rör linberedningsverk. Det övriga — varjehanda, som strängt taget ligger på sidan om det egentliga ämnet — har medtagits dels för sammanhågets skull, dels som en liten kurs i de vanliga äldre klubbings- och skäktningsmetoderna m. m.

I sitt nämnda arbete Glysisvallur (III: 1 sid. 69) skriver Broman följande: »När ljet uthe på markene af torra wädret fått sin fylnad, föres then in under tak, och än mera torckas i Rigone eller Badstufwone, dock intet för, än när thet dängas, bultas eller klappas skal; Hwilket dängande sker och här, som Plinius förmäler: *Mox arefactæ in saxo tunduntur stupario malleo*; och strax ther efter, *linum tunditur clavis*, hwilket Dalecamp: uttyder: *Capitatis fustibus, clavis similibus*; jag menar, med träklubbo emot en slätan sten; på thet bastet intet skadas må; hwilket dängande eller klappande et tungt arbete är, så at en styf karl om dagen har nog giöra at wäl dänga 5: Rökar: h: e: 100 par, eller 200, fittiar; hwilke fittiar läggas; såsom wid inräkningen uti watnet; par om par, och sedermera 10 par uti en större bunt, Toppämne kallad; som sedermera räcknas, 6. 8. 10. 12. på 1: Læ: wid Skäckandet; alt efter ljets godhet.

At här kunna lätta thetta tunga arbete med klappandet eller dängandet, war jag then förste här i orten som år 1700, upsatte en Ljn-hamare, jag menar ett hiuhl uti ena watturänna som förde up och neder en hamare giorder af trä; med mycken ringa omkostnad å 15 el. 18 dlr kmt dock med sådan froma, at et 8: el. 9: åra barn kunde under thenna hamaren, bulta, dänga eller klappa 13. 14. 15. Rökar om dagen, el. 4 = 500: fittiar; tå en starck karl med sin handklubbo allenast 5 el. 6. Rökar utbultade; förutan then godheten af et mycket bättre och miukare ljn, som thenne hamaren uträttade; hwarföre brukas nu Ljnhamare allestädes

hwarest tiänliga strömar finnas, med diger froma til ljnets beredande.

Näst förenämnda dängandet eller klappandet, kommer ljnet at här rätt sällan at *bråkas*, som på andra orter sker; utan at *Skäckas*, som sker med et särdeles tilredt trä; såsom en bred Sabel, tunt bräde; *Skaka*, kallad; emot et på god fot stående upsat bräde, som en kamb, *Skakfot*, nämder; öfwer hwilken skakfot thet klappade ljnet, uti wissa små handlar; *hässlor*, *hällor*, här kallade; afdelat, så lägges, at halfwa delen hänger åt högra sidona utföre skakfoten, på hwilket med ofwannämnda *Skaka* arbetshionet som kringast och starkast slår och hugger, alt som krafterne medgifwa och konsten lärdt, wändandes then andra halfwa delen af ljnet som uti wänstra handena hålles, och å andra sidona af skakfoten som kringast och oftast omkring, at skäfwet ju mera ju bättre måtte utpiskas utur ljnet; blifwandes thet som nederfaller kallat: *Skakungar*. Thetta arbetet är och et mächta styft arbete, i synerhet när ljnet *hårdskackt* är; thet är illa rött, Landståndet, gnettagtigt etc. så at et fulkomligt arbets-hion, som wil wara redelig uti sin tjänst; ty här utinan sker mycken oredelighet; intet förmår tilwärecka eller skäcka mera om dagen, än 1: L^ä ljn; på hwilket, efter ljnets godhet, räknas 6. 7. 8. 10. 12: Toppar; elr 2. 3. el. 4. Rökar; såsom tilförende sagt är; Giörandes jag wäl et förslag, at och, såsom med Ljnhamaren lätta dängandet, med en besynerlig *Skaka* och *Skakfot*, samt drifwande fiäder, underhialpa thetta arbetet; men så har här ingen ännu thet eftertagit, emedan thetta arbetet har någon fara med sig för arbetarens händer och armar.»

Något mera utförligt än i Glysisvallur berör Broman sin linskäkt i nämnda artikel i Anders Celsii Almanach av år 1735, vari han skriver: »At och kunna lätta thetta tunga arbetet såsom thet förra af Dängandet gjorde jag wäl et försök med et watnhiul, hwilkets fiädrar lyftade och dref skakan med större force än någon Mans Arm; men som *Skakfoten* med achtsamhet borde wittas netto fram och åter; i widrig händelse stodo fingren och handen uti faran, ty wele thet ensinta Folcket intet gå i frå gamla wanen; som mycket här

i landet regerar; hvar öfwer uti thetta mitt föremåle klagas.»

Äran av att hava tagit initiativet till uppförande av vårt första linberedningsverk, både en hammare för linets bultande och en särskild inrättning för dess skäktande, tillkommer alltså Olof Joh. Broman. Prioriteten i detta fall bekräftas för resten av andra än Broman själv.

Bromans första försök gällde, som vi sett, inrättandet av en med vattenkraft dragen hammare för linets bultande. Försöket slog väl ut, ty inom kort tid finna vi den »moderna» maskinen från år 1700 varande i allmänt bruk inom orten. När Linné cirka tre decennier därefter, närmare bestämt 1732, färdades genom hälsingländska trakter, iakttog han att »Hvar som hälst någon flod var, drifs ett hjul, som dref upp en hammar att bulta lin med, dock så att en falluka på golfvet togs up, då han stanna skulle».¹ Fig. 1.

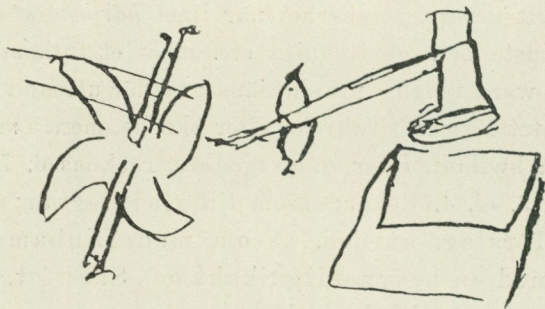

Fig. 1. Hälsingländsk linhammare. Efter Linné, Iter Lapponicum.

Mindre lätt att tillvinna sig allmänhetens förtroende hade av allt att döma den (såsom Broman själv medgiver) för fingrarna och armarna något farliga skäkten. År 1738, då man vid Floda fabriker i Mo socken i Hälsingland övergått till maskinell linstampning efter Bromans system, utfördes likväl skäktningen där fortfarande efter gammal metod, d. v. s. med handskäktor, enligt Bennets redogörelse,² vilken jag härmed till en del återgiver: »... Bindes så linet i knip-

¹ Carl von Linné, Iter Lapponicum (1732) Stockholm 1888, s. 14.

² Stephan Bennet, Lins Planterande, Beredande, Spinning, Wäfnad och öfriga tillberedning, Stockholm 1738, § 4.

por, klappas och bultas åter med förberörda klappmaskin (slagel), ifall ingen wattu-stamp skulle vara för handen. De bästa slags linstampar äro med tre hamrar, varav den mellersta är något större och tyngre än de andra, alla stå perpendikulärt över en sten, som bör vara slät och jämn. Trenne personer förrätta arbetet med fyra knippor i sänder, läggandes först rotändan under mellan-Hammaren och medeldelen under sidhamrarna. Öfwer spitzten eller blomman af Linet läggas två knippor, den ena på den andra, så att det får en jemn stampning öfwer allt.

Om Bromans linhammare uttalar sig berömmande en bekant ivrare för Hälsinglands ekonomiska utveckling, Pehr Schissler (i boken Hälsinga Hushåldning¹). Schissler nämner erkännamt även hans linskäkt, fastän det med en liten reservation: »Herr Probstens Bromans uprättade och upfundne Linhammare, är til Linets dängande både nödig och nyttig, samt wäl inrättad ty med thensamma lises Arbetarne ganska mycket hwarest tilgång är uppå Bäckar och Strömmar. Med icke mindre förstånd är hans upfundne Ström-skiäcka inrättad... Efter klappningen följer skäckningen, antingen uti en ström skiäcka. Hwarmedels thet wäl går fortare, men en del agnor sitta på gierna qwar, eller med handskiäcka efter wanligt sätt.

Från 1764 härrör nästa litterära belägg, och hava vi för detta att tacka författaren till den bekanta hälsingländska sockenbeskrivningen Delsboa Illustrata, Knut Nilsson Lenæus, vilken — utan att med ett ord omnämna skäktverk — om linhammaren skriver:² »Squalte-qvarnar eller fotviskor, och jemväl dängehamrar, hafver man här i socknen god råd uppå, mest i alla strömar. Ty uti den enda och korta Stömnäsån får man räkna 29 par stenar uti 18 qvarnehus, och därjämte 8 stycken dängehamrar, med hvilka skäfven ifrån det torkade linet utbultas».

¹ [Stockholm] 1749, s. 35 och 60. Jfr Dens., Beskrifn. öfwer Jerfsö Sockn och dess Kyrka, Cap. IV §§ 9, 10.

² Cit. i nya upplagan av 1892, s. 21.

Från Hälsingland spred sig linhammaren omsider till de närmast liggande landskapen i söder och norr.

Enligt Hülphers' beskrivning av 1793¹ inrättades i Gästrikland »då Capit. v. Rehausen innehade Forss Boställe et Wattuwerk til Lins-bråkning på sätt som i Helsingland är brukligt».

Någon tid senare hade de nya beredningsanstalterna, åtminstone i ett fall, nått söder ut till Uppland. I början av 1800-talet hade nämligen P. A. Tamm på Österby bruk låtit inrätta ett »Wattenwerck» eller s. k. vattuskäkt enligt mönster från Hälsingland för att underlätta arbetet för ortsbefolkningen med linets stampning och skäktning, och bestod detta »Wattenwerck» av ett »Hus, Watten-Hjul, 2:e Stampar och Skäckte-Hjul».²

Något senare få vi av en hr J. Beronius på Dannemora veta, »att Bråkning och Skäktning wid Dannemora verkställes för hand, emedan Lin-Skäkten på Österby Bruk ej kunde begagnas för wattenbrist».

Av intresse är den jämförelse, som Beronius, visserligen utan stöd av några bestämda fakta, anställer mellan avfallsförlusterna vid vatten- och handskäktning. Dessa förmodar han i det minsta uppgå till 1 skålpd på lispundet till fördel för handskäktningen, varefter han fortsätter: »Då härtill lägges att Byggnads-Kostnaden för en vattenskäckt med sitt Hus, Watten-Hjul, 2:e Stampar och Skäckte-Hjul, ej kan upptagas till mindre än 200 Rdler Rgds; men arbetet för watten deremot går dubbelt så fort, eller fordrar blott hälften så många Dagswerken som det för hand; så blir comparationsräkningen följande, för en Linodling af 50 Lisspund på året. Till rengöring af 50 Lisspund Lin för hand åtgår, enligt min erfarenhet detta år, 175 Qwinns Dagswerken uti Nowember Månad med 8 och en half timmars arbetstid på dagen som å 18 sk. p:r Dagswerke, gör Rgds Rdlr 65:30 sk. — Enligt från Österby Bruk inhämtade underrättelser rengjordes där med Watten-Skäkten förledet år mellan 3 och en half och 3 och 3: fjerdedels Lisspund Lin Septemberdagen med 12 timmars arbetstid, hwartill åtgick 4 Personer för Skäcktningen, 2 för Bultningen och 1 å 2 för Bandens upplösning, skiljande och Linets hopläggning m. m. Till 50 Lisspunds rengörning har således åtgått mellan 114 och 93 Dagswerken, eller p:r Medium 103 och en half å 12 timmar — Hwilka reducerade till 8 och ett halft timmars arbetstid swara emot 146 Dagswerken. — Men som detta Linet war något kortare än mitt och Folket dessutom arbetade för Dagswerke; så anser jag för möjligt att det längre och grofware Linet ansadt för Beting på Österby WattenSkäckte

¹ Tryckt i Westerås, s. 248.

² Uppsala Läns Kungl. Landthushållnings-Sällskaps Handlingar, häfte 5 s. 11.

ej skolat upptaga mer än 87 och ett halft Dagsverken, eller hälften emot arbetet för hand. Räkningen för WattenSkäckningen blir då för 50 Lisspund:

Ränta på Byggnads Capitalet	Rdlr 12 — —
87 och en half Qwinns-Dagsverken å 18 sk.	32 39 —
50 Markers Linförlust uti affall å 18 sk.	18 36 —
	63 27 —
Saldo till Faveur för WattenSkäckningen	2 3 —
	Summa Rgds Rdlr 65 30 —

Uppgår Linodlingen blott till 40 Lisspund på året; så uppkommer förlust wid WattenBråkningen, och går det öfver 50 Lisspund; så blir winsten större och större.¹

Att intresset för det nya beredningssättet, samtidigt som söderut, spred sig även till de norrut belägna linproducerande landskapen, framgår av en artikel i »Afhandlingar Rörande Landtbruket etc.»², betitlad »Underrättelser om Lins och Hampas Såning, Skötsel och Beredande», vari författaren Olof Törnsten från Ångermanland bl. a. skriver: »Beredningen sker först igenom hwarjehanda medel at krossa halmen eller stielkarna, antingen med klubbor, watn-hamrar, tröskning eller en tienlig walls, alt under flitig tillsyn, at icke Linet oredas, af kantiga och wäldsamma redskaper afbrytes, eller blifwer för litet krossadt.

Dernäst följer bråkningen, som tienar til at afbryta eller bräcka den krossade halmen. . . Sist kommer reningen; hwarigenom skäfwen bortskafwas, som nog almänt sker med skäktor, men är derföre icke at förlikna med den wida fördelaktigare method, som brukas i Ångermanland, at förrätta reningen med dragor. . . Jag får ej gifwa förslag på en machine, som jag allenast har i modell, efter den ännu icke blifwit applicerad til watn-verk, dock hoppas jag framdeles kunna derigenom uppte för almänheten något, som skal göra åtskillig nytta, mäst til besparing af många 1000:de dagsverken.»

Här möter oss i skrifterna alltså åter en svensk prästman sysslande med lösningen av den mekaniska linsäckningens problem — om på grund av okunnighet om Bromans förarbeten eller av åstundan att söka åstadkomma något bättre än mästaren lämnar den korta notisen ingen klarhet om.

¹ Anf. Handlingar för 1820 (h. 6) s. 76 ff.

² Tom. I, Stockholm 1775, s. 201.

Vattenhammaren (linhammaren) hade alltså även inom Törnstens¹ verksamhetsområde (liksom i Hälsingland) försprånget. Skäktmaskinen var tills vidare blott ett projekt, varav visserligen mycket väntades.

Omsider hittade den fullbordade maskinella skäkten, hur och när och i vad utsträckning må lämnas osagt, vägen norrut även till de linodlande ångermanlänningarna, såsom linhammaren förut gjort. Vi finna en antydan om detta faktum i en nyligen publicerad artikel i K. Lantbruksakademiens handlingar för 1918,² vari det (s. 499) heter: »Uti Norrland svingskäktas en stor del av linet på vad ortsbefolkningen särskilt i Ångermanland kallar »svärmare», d. v. s. en vattenhjulsskäkt driven av samma axel som hammarbråkan. Långsamt går arbetet och kvinnorna giva sig godan ro i sin sittande arbetsställning. Kvalitativt bliver dock arbetsresultatet gott».

Tvenne i nämnda artikel meddelade avbildningar från ett norrländskt (ångermanländskt?) linberedningsverk visa dels två »svärmare» i verksamhet, dels en »hammarbråka», och överensstämma dessa detaljer noga med motsvarande detaljer inom Skansens beredningsverk. Till förklaring på den bild, som visar hammarbråkan, tillägger sagda artikels författare: »Det på vattenhjul saxeln roterande nabbhjulet lyfter med sina nabbar hammaren, under vilken linet brakas. Jämförelsevis kan nämnas, att en valsbråkmaskin med 11 knivvalsar bråkar vid samma arbetsbetjäning mer än 10 gånger så mycket på samma arbetstid som en bråkhammare».

Även från nedre Härjedalen, Älvros sn, har jag en uppgift om linberedningsverk. Ett där befintligt exemplar var kombinerat med en mjölkvarn.

I fråga om det viktigaste, själva arbetsresultatet, ställer sig en nutida ivrare för rationell linodling, prof. E. O. Arenander på tal

¹ Törnsten, författare till »Nätra Sokns Lin-säde i Ångermanland» (Akad. avh. Upsala 1753), sedermera kyrkoherde i Torsåker i södra Ångermanland. Företog på grund av offentligt uppdrag en studieresa till Polen, Kurland och Litland, över vilken resa han ock utgivit en beskrivning, tryckt 1763.

² Artikel: Hugo Hennig, Om linberedning och dess framtidsutsikter för vårt land, s. 482 ff.

om linskäktningsverk avgjort skeptisk och uttalar en skarp förkastelse-dom däröver:¹ »En maskinberedning av lin har sedan 1730-talet existerat i Hälsingland, där densamma uppfanns av en präst vid namn Broman. Det är den s. k. vattuskäkten, som varit utbredd i Hälsingland, men även spritt sig till angränsande landskap. Den består av ett stampverk, under vilket »linstegen» eller »linkärvarne» »bokas» mot ett städ liksom järnet under en räckhammare. Sedan linet blivit tillräckligt uppmjukat under densamma, upplöses linkärven, och hälla tages efter hälla och utsättes för de våldsamma, hastigt på varandra följande slagen av på ett hjul fästade träsvärd, de egentliga vattuskäktnivarne. Till följd av de våldsamma slagen av dessa trasas linet lätt sönder, så att det bildas mycket blånor eller »stry», men litet egentligt lin eller »tåga». Den spar sålunda visserligen arbete och går lättare, men på bekostnad av utbytet. Om linet varit väl starkt rött och något hårt torkat i bastu, så kunna förlusterna bli mycket stora. Bristerna hos denna maskin äro sålunda, att brytningen eller bråkningen är ytterst ofullständig, medan däremot den efterföljande skäktningen är ytterst våldsam. Mången som provat på vattenskäkten har ånyo frångått den, på grund av de stora förlusterna, och återgått till handberedning i stället.»

Enligt fru Stina Rodenstam² har åter »den linhammare och vattenskäkt, som av prosten Broman anordnades och sedan blev allmän i Hälsingland, där man överallt ser den vid vattendragen, ännu ej utträngts av något modernare linberedningsverk».

Tyvärr föreligger på detta område ingen inventering, och vår kunskap om linberedningsverkets topografi är därför på det hela taget mycket begränsad.

Angående den mekaniska skäktningens ändamålsenlighet är, som vi sett, meningarna delade. För att erhålla ett tillfredsställande arbetsresultat bör, enligt en tillfrågad sakkunnigs utsago, linet vara lämpligt torrt, när det skall arbetas i skäkten. Den person, som

¹ Linodlingsboken, eller Kortfattad handledning i linodling, 2:dra uppl., Uppsala 1911, s. 45.

² Föredrag i linodlingsfrågan under lantbruksdagarna i Umeå 22—24 nov. 1917, s. 4 f. (Medföljer Västerbottens hushållningssällskaps handlingar för år 1917).

hanterar linhällorna, måste äga god händighet och vana. En viktig sak är skakfotens justering.

Linberedningsverket gjorde, som förut nämnts, sin debut för omkring 200 år sedan, och dess framträdande skedde nog inte alldeles utan reklam. Stora förhoppningar fästes vid den nya maskinen, måhända drömde en och annan för dess skull patriotiska storhetsdrömmar om en ny era av ekonomisk blomstring för land och rike. Den hade ju också, som vi sett, en obestriddlig framgång; den spred sig hastigt över Hälsingland, ja till och med utöver dess gränser till närliggande landskap, där linodlingen dock redan förut, nästan såsom i Hälsingland, utgjort en klassisk näring. Men därmed var också dess stolta segertåg slut; därmed upphöra från dess sida alla spår av stimulerande inverkan på linhanteringen. Måhända var det så, att det misstroagna folkets ensinhet, varöver redan Broman beklagat sig, blev densamma för motståndskraftig; måhända infriade den inte till fullo sina löften, eller hade man inte tillräckligt stort behov av de nya metoderna, då de gamla ansågos tillfyllest, nog av, linberedningsverket kom ej längre än som sagt och är, den dag i dag är, ett etnografiskt ting av typiskt lokal begränsning. Liknande förhållanden möta även på andra orter i Europa, där maskinell linberedning förekommit.

Kort beskrivning över Skansens linberedningsverk jämte några anteckningar om beredningen av lin i Forsa socken.¹

Kursiverade ord härnedan beteckna de inom orten brukliga folkliga benämningarna.

Linskaka, förk. *skaka*, är benämningen på verket i dess helhet. (I Hälsingtuna *skakverk*).² Namnet *linberedningsverk* (formen ej litterärt belagd) har av författaren upptagits efter disp. Leman,

¹ För många av dessa uppgifter har förf. att tacka timmermannen Ahl från Forsa. — Hr P. Sillén från Hälsingtuna har lämnat några kompletterande uppgifter.

² Schissler *ström-skiäcka* (som han dock skiljer från *linhammaren*). — Hülphers *Wattwerk till Lins-bråkning*. — Tamm *Wattenwerk* och *wattuskäkt*. — Arenander skiljer mellan *stampverk* och *vattuskäkt*.

som i ett brev använder detsamma. Det är bland alla här upptagna det enda, som täcker föremålets hela betydelse.

Byggnaden är timrad i *hornknut* (dubbel hakknut), en numera på denna trakt föråldrad knutform. Väggarna äro *skrädda* (bilade) både utan och innan. Längd 7.5 m. Bredd 6.5 m.

Luckhål. De med luckor försedda mindre öppningarna i väggarna. De större öppningarna kallas *portar*. Fig. 2.

Fig. 2. Skansens linberedningsverk. Exteriör. I förgrunden vattenhjulet och rännan med stämbolsluckan, vilken genom en stång är förbunden med en »arm», sträckande sig ut genom väggen tätt under takfoten. I väggarna fyra »luckhål» och en »port» (dörr).

Kruppåsen. Namn på kroppåsen. — *Åsar* = takstockarna på sidan om kroppåsen. Jfr fig. 3. — *Bäråsen* uppbär mellantakets bjälklag, fig. 5. — Från bäråsen utgår en *snesträva*, tjänande till förstärkning av mellantaksunderredet. Den är *laxad* (inhuggen halft i halft) i de närmast liggande stockarna.

Fyllgäter, vertikala träen på sidan om dörrhålet.

Kolvar, dörrnarar.

Taket. Från början täckt med näver. Nävern i senare tid utbytt mot spån. Nu rekonstruerat med ledning av ännu inom orten befintliga förebilder.

Tro = den undre takveden; *takve* = den övre.

Utskäften. Takutsprånget från alla sidor. Fig. 2.

Harpa. Fotträ, som stöder takveden nedtill, hindrande den från att glida ned. Fig. 2.

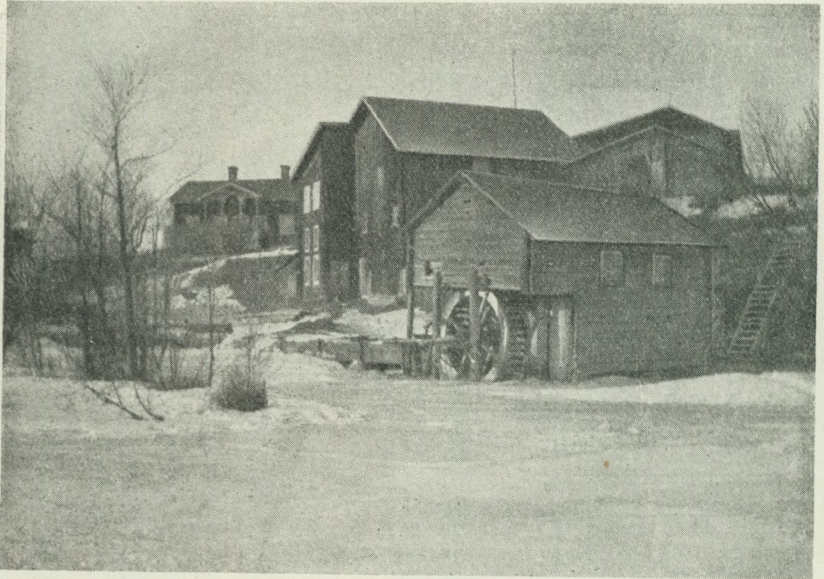

Fig. 3. Linberedningsverk. Sand by, Norrala sn, Hälsingland. Foto Ters E. Eriksson.

Följande delar äro gemensamma för både klubban och skäkten.

*Vatthjulet.*¹ Det stora (till sin konstruktion dubbla) hjul utanför väggen, varigenom den tillströmmande vattenkraften sätter linberedningsverket, såväl klubban som skäkten, i rörelse, fig. 2, 3, 4. Diam. omkr. 3.50. »Tjocklek» (bredd) 0.8 m. — *Armarna* (ekrarna) bildas av tvänne dubbelkors (tillhörande var sin halva) och äro inalles 16. — *Hjulringen.* Såsom hjulet i dess helhet dubbel. Har

¹ Broman *Watthjul.* — Tamm *Wattenhjul.*

två lötringar av dubbelt plankvirke, där omkring en *botten* av bräder samt på denna botten i själva periferin 40 snedställda *skovlar*, på vilka det tillströmmande vattnet verkar.

Nämnda hjulkonstruktion är gammal och vitt utbredd.

Kronstocken.¹ Bildar vattenhjulets axel. Täljd åttkantig (inuti huset). L. 4.35 m. Omkrets 1.30 m. Har i vardera ändan en s. k. *nål* av järn, som vilar i ett *lager* av sten. Fig. 5.

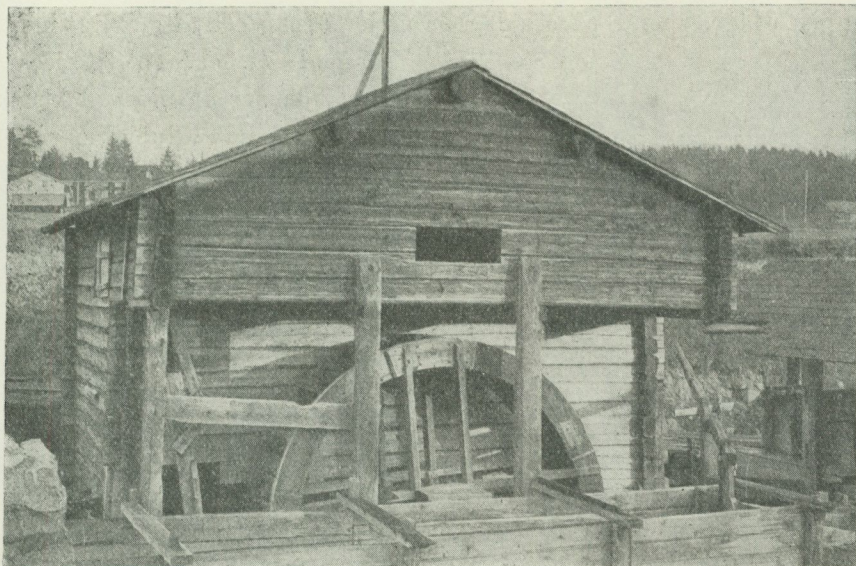

Fig. 4. Ett mindre linberedningsverk. Trönö sn, Hälsingland. Foto Tors Erik Eriksson. Rännan i förgrunden hör ej till linberedningsverket utan till ett tegelbruk, beläget i närheten.

Lagerbock. Stolpresning utanför huset, uppbärande vattenhjulet. Fig. 2. — *Lagerstock*. Den horisontalt liggande bjälke i lagerbocken, varpå kronstockens ena nål vilar. (Nålen i motsatta ändan vilar på en jordfast trästabelle inuti huset, fig. 5).

Följande delar höra till klubbverket, vilket befinner sig i undervåningen.

¹ Hennig *vattenhjulsaxeln*.

Klubbarmarna, förk. *armarna*.¹ Till formen fyrkantiga tappar eller kuggar på kronstocken, som successivt lyfta linklubban. Till antalet fyra. L. omkr. 0.25 m. Fig. 5.

Klubban.² Stor hammare av trä, varmed linet bultas. Fig. 5, 6. H. 1.43. Största omkrets 1.55 m. — *Klubbskäftet*. Sträcker sig till borte väggen. Rörligt i två mot väggen resta stolpar. Mot bakänden tregrenigt. L. 2.52 m. Fig. 7.

Klubban stannas i sin gång, om man, när hon befinner sig i upplyft läge, passar på och lägger under henne ett tillräckligt högt föremål (t. ex. en tråkloss). Hon kommer då utom räckhåll för de nämnda »klubbarmarna».

Klubbsten. Flat sten på jordgolvet, varpå hammarslagen falla, då linet bultas. Fig. 6.

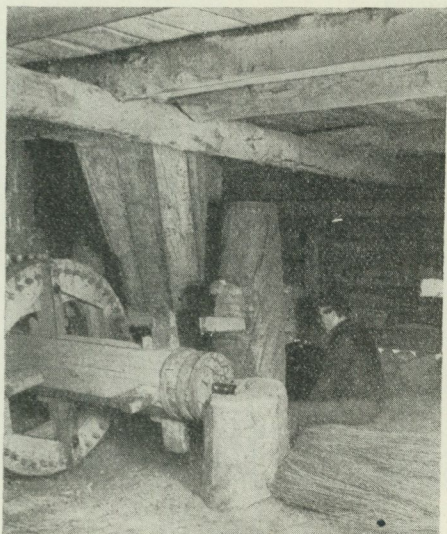

Fig. 5. Interiör från underhuset. T. v. kronstocken med kronhjulet. Tätt bortom kronhjulet synes trillen. T. h. hammaren, som lyftes av de på kronstocken synliga armarna. I fonden en avfallsränna ledande ned från övra våningen. I taket bjälkar och »bärås».

Följande delar avse drivandet av skäkten, vilken befinner sig i övervåningen.

Kronhjulet. Ett med kuggar försett hjul på kronstocken. Fig. 5. Sätter genom utväxling skäkten i rörelse. Diam. 1.49 m. Tjockl. 0.15. Lötringen gjord av tredubbelt plankvirke.

Trillen, lyktan. Försedd med 17 *valar* (stavar). Står vid kronhjulet och bringas av dess kuggar att rotera. Fig. 5, 8. H. 0.30 m. D. 0.62 m.

¹ Hennig *nabbar*. »Det på vattenhjulsaxeln roterande nabbhjulet lyfter med sina nabbar hammaren».

² Broman *Ljn-hamaren*. — Schissler *linhammare*. — Linné *hammar*. — Lenæus *dänghamrar*. — Törnsten *Watn-hamrar*. — Bennet *hamrar*. Han åsyftar härmed icke hammare i egentlig mening utan stampar, ty han säger: »De bästa slags instampar äro med tre hamrar, hvaraf den mellersta är något större och tyngre än de andra, *alla stå perpendikulärt*». — Tamm *stampar*.

Trillstocken. Fig. 5, 8. Av denna utgör den nämnda trillen en del. Slutar nederst med en *nål*, som står i en *panna* av järn. Fortsätter till övra våningen och bildar axel till *drivhjulet* (se nästa). Är ovanför drivhjulet infodrad i en trumma av bräder (som till en liten del framträder bortom båset i fig. 9). H. 3.25 m.

Anm. Trillstocken står på en bjälke, som är rörlig (synlig i fig. 8). Flyttar man (stående i underhuset) bjälkens ända något åt vänster, upphäves kontakten mellan trillen och trillstocken, och skäkten i övra våningen stannar, under det att klubban fortfarande är i gång.

Drivhjulet. Beläget strax ovanför mellantaket. Ligger horisontalt och har, som nämnt, »trillstocken» till axel. Fig. 8. Diam. 1.65 m. Kuggarna på drivhjulets översida driva två horisontala *trillar* (inbyggda inom bräder, därför ej synliga på bilderna). Dessa trillar, mindre än de förut nämnda, hava vardera blott 10 valar. De bilda i sin fortsättning axlar till skäktsvarmarna (skäkthjulen).

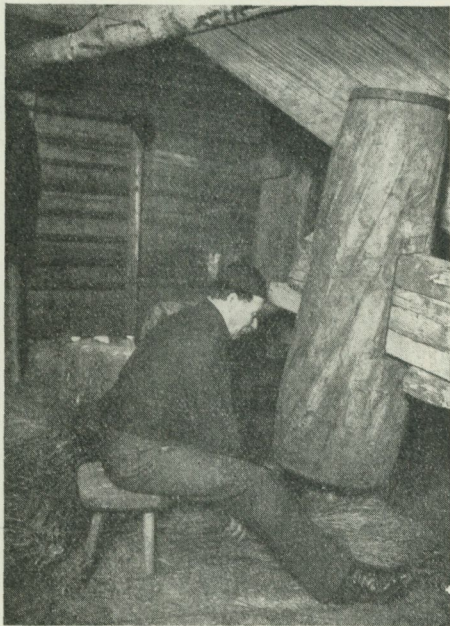

Fig. 6. Linstampningen demonstreras av P. Sillén från Hälsingtuna.

Anm. De kuggar, som finnas på drivhjulets utkant (periferi, jfr fig. 8) sakna här all betydelse. De lära ursprungligen hava varit avsedda för en mjölkvarn, som aldrig kommit till stånd.

*Skäktsvarmarna, svarmarna.*¹ Två stycken, fig. 9. Försedda med *skäcker*² (sing. *skaka*), utstrålande radiallyt från *trissan* i centrum såsom ekrarna från ett nav. *Trissan* (fig. 11) gjord av tre-

¹ Hennig *svärmare*. — Broman *skaka*. — Tamm *skäckte-Hjul*.

² Hälsingtuna *skaker*. — Arenander kallar dem *vattuskäktnivar* (och *träsvärd*).

dubbelt plankvirke. I vardera svarmen 20 »skäck»¹, ordnade så, att de bilda dubbla hjul, vilken anordning möjliggör arbetets bedrivande från två sidor såsom i fig. 10. — Skäckerna, till hela sin tjocklek inskurna i trissans båda sidor, äro starkt fästade med järnaglar och skruvmuttrar. — Skäktsvarmarnes diam. 2.35 m.

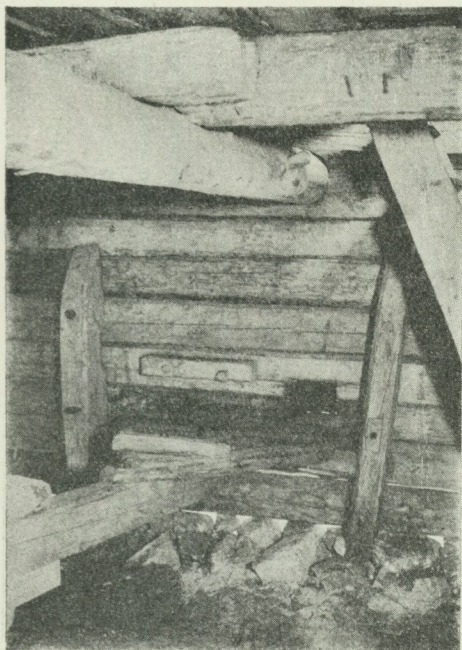

Fig. 7. Visar (nedtill t. v.) hammarskaftet näende till väggen. T. h. övre delen av den trappa, som leder till överväningen.

Skäckarnes l. (fr. axeln till spetsen) 1.10, br. omkr. 0.8 m. — Trissans tjockl. 0.145 m.

Under den ena svarmen (den till höger i fig. 9) finnes en av bräder hopsnickrad djup ränna, vilken leder snett ned till underhusets golv (fig. 5), bildande en avloppskanal för det vid skäktningen lösgjorda skävet,¹ som eljes skulle dråsa ned över den vid klubban arbetande personen och vad han har för händer. Under den andra svarmen har på grund av dess läge invid väggen ingen dylik ränna ansetts behöflig. Skävet får där falla fritt ned i underhuset.

För övrigt är det här så anordnat, att den ena svarmen

(den till vänster i fig. 9) kan bringas att stanna trots det att den andra är i gång. Man har ej alltid användning för båda. Avkoppling sker därigenom att trillen (som är innesluten i en »låda» som kan öppnas) lättas, så att dess valar ej beröras av drivhjulets kuggar.

Stundom förekommer blott *en* svarm. Stundom äro två svarmar uppmonterade på en och samma axel, som drives av *en* trill.

¹ Broman *skakungar*.

Skäffötterna (sing. *skäfföten*, obest. form *skäfföt*¹). Till antalet fyra, två vid vardera svarmen. Fig. 9—11. Över skäffötterna, vilka äro fast angjorda vid ett slags ram eller bock av plankor och upp till avfasade, lägges linet, då det skall skäktas. Virket i dem är fur utom i den för slitning utsatta spetsen (eggen), som är av björk. För att få linhällan in på sin plats över skäfföten, medan svarmen snurrar runt, måste man med en hastig släng föra den i riktning från svarmens centrum. Skäffötterna (eller rättare sagt de plankor vid vilka skäffötterna sitta fastspikade) hållas i fixt läge av en trækloss, vilken nedpressas med tillhjälp av en järnskruv, fig. 11. Önskar man justera avståndet mellan svarmen och en skäfföt (t. ex. till följd av någon rubbning), lossar man på skruven, och skäfföten kan efter behag, såsom Broman uttrycker sig, »wittas netto fram och åter». Justeringen är, som nämnt, en viktig sak. — Skäffötternas br. 0.32, h. (över bocken) 0.30 m.

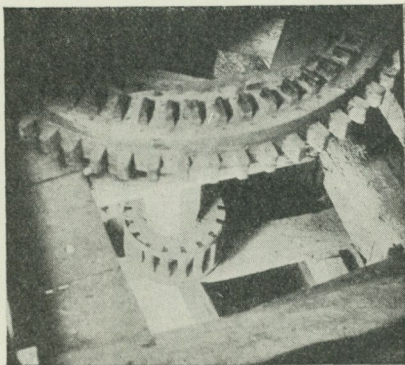

Fig. 8. Trillen (underst, jfr fig. 4) och trillstocken med drivhjulet (överst), sedda i stark förkortning. Foto snett uppifrån.

Följande detaljer avse regleringen av den för verkets drift nödiga vattenkraften.

Dammen. Till denna höra två luckor: *dammluckan*, vilken hålles uppdragen, när verket är i gång, samt *flöluckan*. Den senare avser vattnets bortledande från vattenhjulet och hålles därför uppdragen, när verket står stilla.

Rännan, fig. 2. Byggd av bräder. Leder vattnet från dammen till vattenhjulet. Inflödet i rännan regleras av den nämnda dammluckan, utflödet ur densamma av *stämpeln*, se nedan.

¹ Broman *skäfföt*.

Pådraget. En av en planka förfärdigad, omkr. 4.3 m. lång och 0.1 m. bred hävstång, löpande längs främre väggen i övra våningen av byggnaden, fig. 11. Från dess ena ände sträcker sig genom ett rektangulärt hål i väggen (tätt under takfoten) en *arm* vinkelrätt ut, fig. 2. Vid armen (som i sin helhet är 1.25 m. och utanför väggen 0.69 m. lång) hänger en stång samt i dess nederända en fyrkantig brädlucka av 0.51 m. längd och 0.31 m. höjd. Med luckan regleras vattenflödet i rännan, om man höjer eller sänker det nämnda pådraget.

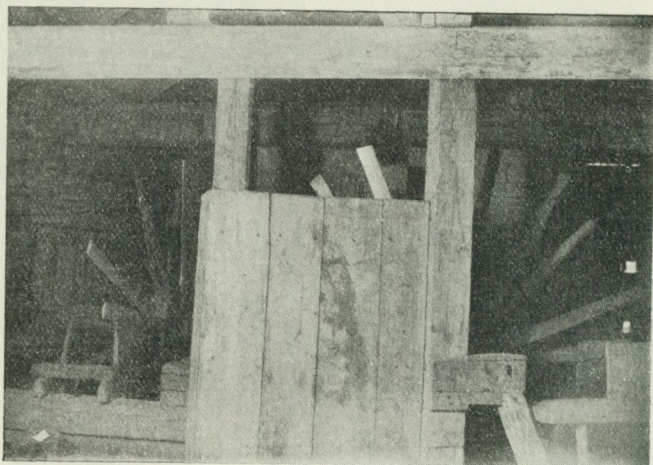

Fig. 9. Övra våningen med de båda skäkthjulen. Vid det högra hjulet ett bås av bräder, avsett att hindra skäv och avfall från att slungas omkring på golvet. Båset utmynnar nedåt i en avfallsränna, synlig i fig. 5.

Pådraget, armen samt stången med luckan bilda tillhoppa vad man brukar kalla en *stämpel* (stämbol), efter ordalydelsen en inrättning varmed något *stämnes* eller stannas.

Verket kan stämmas även från nedra våningen, och sker detta med tillhjälp av en stång, som hänger efter väggen och står i förbindelse med det nämnda pådraget i övervåningen. Jfr fig. 11. Stångens längd är 2.88 m.

En uppfartsbro till övervåningens »port» (å byggnadens norra gavel) har först nu på Skansen blivit anlagd. Den avser endast att bereda besökande tillfälle att utifrån betrakta skäktarna.

Skansens linberedningsverk har samtidigt haft tre ägare. Det var vanligt att två eller flera bönder slog sig tillsammans och byggde ett verk, vilket sedan även annat folk fick bruka mot det att en viss tull erlades. »Tull på skaffot» beräknades efter vikt (marker). »På klubba» var tullen en »fittja pr rök».

En *fittja* eller *tjarve* är så mycket man kan ta om med händerna ungefär.

Sedan linet *stråkats* (kammats, repats), *rötats* och *torkats*,¹ skall

Fig. 10. Två kvinnor skäktande lin. På stolar, vid sidan om kvinnorna, ligga bruggade (och korslagda) lindhällor, färdiga att läggas under svarmen. Hällorna placeras över skaffötterna, såsom bilden visar. T. h. nedtill syns en liten del av drivhjulet.

¹ För en närmare orientering i dessa och andra utom mitt ämne liggande moment av linberedningen hänvisas till ovan angivna arbeten samt följande: Boding, Jon, Ångermannas Hushollning Nordan Skogen, Stockholm 1747. Diss. — Kalm, Pehr, Wästgötha och Bahusländska Resa, Förrättad År 1742, Stockholm 1746. — Schissler, Pehr, Jerfsö Sokns i Helsingeland Beskrifning så til thess Antiquitet som Oeconomie, Stockholm 1753. — Nathorst, Alfr., Om linets odling och bearbetning, Stockholm 1850. — Arenander, E. O., Förtjänar linodlingen att i större utsträckning än för närvarande bedrivs i vårt land, etc., Stockholm 1907. — Densamme, Kortfattad beskrivning af gamla ångermanländska ekonomibyggnader och jordbruksredskap. Uppsala 1906. — Fahlén, Hugo, Några anteckningar om ångermanländsk linkultur och hemslöjd, Sollefteå 1917. — Rodenstam, Stina, Om lin och nässlor som spånadsämne. I Jämten 1917. — Juhlin-Dannfelt, H., Linodlingen, dess utveckling och förfall samt medlen till dess upphjälpande. I Kungl. Landtbruksakademiens Handlingar och Tidskrift, 57 årg., 1918, s. 472 ff.

det bultas.¹ Fem fittjor (= en *halva*) placeras på klubbsten, fig. 6. Dessa låter man hammaren bearbeta, tills de, efter mycket vändande och vridande, tillräckligt uppmjukats, då man lägger dem åt sidan. Sedan klubbar man ånyo fem fittjor och lägger dem till

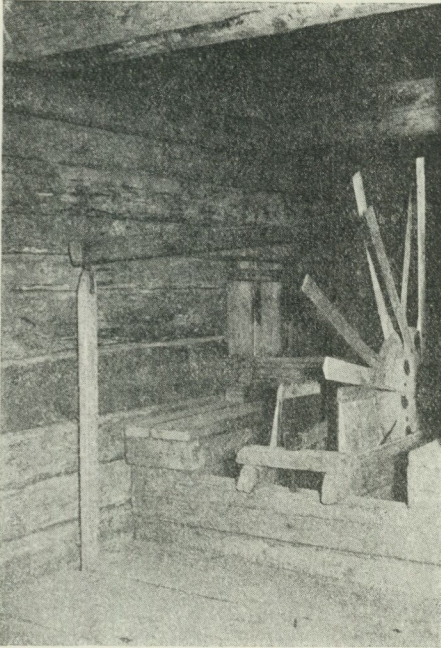

Fig. 11. Visar tydligare skaffötterna jämte de delar (ett tvärträ och en järnskrav) som hålla dessa i fixt läge. Längs väggen, ungefär mitt emellan golv och tak, sträcker sig »pådraget», d. v. s. den hävstång varmed stämbo-sluckan (jfr fig. 2) kan höjas och sänkas. Från änden av pådraget löper en annan stång ned genom golvet. Med den regleras stämbolet, då man befinner sig i underhuset.

de förra. Därmed äro tio färdiga, och de utgöra två halvvor eller en *topp*. I Forsa var det brukligt att efteråt *dänga ihop* alla tio fittjorna (toppen), ej i Hälsingtuna. Varje topp ombindes, på samma sätt som en sädeskärve, med linstrån.

Tre toppar (30 fittjor) utgöra en *rök*.

I Hälsingtuna räknar man på annat sätt, ej i *halvor* utan i *par*. Sexton par eller 32 fittjor utgöra där en *rök*.²

När allt linet är klubbat, bäres det upp till övervåningen för att ytterligare bearbetas. Först skall det då *bruggas* (bråkas, gnidas mellan händerna). Ingen särskild apparat användes. Man bruggar så mycket i sänder, som man kan omfatta med en hand. Detta kallas en *handel* eller *hälla*. De bruggade hällorna placeras på varandra korsvis,

¹ Broman *bultas, dängas, klappas*.

² Enligt Broman åter 40 fittjor på röken: »5 : h : e : 100 : par eller 200 fittiar; hwilke fittiar läggas; såsom wid inr kningen uti watnet: par om par och sedermera 10 par uti en större bunt, *Toppämne* kallad [vari alltså 20 fittiar eller dubbelt så många som i nämnda topp].

undan för undan, och när en »topp» sålunda är färdig, lägges den fram till skaffoten och *skäckas* på svarmen, hålla efter hålla. Under skäckandet, fig. 10, vändas och vridas hållorna oupphörligt, tills skävet är borta.

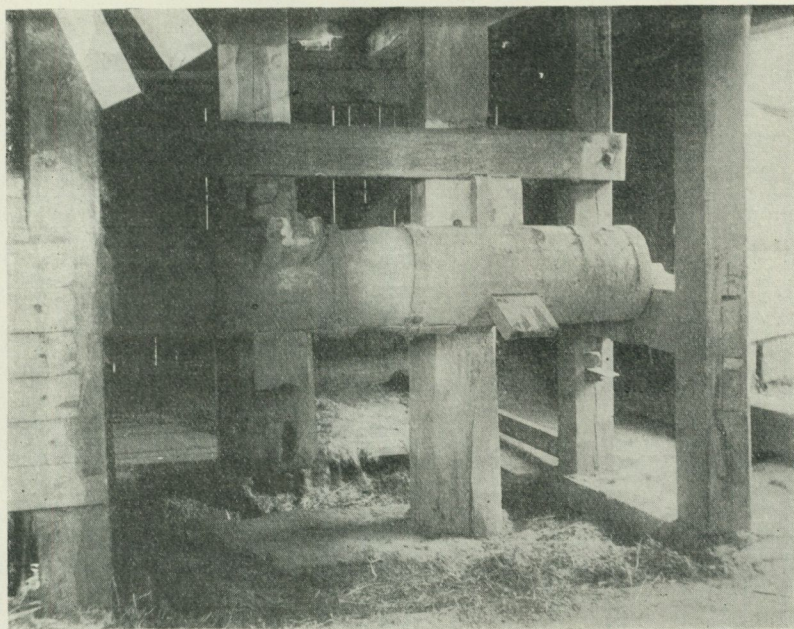

Fig. 12. Perpendikulära linstampar, Trönö sn, Hälsingland. Foto J. Flodin.

Om »rökar» talas nu ej vidare, endast om »toppantalet».

Från skäktverket fraktas linet till bryggstugan för att torkas och lägges för detta ändamål på stänger. Sedan klyftas det och häcklas.

Skäktningen utföres i september eller oktober månad. Det kan också få ligga till sig till våren, varigenom det tros bliva bättre, detta ju i överensstämmelse med det gamla ordspråket: »Ull förvandlas till mull, men lin till silke».

Linberedningsverk användas ännu. Man kommer till och med från grannsocknarna till Forsa för att få sitt lin berett på verk.

Jämförelser och förklaringar. Uppgifter om linberedningsverk i andra länder. Några ord om den Bromanska »uppfinningen».

Om man sammanställer vad som i det föregående efter äldre författare anförts rörande själva linberedningsmekanismen, så skall man finna, att det allt tillhopa ej utgör mer än att det rymmes på några få rader. Beskrivningarna, i sin avfattning egentligen blott dunkla antydningar, låta en i alla fall förstå, att linberedningsverket ända från sitt första framträdande utgjort ett lockande försöksobjekt samt att man därpå offrat ingen ringa möda för att åstadkomma förbättringar och utvidgningar. Huruvida Broman själv sysslade med dylika, eller om uppgiften redan från början omhändertagits av andra, finnes mig veterligen ingenting berättat, men säkert är, att linberedningsverket i sin nuvarande kombinerade form med gemensam draginrättning för stamp och skäkt i mycket skiljer sig från de tidigaste enkla utkastet.

Till belysande härav upprepar jag några satser ur det föregående, valda med hänsyn till mekanismens huvuddelar, börjande med hammaren, vilken som sagt först kom i bruk och sedermera även ofta behöll sin självständiga ställning gentemot skäkten, som hade svårare för att vinna förtroende och fötäste ibland allmänheten.

Broman omtalar utan vidare utläggningar »Et hjuhl uti ena waturäanna, som förde up och neder en hamare giorder af trä». Försåvitt han därmed åsyftar en hammare med skaft, vilket med hänsyn till fig. 1 är det troliga, och icke en perpendikulär stamp (jfr Bennet), så stämmer definitionen in på Skansens stampverk.

Linné (fig. 1) tillägger att »en falluka på golfvet togs up, då hammaren stanna skulle». L. torde med denna fallucka åsyfta ett vanligt vertikalt stämbol för vattenströmmens avstängande i hjulrännan, så inställt att det från golvet, där man stod, kunde dragas upp och släppas ned med tillhjälp av t. ex. ett handtag eller en hävstång.

Hos Bennet (1738) göra vi bekantskap med en ny stamptyp. Denna har ej mindre än 3 hammare, »hvaraf den mellersta är något större och tyngre än de andra, alla stå perpen-

dikulärt öfver en sten, som bör vara slät och jemn». Här åsyftas för första gången med säkerhet icke skafthammare, utan stammar av den form som pläga användas vid t. ex. vadmalsberedning. Dyliga linstammar äro fortfarande i bruk i Hälsingland. Enligt P. Sillén från Hälsingtuna voro 2 stammar vanligast, alternativt höjande och sänkande sig i var sin gejd. Tamm omtalar (1820) verk med 2 stammar. Fig. 12.

Fig. 13. Stamp för malmkrossning, 1500-talet. Efter Wörter und Sachen I, s. 9.

De övriga citerade författarne, Schissler, Törnsten, Lenæus, omnämna kort och gott linhamrar utan att med ett ord bidraga till deras karaktäristik.

Skäkten var den av Broman sist konstruerade inrättningen för linets bearbetning. Genom Glysisvallur och nämnda artikel i Celsii Almanach är följande allt vad vi om dess konstruktion få veta: »Giörandes jag wäl et förslag, at och, såsom med Ljnhamaren lätta dängandet med en besynnerlig Skaka och Skakfot, samt drifwande fiäder, underhjalpa thetta arbetet»... samt: »giorde jag wäl et försök med et watnhiul, hwilkets fiädrar lyftade och dref [skakan med större force än någon Mans arm; men som

Skakfoten med achtsamhet borde wittas netto fram och åter» etc.

B. antyder, som vi härav se, ingenting direkt motsvarande ett skäkthjul. Hans apparat synes snarare hava haft *en enda* skäktkniv, vilken, lyftad och driven inemot såsom hammaren, arbetat vid en upp- och nedgående rörelse. Skakfoten måste i så fall hava varit rörlig, vilket ock synes kunna förklara uttrycket att densamma

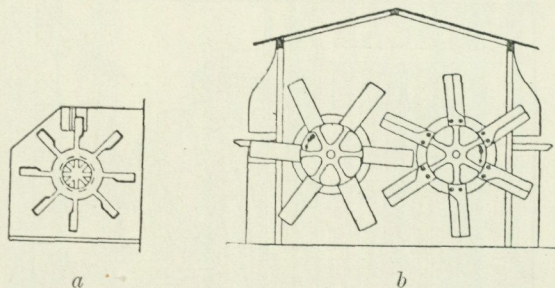

Fig. 14 *a, b*. Skäkthjul. Ur Lexikon der gesammten Technik und ihrer Hilfswissenschaften, herausgegeben v. Otto Lueger, Art. Flachsspinnerei.

»med achtsamhet borde wittas netto fram och åter, i widrig händelse stodo fingren och handen i fara». Beskrivningen lämnar i övrigt blott rum för osäkra gissningar.

Av de övriga citerade författarne omnämnes strömskäkta endast av Schissler, och det i förbigående. Törnsten talar om en egen modell, vars mekanism han emellertid hemlighåller.

Först hos Tamm (1820) omtalas skäkthjul, sedermera, i de sista åren, av Hennig och Arenander.

Som jag nyss nämnde, förekommer i Hälsingland stundom ett bultverk, där linbråkningen utföres med perpendikulära stampar i st. f. med skafthammare. En dylik inrättning arbetar som en annan valkvarn, i det att en hjulstock med »armar» lyfta stamparna, som ömsevis glida upp och ned. Mekanismen åskådliggöres av fig. 12, vilken bild erhållits genom vänligt tillmötesgående av urmakare J. Flodin i Trönö.

Den första fullständiga redogörelse för ett linbultningsverk med stampar, som jag lyckats anträffa, är av tyskt ursprung¹ och har följande lydelse: »I Hannoverland brukas ett stampverk, varmed man före bråkningen mörbultar det rötta och torkade linet i st. f. att, såsom i andra länder sker, blott slå det med en handklubba på en trästabelle. Vid ett vattenhjul anbringas en hjulstock, vars längd anpassas efter antalet av de stampar, som man vill sätta in. Hjulstocken måste vara av hårt trä och mäta 1 1/2 fot i genomskärning. Runt om denna hjulstock insätter man för varje stamp tre lyftarmar. Avståndet från den ena armen till den andra vare i hjulstockens längdriktning 3 fot och i omkretsens riktning 1 1/2 fot. Men i längdriktningen sätter man ej lyftarmarne i rak linie utan var och en 1/2 fot eller 1 fot högre än den närmast föregående. På detta sätt falla stamparna ned på olika tider, och därigenom underlättas arbetet för den, som lägger linhällorna inunder. Hjulstocken ligger bakom en ställning² och vrides av vattenhjulet omkring. Stamparne måste hava en anseelig tyngd, och den grund, varpå de falla, måste vara hård. Över hela verket kan man för bekvämlighetens skull anlägga ett tak till skydd mot oväder. Vid maskinens användande kastar man en linkärve under varje stamp och låter så sätta hjulstocken i rörelse. Stamparne klappa linet, och när en kärve är nog klappad på en sida, vänder man den om. En person kan sköta 3 stampar och på en dag uträtta mer än 10 personer kunna göra med handklubbor. Om det icke går för sig att anlägga stampverket vid ett vattendrag, kan man låta det drivas av vinden.» (Fortsättningsvis beskrives en schweizisk uppfinning, avsedd för linets såväl bultande som skäktande.)

Beträffande bultverk med stampar eller hammare säger Gerig,³ att sådana nu nästan överallt undanträngts av en »Reibmühle» med en rullande, tung, diskusformig eller konisk gnidsten (vilken G. avbildar).

¹ Hämtad ur »J. K. G. Jacobssons Technologisches Wörterbuch», Berlin und Stettin 1781. Art. Flachsmühle.

² Förmodligen tjänstgörande som lagerbock, jfr s. 137.

³ Wörter und Sachen, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Heidelberg 1913, s. 65 § 274.

»Im kleinbetriebe», säger G. vidare, användes i Tyskland, Frankrike, Holland och Österrike ofta ett slags enkla skäktningsmaskiner, vid vars användning linet eller hampan utsättes för slagen av ett skäkthjul med 7—14 skovlar eller knivar. — G. hänvisar till tvänne arbeten, vari avbildningar av sådana maskiner skola förekomma.¹ Som jag ej lyckats anskaffa något av dem, återgiver jag här i stället en bild ur en tysk ordbok,² fig. 14 a, b.

»Vid flertalet av de små böhmiska linberedningsanstalterna», säger Hennig,³ »utföres skäktningen av ängsrött lin för hand. Vattenrött och frilufttorkat lin svingskäktas nästan ständigt på maskin. . . Svingskäktningen utföres antingen på fristående enkelmaskiner, med till skäktbocken genom trampa förskjutbart skäkthjul, vars inreglering till skäktbocken anpassas efter den hårdhetsgrad, med vilken skäktningen skall ske i förhållande till skäktningens förlopp, eller också utföres skäktningen på flera uti en maskin sammanbyggda skäkthjul».

Linhammare, linstampar och linskäktar, arbetande mekaniskt och i allt väsentligt liknande varandra, hava således av gammalt funnits i flera europeiska länder. De förstnämnda inrättningarna skilja sig ej principiellt från de hammare och stampar som använts inom övriga industrigrenar, t. ex. för tygvalkning, ben- och malmkrossning, kruttillverkning, smide m. m. Fig. 13. Det gemensamma för dem alla är vattenhjulet och axeln med dess hävarmar.

Vattenhjulet var känt åtminstone redan av greker och romare. Efter det följde nog tämligen snart i tiden upptäckterna av hjulets användbarhet för skilda praktiska ändamål.

Bromans förtjänst är det att först i Sverige hava tagit vattenhammaren, för honom väl bekant, i bruk för linbultning, därmed applicerande en gammal uppfinning till ett nytt ändamål. Men huruvida han fått idén därtill alldeles oberoende, eller om han till-

¹ Heuzé, Les plantes industrielles, Paris 1885, samt Joigneaux, Le livre de la ferme.

² Lexikon der gesamten Technik und ihrer Hilfswissenschaften, herausgegeben von Otto Lueger, Art. Flachsspinnerei, B. IV s. 51.

³ Anf. art.

äventyrs inspirerats av något flygande rykte om linhammarens förekomst på andra orter, är ej gott att avgöra. Hans egna försiktiga ord härom (jfr sid. 126) giva knappt anledning till ett antagande vare sig i den ena eller andra riktningen. Han var, när det skedde, 24 år gammal och oberest. För övrigt är Broman känd som en man av mycket praktisk och mångfrestande läggning.

Vad den av Broman först konstruerade skäkten angår, så synes även den, som sagt, hava grundat sig på hammarprincipen i så måtto, att den rört sig upp och ned, ungefär såsom en handskäkta. Den rönte ej något välvilligt mottagande, och dess vidare öden äro obekanta. Från denna primitiva inrättning till det nu flerstädes i Europa brukade skäkthjulet (hos oss så vitt jag kunnat finna först nämnt omkring 1820) är ju ett ganska långt steg. Komna dit torde vi med största sannolikhet ha att räkna med inflytelser i ena eller andra riktningen.

P. S. Sedan ovanstående nedskrevs, har förf. av amanuensen Sigurd Erixon blivit uppmärksamgjord på några bilder av ett gammalt stampverk från Anundsjö socken i Ångermanland. Bilderna (foto och teckningar) ingå i Byundersökningarna. En egendomlighet för Anundsjöverket är att det byggts med tanke på att tjäna ett dubbelt ändamål. Av dess sex perpendikulära stammar, vilka stå i rad parvis och drivas av samma med lyftarmar försedda hjulaxel, äro två konstruerade för linbultning och de fyra övriga för grynberedning. Till de sistnämnda höra tvänne hoar.

TILL FÖRKLÄDETS HISTORIA.

Av

GERDA CEDERBLOM.

När förklädet, i den form vi nu känna det, först införlivades med den svenska allmogekvinnans dräkt låter sig ej lätt bestämmas. Folksägnerna berätta visserligen huru jättekvinnan samlade stenar i sitt förkläde för att slunga dem mot den förhatliga kyrkan. Men medeltidens kyrkomålningar återge i sina figurframställningar i allmänhet kvinnodräkten utan förkläde. Undantag gives dock; å en målning från 1450-talet i Ösmo kyrka, Södermanland, framställes exempelvis en kvinna klädd i vitt förkläde, vilket visar att nämnda plagg under förra hälften av 1400-talet varit i bruk. Men som kyrkomålningarna oftast äro utförda efter utländska förebilder, giva de ej någon fullt tillförlitlig grund vid svensk dräktforskning. Något bestämt belägg för när förklädet blivit ett allmänt av allmogekvinnan till dagligt bruk använt klädesplagg är så vitt jag vet ej känt. — Av många tecken att döma begynner det dock under 1500-talet bliva ett till allmogekvinnans dräkt mera samhörigt plagg. Och att en påverkan från renässansens dräktskick, såväl vad beträffar förklädet som dräkten i övrigt, här gjort sig gällande är påtagligt. Så småningom har sedan på sina håll utbildats en formlig dräktritual, med noga föreskrifter huru olika plagg med olika färger skola bäras, och inom denna ritual intar förklädet en framskjuten plats. Särskilt i Dalarna och speciellt i socknarna runt Siljan har förklädesritualen varit mycket detaljerad. Ända till sju förkläden i olika färger, skinnförklädet oberäknat, förekommer, och noga föreskrifter om dess användning vid årets olika kyrkliga högtider förefinnas. Och ve

den kvinna, som försökte sätta sig emot antagen sed. En episod från Rättviks kyrka på 1870-talet är härutinnan ganska målande. Ett par kullor från Vikarbyn togo sig då före att från kyrkdräkten utsluta det blommiga kattunsförklädet, som högtiden krävde, d. v. s. de gingo med bar »kjolbrädda», vilket hade till följd att dåvarande

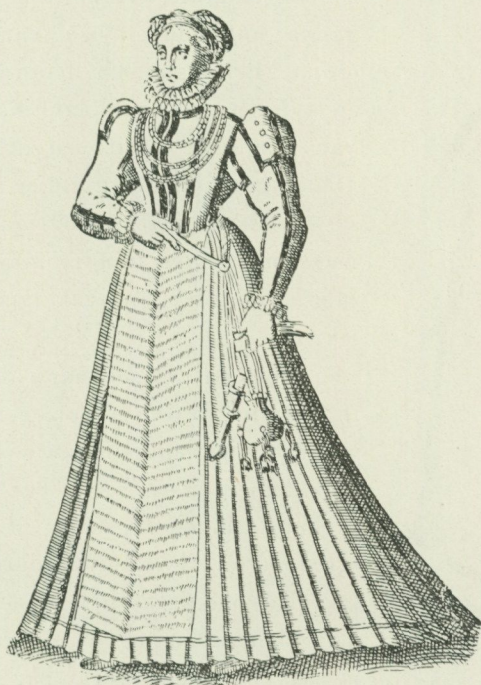

Fig. 1. Damdräkt från 1500-talet.

(Efter J. de Bosscher, *Omnium pene gentium habitus*.)

komministern Gustaf Vilhelm Barchæus från predikstolen höll en straffpredikan, vari han framhöll, att de, som kunde komma till Guds hus klädda på detta otillständiga sätt, ej hade rätt aktning för kyrka och sabbat.

Märkligt är även att någon attack, så vitt känt är, ej gjorts mot de mångtaliga kvinnoförklädena å de av Kungl. Maj:t på 1790-talet påbjudna sockenstämmor för hörande av prästerskapets, husbänders, äkta mäns och fäders mening angående hämmandet av skadelig yppighet och tärande överflöd i allmogens klädedräkt.

Ännu i dag, då dräktriten har förlorat mycket i betydelse, kan man vid besök i en och annan klädstuga med sina i olika höjd anbringade kronstänger, behängda med skilda klädesplagg, vinna en god inblick i en förgången tids dräktskick, allra hälst om man lyckats erhålla till ciceron någon äldre kvinna, som gärna dröjer vid gamla hågkomster och varit med om att ordna klädstugan, då densamma skulle bliva en avlidens sista viloplats inom hemmet. Det har nämligen varit sed att ställa kistan i klädstugan, där den avlidna skulle omges av såväl sina egna som övriga familjemedlemmars mer eller mindre färgrika dräktplagg jämte en del övriga familjen tillhöriga textilier.

Fig. 2. Mordvinisk kvinno-
dräkt.

(Efter Axel O. Heikel, Trachten und Muster der Mordvinen.)

Inom en del socknar påkläddes den döda fullständig dräkt, så var exempelvis för ännu några årtionden tillbaka sed i Orsa socken, där den döda i regel bar sin vackra finveckade linnekjol samt grönförklade eller »grönmagd». I Rättvik däremot var endast kroppens överdel iförd den sedvanliga dräkten. Var den avlidna en hustru, bar hon vit mössa, var hon ogift, bar hon timp, dessutom överdel, vitt halskläde, livstycke samt om livet ett förklädesband, vars ändar vilade å det finveckade vita klädet, som tjänstgjorde som täcke.

I Telemarken, Norge, var under äldre tider sed att breda ett vitt, rikt utsytt förkläde över den döda. Det synes dock ha borttagits, då kistlocket pålades. Doktor Artur Hazelius har nämligen till Nordiska Museet förvärvat tvänne dylika förkläden från Hiterdals och Saulands socknar, vilka varit använda på ovannämnda sätt.

Försöker man sedan överblicka de inom Europa ännu brukade

förklädena, så kunna tre typer antecknas. Förklädet, som så att säga utgör kjolens framvåd, d. v. s. man har begagnat sig av ett annat tyg än i den övriga kjolen till framstycke. Denna förklädestyp återfinnes i 1500-talets högre stånds dräkt, se fig. 1, samt inom Skandinavien i Dalarna inom Rättvik och Boda socknar i den s. k. »kjolbräddan». Säkerligen har dock denna »kjolbrädda» under äldre tid förekommit å flera håll. I Kaluga, Ryssland, samt å det bayerska höglandet är den konstaterad.

Den andra typen är till snitten den första lik, men bildar ett självständigt klädesplagg, som är rynkat eller veckat kring midjan samt försett med midjeband. Denna förklädestyp äger ävenledes motsvarighet inom högre ståndsdräkten, där den tidtals är i bruk från renässansen intill nutiden. — Bland allmogen förekommer den i varierande längd och bredd inom hela Sverige (utom bland lapparna), större delen av Norge, Danmark och Finland samt å de flesta håll i Väst-Europa.

Den tredje förklädestypen saknar rynkorna kring midjan och utgöres helt enkelt av ett rektangulärt tygstycke, som kring livet fasthållas med knytband. Denna typ finner man enbart i östra och södra Europa, stundom vid sidan av typ två. Denna tredje förklädestyp äger icke någon motsvarighet inom det historiska dräktskicket. Dess ursprung torde vara att söka på annat håll. Och särskilt det förhållandet, att på sina ställen ett förkläde burits fram och ett bak, såsom exempelvis bland mordviner och rumäner, för tanken till kvinnodräktens mest primitiva form, ett skört fram och ett bak, se fig. 2. Även från Amager är egendomligt nog ett förkläde anträffat och till Nordiska Museet förvärvat, som enligt uppgift är avsett »att hängas bakpå».

Följer man kvinnodräktens utveckling inom de högre stånden under 15-, 16-, 17- och 1800-talen, ser man dock att förklädet där ingalunda genom tiderna betraktats såsom ett oundgängligt klädesplagg. Under vissa perioder har det dock intagit en framskjuten plats, så var exempelvis fallet under 1500-talets senare hälft. Danska inventarieförteckningar omtala från nämnda tid »flöjelsförkläden» på »sölv-» och »guldbund», och Gustaf Vasas dotter prinsessan Eli-

sabet erhöll i utstyrsel vid sitt bröllop år 1581 med Kristoffer af Mecklenburg tjuguförkläden, varav två värderades till 3 200 kronor stycket.¹

Inom en del tidsskeden saknas emellertid förklädet fullständigt. Möjligt är dock, kanske troligt, att i Sverige detsamma varit fastare knutet till den borgerliga dräkten än i det övriga Europa. — Detta antagande stöder sig på att ordet förkläde i det svenska språket äger en dubbel betydelse. Förkläde (= klädesplagg) och förkläde (= äldre dam, som åtföljer den unga flickan utom hemmet och i viss mån svarar för hennes blygsamma uppträdande). Svenska språket är det enda, som med ett ord omfattar båda dessa begrepp. På 1800-talet, ett par tiotal år före och efter dess mitt, bars förklädet allmänt till borgerlig dräkt. Och till sorgdräkten var ett vitt fotsitt förkläde med långa knytband en obligatorisk beståndsdel. Till allmogedräkten har förklädet inom Sverige in i sen tid varit ett oundgängligt klädesplagg, ett absolut nödvändigt attribut för varje ärbär kvinna, vare sig hon är ungmö, hustru eller änka. Och vid vissa tillfällen har, som förut nämnts, ett förkläde buret åt gången icke varit tillfyllest. Men förutom dessa dubbla förkläden, burna utanpå kjolen, har även konstaterats förkläden använda såsom underplagg. Den äldsta uppgiften härom återfinnes i Linnés *Iter Dalecarlicum* från år 1734 och härleder sig från Lima socken, varifrån meddelas, att kvinnorna buro en »skinnmagd» eller »skimpa» av ludet fårskinn närmast kroppen i stället för särk. Linné omtalar vidare att den om bröstet är likt ett lifstykke, som snöras vid midjan, att den har ett långt sprund framtill samt att den nedanför livet blir vid som en kjol och når till skon.²

I Leksands socken erhöll undertecknad sommaren 1920 av en gammal leksandskvinna meddelande om, att kvinnorna där inom socknen fordomdags buro ett förkläde under kjolen ovanpå särken.

Från Halland meddelar magister Tidström år 1756, hurusom inom nämnda provins det icke ansågs passande att åka till kyrkan,

¹ Troels Lund, *Dagligt Liv i Norden*. Köpenhamn 1903. D. IV, s. 79, 80.

² Carl von Linnés ungdomsskrifter samlade af Ewald Ährling. Stockholm 1889, s. 329.

icke ens för brudar, vilka hälst borde tillryggalägga vägen springande. Bondhustrurna, som buro ett betydligt antal kjolar, hade det rätt besvärligt med sina kyrkovandringar. För att lätta bördan var emellertid seden den, att under gåendet lyfta upp en del av kjolarna, men detta kunde icke ske utan att å varje blottad kjol hängde ett förkläde. »När hon (hustrun) stiger ur sitt hus, lyfter hon upp fyra kjortlar, då minsta förklädet täcker och pryder de tre stadigt nedsläppta. I kyrkporten släpper hon ned tre, då gör andra förklädet sin tjänst och äntligen i kyrkdörren släpper hon ned översta kjorteln».¹

Något förkläde, som burits å ryggsidan, är icke inom Sverige känt, men som förut nämnts konstaterat i Öst-Europa och även å Amager. I Danmark har dessutom enligt folktron ett förkläde, som burits under kjolen bakpå, vid en del tillfällen ansetts äga en skyddande inverkan. En märklig magisk kraft har enligt folktron följt förklädet, och en del belysande anteckningar härom finnas i Nordiska Museets arkiv. Men som K. Rob. V. Wikman på ett utförligt och sakrikt sätt redan behandlat frågan om förklädets magi och dess betydelse såsom symbol för moderskap och kvinnlighet lämnas denna fråga här fullständigt åsido.²

Vid en överblick av alla de magiska föreställningar, som tilldelats förklädet, inser man lätt, att dessa måste bottna i en tid,

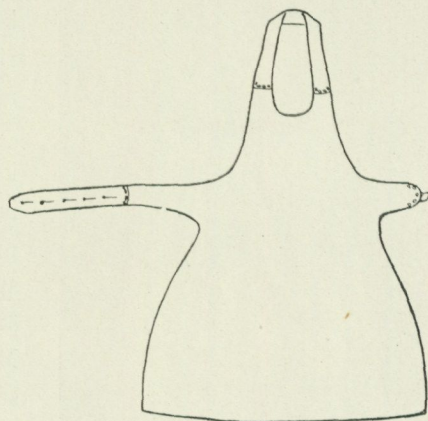

Fig. 3. Förskinn till mansdräkt från Mora sn, Dalarna. Nord. M. 20,960.

¹ Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Bleking år 1756. Utgifven af Martin Weibull. Lund 1891, s. 6, 7.

² K. Rob. V. Wikman, Byxorna, kjolen och förklädet. Ett bidrag till frågan om klädedräktens magi. Hembygden. Helsingfors 1915, s. 61.

betydligt mer avlägsen än den, då förklädet (det utanpå kjolen burna) börjar bliva ett med allmogekvinnans dräkt samhörigt plagg.

Det vill alltså synas som om det förkläde, vilket burits såsom underplagg, först givit upphov till alla dessa magiska föreställningar. En överföring av dessa föreställningar från det äldre intimare plagget

Fig. 4. Skinnkjol med vidhängande liv från Alfta sn, Hälsingland. Nord. M. 117,136.

har så småningom skett, då efter renässansens inbrott allmogeförklädet under påverkan av ett historiskt dräktskick blir ett till dräkten mera samhörigt yttre plagg.

Huru har då detta första förkläde sett ut? Det är ju ett spörsmål, som ur dräkthistorisk synpunkt äger sitt stora intresse. De spår, som detsamma efterlämnat, äro emellertid ganska svaga. — Men då man tänker sig djurskinnet såsom material och har för ögonen de inom den svenska allmogekvinnans dräkt allmänt brukade hängselplaggen, formar sig det första förklädet i fantasien gärna till ett plagg, som till snitten står dal-karlarnas »skimpa» eller skinnförkläde nära, fig. 3.

Det av Linné i Lima socken anträffade kvinnoförklädet av fårskinn, buret i stället för särk, skulle alltså kunna betraktas såsom en kvarleva av detta första förkläde.

Att skinnförkläden i form av förskinn med bröstlapp och hängslen även i sen tid burits till kvinnodräkten, därom vittna trenne, Nordiska Museet tillhöriga skinnmagder från Ytterhogdal, Bjuråker och Delsbo socknar inom Hälsingland. Såsom hängslen och livband ha dock här använts vävda eller flätade ylleband.

Tänker man sig tvänne förskinn burna ett fram och ett bak, löst hängande eller sammanhållna över höfterna samt med bälte om

livet, äger i sin ordning denna dräkt ett starkt släktttycke med den in i vår tid inom Mora och Orsa i Dalarna samt i Alfta i Hälsingland burna pälskjolen med vidhängande livstykke, se fig. 4, i Dalarna benämnd »långkasung».

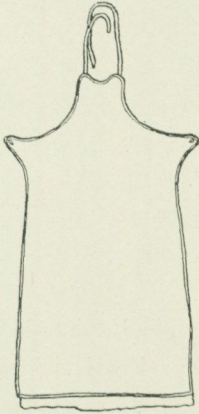

Fig. 5. Förskinn till kvinnodräkt från
Ytter-Hogdals sn Hälsingland.
Nord. M. 99,517.

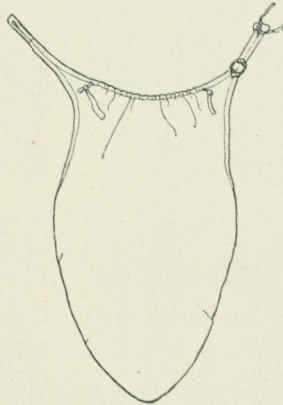

Fig. 6. Förskinn till kvinnodräkt från
Mockfjärds sn, Dalarna.
Nord. M. 11,432.

Det förefaller även troligt, att denna »långkasung» under sin tidigaste tillvaro burits närmast kroppen. När sedan hängselsärken kommer i bruk, blir »långkasungen» ett yttre plagg. Men förskinnets eller »skimpan» lever dock kvar såsom självständig dräkt del jämsides med »kasungen», ehuru mer eller mindre deformerad. Se fig. 5 och 6. I sammanhang härmed förtjänar även uppmärksammas den omständighet, att kjolen inom allmogespråket ofta benämnes »skört», ett uttryck som även väl passar vid beteckning av dalakvinnornas »skinnmagder» eller »skimpor», särskilt av den äldre typen.

Om ovan anförda slutsatser kunna anses välgrundade, när alltså förklädets historia i vid bemärkelse vårt lands äldsta innebyggare. — Skulle emellertid mina antaganden komma att betraktas såsom byggda på en alltför svag grund, är mitt inlägg dock ej förgäves, för så vitt det kan framkalla några värdefulla synpunkter angående dessa dräkthistoriskt sett intressanta spørsmål.

LJUSKRONAN FRÅN ÖSTRA RYDS KYRKA.

Av

SIGURD WALLIN.

Den guldglänsande karolinska barocken ger kanhända mer iögonfallande än flera andra tidsstilar det karaktäristiska för skaplynnnet hos sin tids människor. Det påträngande pompösa i stilens framträdande, ej minst som rumsinredningskonst, måste ha passat förträffligt som omramning till livet hos den segerdruckna generationen av karolinska slottsherrar. I en museal framställning av svensk kulturhistoria har därför denna stil pretention på att få göra sig bred och utveckla sin pompa under höga tak. Det fordras rymliga miljöskildrande utställningar för att kalla till liv ett eko från denna högröstade tid.

Det enstaka rumsinredningsföremål från denna stilepok, en ljuskrona (fig. 1), som här i korthet skall presenteras, skulle emellertid kunna framhållas som ett representativt stilprov på grund av flera dess för tidevarvet karaktäristiska egenskaper: en viss om den tongivande europeiska konsten påminnande säkerhet och elegans i uppbyggnaden, en viss fästlig effektfullhet, som briljerar åtminstone inför en flyktig granskning, och slutligen en viss surrogatmässig förenkling av materialet och medlen för nåendet av effekten, ej alltför okänd i svensk konstslöjdhistoria från denna period.

Den ifrågavarande ljuskronan är gjord av krederat och förgyllt trä med infällda spegelglas samt med beslag av försilvrat tenn.

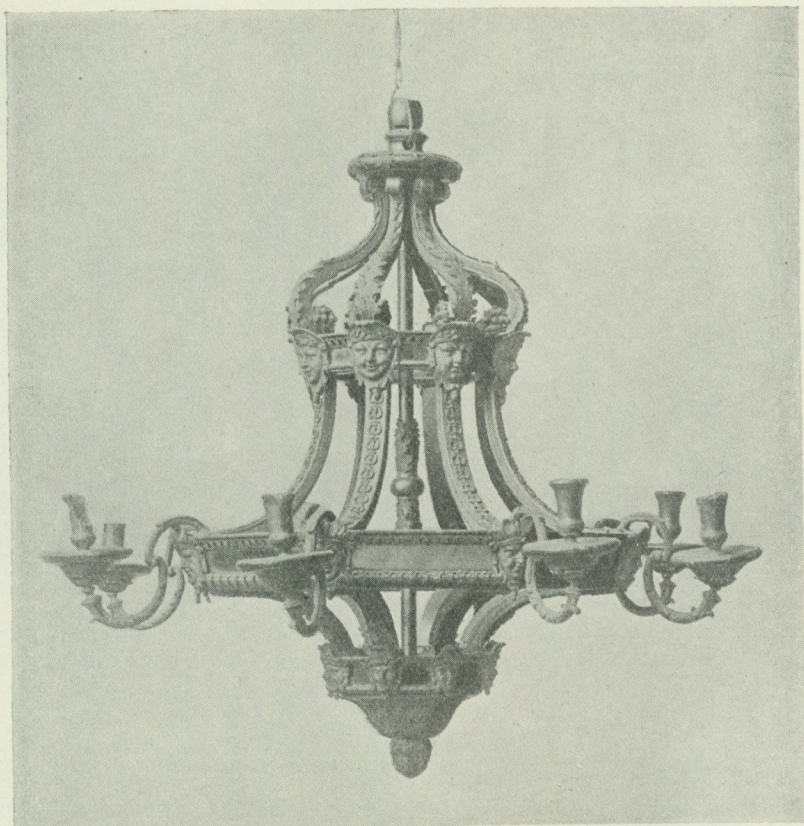

Fig. 1. Ljuskröna av förgyllt trä med infällda spegelglas och beslag av försilvrat tenn.
Från Östra Ryds kyrka, Uppland. Nord. M. nr 54,737.

Till Nordiska Museet kom hon år 1887 genom köp från Östra Ryds kyrka, Uppland.¹

Till sin uppbyggnad skiljer sig kronan rätt betydligt från mängden av de under perioden brukliga, och den karaktäriseras i motsats mot de flesta av dessa närmast av att dess former i långt högre grad äro lånade från arkitekturens — arkitekturdekorationens —

¹ Ljuskrönan är i Nordiska Museets huvudliggare införd under inventarienumret 54,737. Köpet avslöts enligt Östra Ryds kyrkoråds protokoll den 21 augusti 1887 efter erhållet tillstånd av K. Maj:t. — Kronan är för närvarande utställd i rummet nr 52, sängkammaren från Ulfunda slott.

Fig. 2. Maskaron å ljuskronan fig. 1,
översta kransen.

Fig. 3. Maskaron å ljuskronan fig. 1,
mellersta kransen.

Fig. 4. Maskaron å ljuskronan fig. 1,
nedersta kransen.

område. Stommen består av åttkantiga ramor, till sina former erinrande om bjälklag eller listverk i barockarkitekturen, sammanhållna av inåtböjda byglar och upptill av en krans S-formiga konsolarmar, som äro sammanförda kring den jämförelsevis smäckra mittstammens vulstformiga övre avslutning. Tyngden i kompositionen är förlagd till de horisontala delarna, ramarna, medan de stigande linjerna ge uttryck åt en lättare, fjädrande rörelse. Den konstruktiva stammen

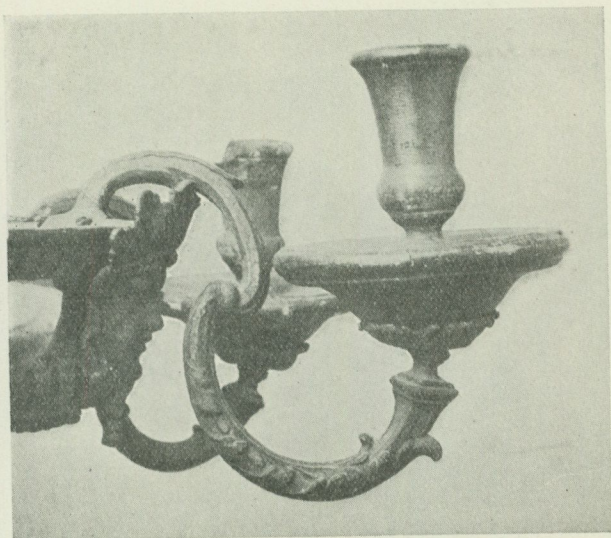

Fig. 5. Ljusarm & kronan fig. 1.

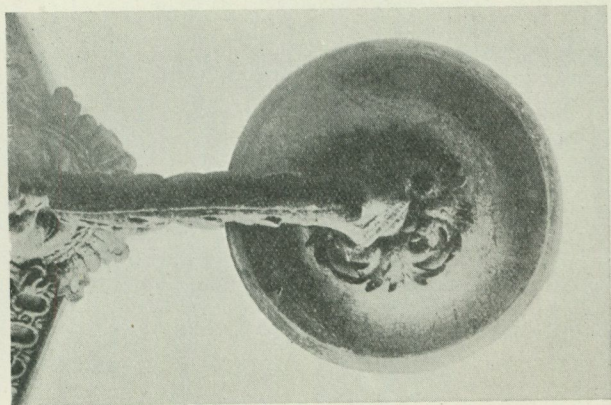
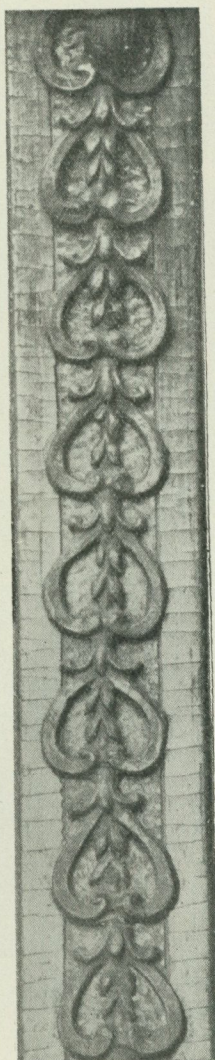

Fig. 6. Ljusarmen, sedd underifrån.

Fig. 7. Ornament å
ljuskronans byglar.

är utförd av trä belagt med kredering och polerad förgyllning samt de horisontala ramarnas plana ytor med spegelglas. Denna stomme är därefter beklädd med en ornamental dräkt i till större delen lätta

Fig. 8. Överdelen av ljuskronan fig. 1.

genombrutna former och utförd av försilvrat tenn. De mäst framträdande ornamentala elementen äro dels ljusarmarna, dels tre olika kransar av maskaroner, av vilka den mellersta radens tjäna som ansatser för ljusarmarna enligt för stilen karaktäristiskt recept. — Ljuskronans huvudmått äro följande: höjd 85 cm., diameter (med ljusarmarna) 90 cm., den större ramens diam. 62 cm.

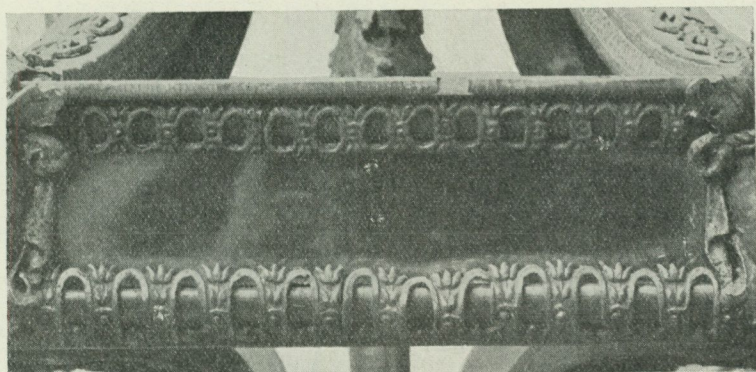

Fig. 9. Detalj från den större ramen å ljuskronan fig. 1.

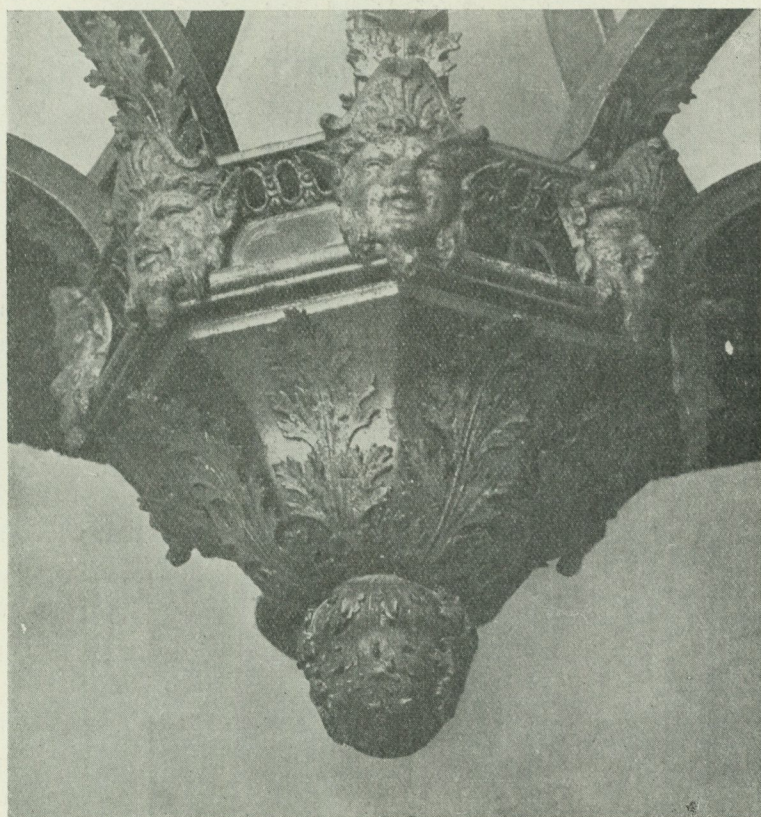

Fig. 10. Underdelen av ljuskronan fig. 1.

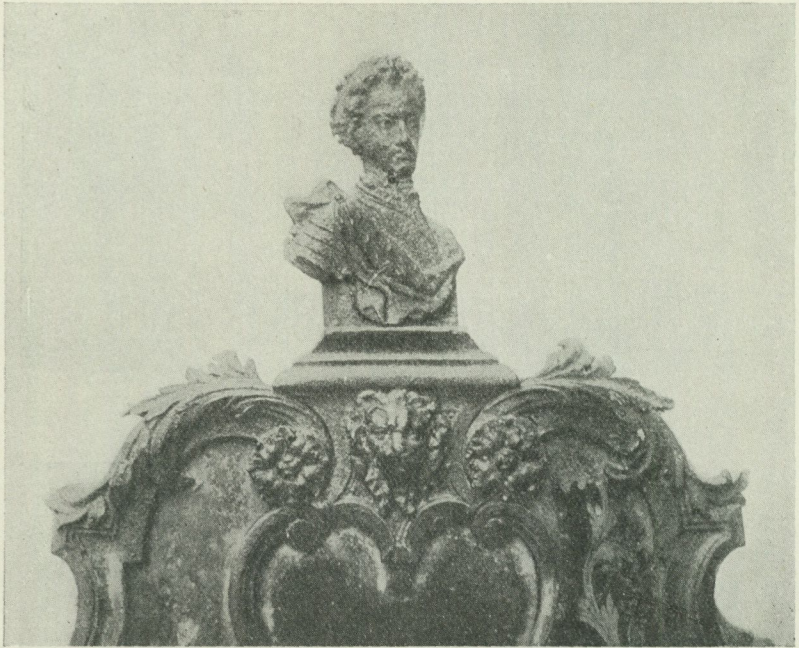

Fig. 11. Spegelöverstycke av spegelglas och förgyllt tenn.
 Detalj av pl. XV: 25 i Upmark, Möbler. Nord. M. nr 87,239.

För de ornamentala enskildheterna hänvisas till de här meddelade detaljbildningarna (fig. 2—10), genom vilka det väsentliga av formförrådet torde illustreras. Att stilen i det hela är fransk Louis XIV torde utan vidare vara klart, liksom att föremålet närmast bör hänföras till den av Nicodemus Tessin d. y. hit till vårt land inplanterade fasen av denna stil, som främst genom hans inflytande kom att odlas av alla konstnärer och konsthantverkare, som voro måna om att genom modärniteten hålla sig uppe i den allmänna konkurrensen. Kronans från det allmänt brukliga rätt avvikande form samt dess arkitektoniska hållning synes mig tyda på, att den kan vara gjord efter ritning av någon arkitekt i nära kontakt med de modärna förebilderna utifrån, kanske också att pjäsen komponerats för en viss arkitektonisk omgivning, väl då närmast en nyinredd slottsmässig interiör. För någon annan slags miljö kan den ej gärna vara tänkt.

Bland föremål, som till sin tillverkningsmetod äro besläktade med denna ljuskrona, erbjuder sig närmast till jämförelse den grupp av svenska speglar, av vilka några — säkerligen ett rätt stort antal — utgingo från den Prechtska verkstaden i Stockholm.¹ Representativa prov på dessa finnas avbildade av Upmark i verket *Möbler i Nordiska Museet*, pl. XV.² Tekniken är nära nog densamma i ramarna till dessa speglar som i ljuskronan, med infällda spegelglas omramade av gjutna ornament av bly eller tenn, å speglarna i regel förgyllda. I ornamentikens detaljer finnes för övrigt rätt stor överensstämmelse, t. ex. å de här (fig. 11, 12) anförda detaljavybildningarna av spegeln Upmark pl. XV:25, där såväl de smala listverken

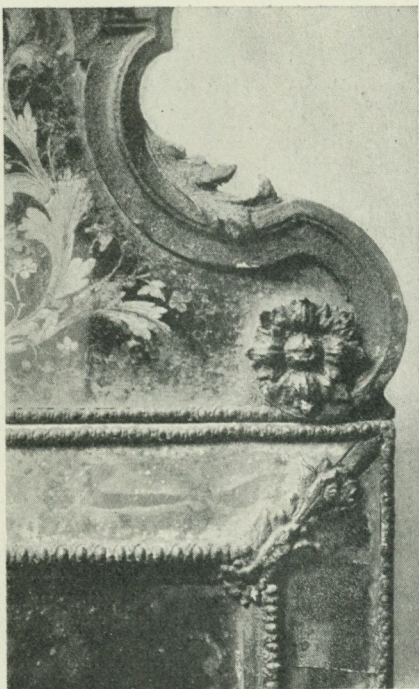

Fig. 12. Detalj av spegeln fig. 11.

och de åttablådiga rosetterna äro jämförbara med ljuskronans ornamentik (fig. 8, 9). Tillverkningen av dessa speglar sträckte sig över en ganska lång tidrymd, såväl Burchardt Prechts egen tid (död 1738) som hans söners. Karl XII:s bild å den här anförda spegeln utgör en begränsning bakåt i tiden om ock knappast framåt, men de tidigare typerna ha givetvis varit i bruk redan under Karl XI:s tid.

Om alltså teknik och tillverkningskvalitet gör, att man skulle vara böjd att placera ljuskronan i någon skulptur- och spegelrams-

¹ Se Johnny Roosval, *Hofbildhuggaren Burchardt Precht*; Sveriges Allmänna Konstförenings publikation XIV, Stockholm 1905, sid. 13 m. fl. ställen. — L. L. (oostrom), *Ett svenskt bosättningsmagasin för 150 år sedan*; Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen år 1890, Stockholm 1890, sid. 74.

² Gustaf Upmark, *Möbler i afdelningen för de högre stånden*. (Nordiska Museet). Stockholm 1912—1913. Se den till pl. XV hörande texten sid. 20 ff.

verkstad i det under Tessins konstnärliga ledning stående karolinska Stockholm, så skall möjligen en jämförelse med något av Tessins omedelbara arbeten kunna ge en antydning om, huru nära intill den tongivande mästarens omgivning man kan ha rätt att sätta den här ifrågavarande pjäsen. I den tessinska slottsinnredningen återfinnes besläktad ornamentstil i t. ex. Karl XI:s galleri, som delvis var färdigt redan före slottsbranden år 1697 och därefter återställdes och fullbordades. I marmorpilastrarnas bronsornering, gjuten 1699 av Hubault, sitta inkomponerade trearmade lampetter med armarna utgående från en kvinnomask, förträffliga prov på samma stil, varav vår krona är en avläggare i något enklare formbehandling.¹

Det karolinska gravkoret i Riddarholmskyrkan rymmer några praktpjäser av tessinsk barock, tennsarkofagerna för konung Karl XI och hans familj, något av det praktfullaste vi äga kvar av den konstslöjd, som framgick under Tessins egen personliga ledning, och samtidigt ett givande jämförelsematerial för vår ljuskronas inplacering i rätt sammanhang.² De karolinska sarkofagerna, gjorda för tre av de tidigt avlidna sönerna till Karl XI samt för drottningen och konungen, äro alla utförda av tenn och bestå av en konstruktiv stomme i jämförelsevis enkla stora former med släta ytor, helt försilvrade och därefter beklädd med en ytterligt rik dekoration av plastiska genombrutna ornament av gjutet och förgyllt tenn, som ger pjäserna en den rikaste barocka karaktär, allt efter mönster, som äro — ofta ganska omedelbart — inspirerade från den tongivande franska och italienska konsten, främst Bérain och Bernini. Den detaljjämförelse, som i förevarande fall erbjuder sig, gäller den rika förekomsten av spetsartat genombrutna bårdornament, som kläda de karolinska kistorna, och som återfinnas på ljuskronan i samma användning och dessutom även i samma färger, guld och silver, ehuru i omvänd ordning. Vissa ornament återkomma för övrigt identiskt lika, så t. ex. ornamentet å ljuskronans konkavt svängda

¹ John Böttiger, Stockholms slott, vägledning för besökande, Stockholm 1910, sid. 51.

² Jämför härom: Martin Olsson, Riddarholmskyrkan, konsthistoriska studier, Stockholm 1918, sid. 135 ff. samt pl. 60—67.

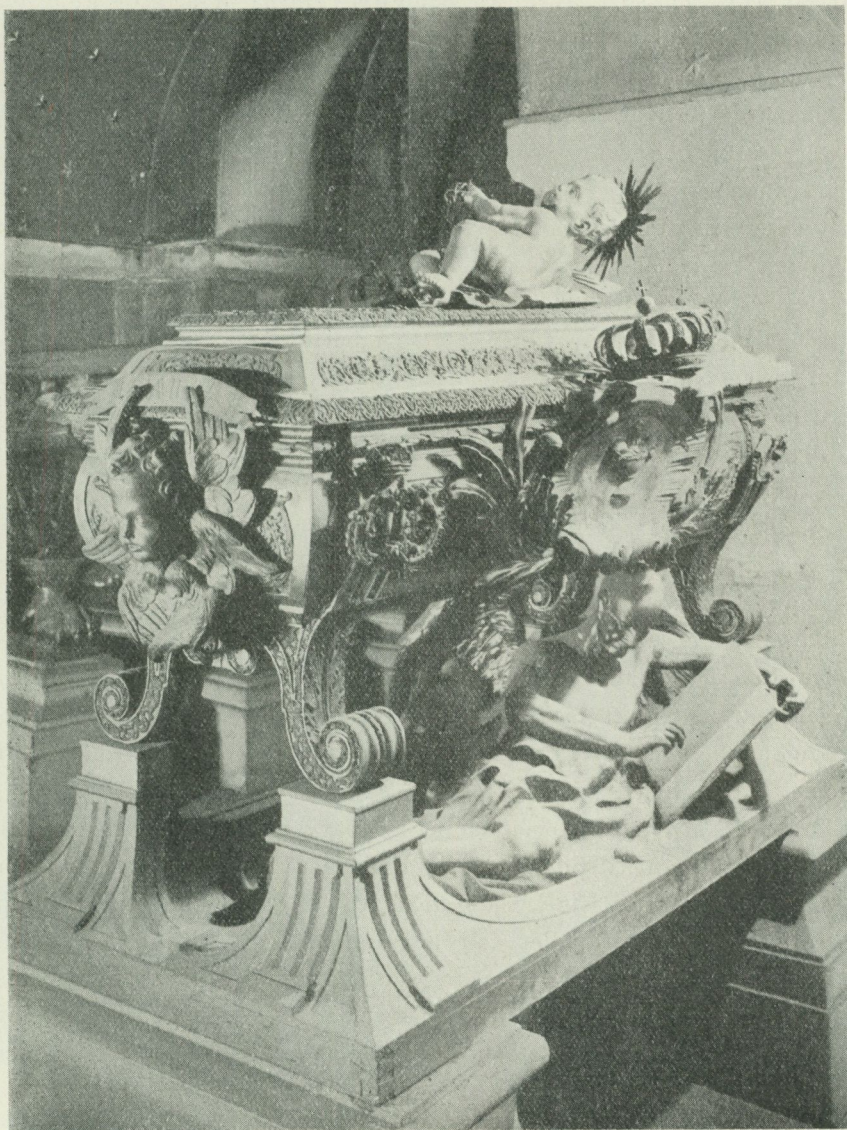

Fig. 13. Likkista av försilvrat tenn med ornament av förgyllt tenn. Gjord efter ritning av Nicodemus Tessin d. y. för prins Gustaf, Carl XI:s son, död 1685. Karolinska gravkoret, Riddarholmskyrkan.

armar (fig. 7), som även är pålagt byglarna å alla de kungliga kronorna på de karolinska prinsarnas kistor. Dessa barnkistor visa dessutom, att stilen finnes här fullt utbildad redan på 1680-talet. Prins Gustaf, vars kista här är avbildad (fig. 13), avled år 1685. Överensstämmelserna i ornamentdetaljer bevisa naturligen ingalunda, att samma hand gjort ritningarna till de olika pjäserna, ej heller att dessa utförts i samma verkstad eller ens strängt taget vid samma tidpunkt; så pass gemensamt allmångods äro ornamentikens ingredienser i varje stil och ej minst i den ifrågavarande, och dessutom torde det ej vara ur vägen att ta i betraktande, att gjuttekniken kan ge en ökad livslängd åt former tack vare det, att gjutformarna äro hållbara och motståndskraftiga verkstadsingredienser, som kunna utöva tryck på produktionen, särskilt i fråga om tillfälliga enstaka beställningar.

Den slutsats, som emellertid med någorlunda sannolikhet bör kunna dragas ur de anställda jämförelserna, blir alltså den, att ljuskronan från Östra Ryd antagligast är tillverkad i någon stockholmsverkstad, säkert under det allmänna inflytandet av Tessins för våra konstförhållanden revolutionerande nya stil och snarast i tämligen nära kontakt med Tessins eget ritkontor, möjligen direkt för något av honom lett inredningsarbete. Tidpunkten för kronans tillkomst blir tidigast 1680-talet.

Kronans yttre historia har ej för närvarande kunnat följas tillbaka längre än till dess införlivande med Nordiska Museets samlingar, då Östra Ryds kyrkas arkiv ej synes innehålla några upplysningar om, huru eller när densamma blivit kyrkans egendom.¹ Östra Ryds kyrkas egenskap av sockenkyrka till Rydboholm samt Braheättens begravningskyrka har emellertid fört med sig, att kyrkans och gravkorets hela rika inventarium består av skänker från grevskapets sida, vadan det ej torde vara för djärvt att antaga, att även denna ljuskrona kommit till kyrkan på samma väg. Två möjligheter erbjuda sig då, nämligen antingen att kronan redan vid tillverkningen avsetts för kyrkan, eller ock att den skänkts dit

¹ Meddelat av arkitekten Sven Brandel, vilkens historik över Östra Ryds kyrka i verket Sveriges Kyrkor är under tryckning.

först på senare tid, då den ansetts olämplig eller överflödig på den plats, för vilken den tidigare tillverkats. Onekligen synes kronans karaktär tala för det senare alternativet, och att den från början avsetts för ett slottsrum på Rydboholm eller något annat i samma ägo varande palats. För närvarande måste denna sak dock stanna på de fria hypotesernas plan.

De ovan dragna slutsatserna rörande ljuskronans från Östra Ryd härkomst basera sig till en del på påståendet, att densamma ej tillhör någon av de under tidevarvet vanliga typerna, utan är ett föremål av en viss undantagskaraktär ehuru med klart stilsammanhang. Detta påstående kräver naturligen sitt bevis, om det dock ej kan vara motiverat att här anföra en hel översikt av de för tiden karaktäristiska typerna av ljuskronor. Det torde för ifrågasvarande ändamål vara tillfyllest att framdraga några exempel på kronor av de typer, med vilka vår närmast kan jämföras. Dessas relativt skiljaktiga karaktär får då utgöra ett indicium för riktigheten av påståendet här ovan. De besläktade typerna äro i allmänhet att söka bland kronor av brons och kanske närmast bland sådana, som pläga sammanföras kring den franske mästaren André-Charles Boulles namn.¹ Det utmärkande för uppbyggnaden av dessa kronor är, att den kraftigt byggda mittstammen är försedd med en starkt betonad ansvallning vid den punkt, där kransen av ljusarmar är fästad. Ofta får detta parti formen av en skiva, men blir däremot ej gärna som å vår träkrona en inuti öppen krans, utan snarare en bildning lik dennas nedersta parti. Bland samtida franska ornamentstick skulle kunna påminnas om ett dylikt av Daniel Marot framställande teckningar till åtta olika ljuskronor.² Havard avbildar en av dessa, den som mäst närmar sig vår krona, och förser den med underskriften: *Lustre en bois doré*.³ Dess mittparti är

¹ Jämför t. ex. tvänne i svenska statens ägo (K. Husgerådskammaren) varande kronor, avbildade i John Böttiger, Konstsamlingarna å de svenska kungliga slotten, del II, Stockholm 1900, pl. 120 och 121.

² Signerat »Marot inuente et fecit avec Preuilege des États Generaux des Prouinces Vniés». Exemplar i Nationalmusei gravyr-samling.

³ Henry Havard, Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration, tom III, fig. 361.

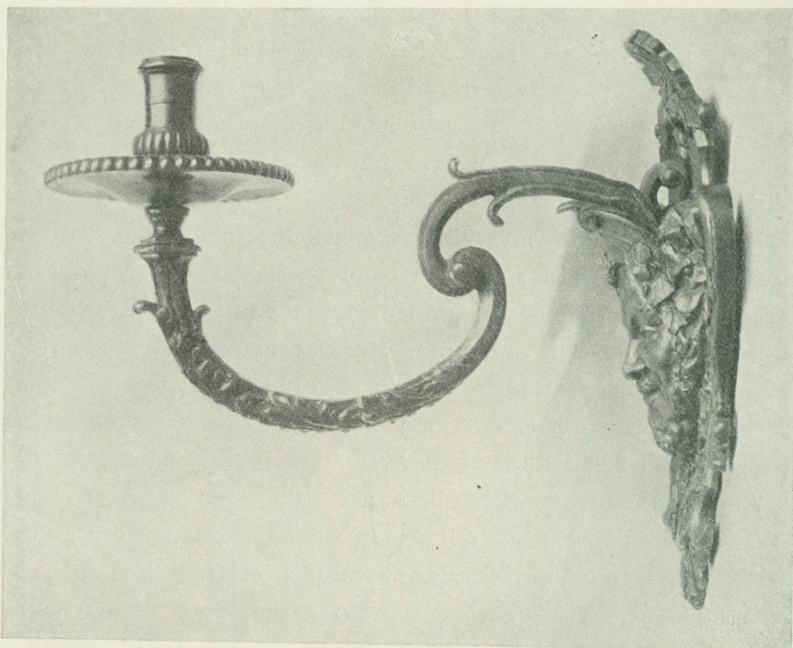

Fig. 14. Ljusarm av förgylld brons. Härads kyrka, Södermanland.
Strängnäsutställningen 1910, nr 468.

byggt i form av en skiva med raka sidor och förkroppade hörn, från vilka ljusarmarna utgå. Kronor av liknande karaktär finnas ock tecknade av Jean Bérain.¹

Vända vi oss till en sådan detalj som ljusarmarna, så finnas bland franska bronsarbeten från denna period en rikedom av nära motsvarigheter till vår kronas armar. Ett par appliquer av förgylld brons, vilka hamnat i den lilla landskyrkan Härad nära Strängnäs, kunna tjäna som exempel (fig. 14, 15).² För deras franska ursprung torde bl. a. arbetets kvalitet vara ett tillfyllestgörande bevis. En jämförelse med armarna å Östra Ryd-kronan (fig. 5) visar, att

¹ En serie stick signerade: M. Daigremont sculpsit. Exemplar i Nationalmusei gravyrksamling.

² Utställningen av äldre kyrklig konst från Strängnäs stift i Strängnäs 1910, katalogen nr 468.

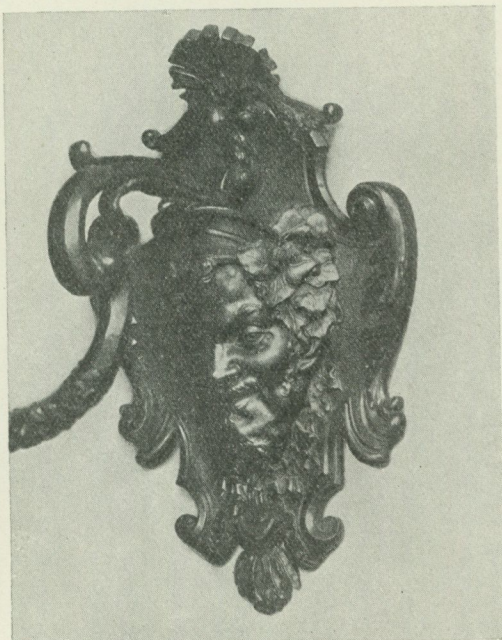

Fig. 15. Väggansatsen till ljusarmen fig. 14.

formerna äro desamma, men det mindre ädla materialet hos den senare och väl också en mindre säkert skolad hand ha medfört en viss kvalitativ olikhet.

En förminskad och förenklad form av de ovannämnda franska bronskronorna förekommer rätt mycket spridd i Sverige, och kan i detta sammanhang vara av intresse att omnämna, då både den relativt ymniga förekomsten och hela typens karaktär göra det troligt, att kronan är av svensk tillverkning. Som exempel avbildas här (fig. 17) ett exemplar av silver tillhörigt Odensala kyrka i Uppland.¹ I regel är materialet eljest försilvrad mässing. Kärnan i kompositionen är den sexkantiga skivan med starkt förkroppade hörn och med den breda horisontala kanten formad till en arkitekturmässig listprofil. Från hörnförkroppningarna utgå ljusarmarna.

¹ Jämför: Sveriges Kyrkor, Uppland, band IV, häfte 1, Erlinghundra härad, sid. 99 och fig. 87

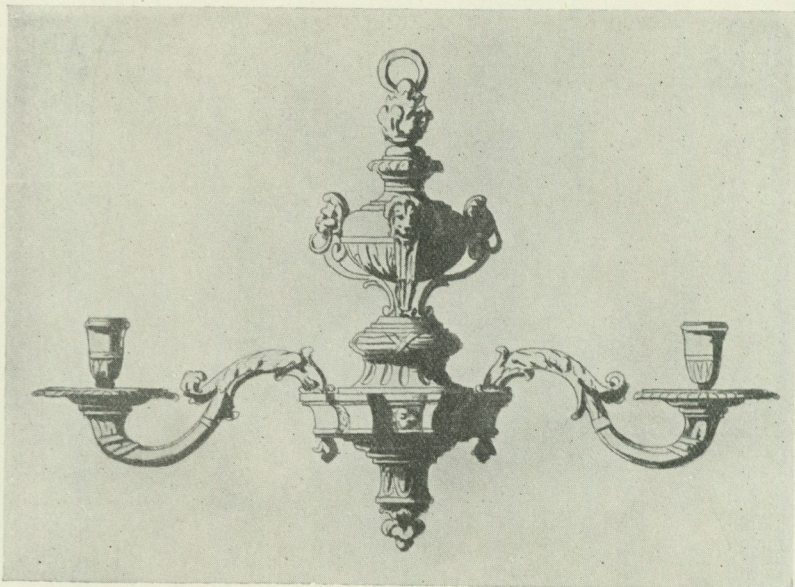

Fig. 16. Ritning till ljuskrona. Nationalmusei handteckningssamling, nr 862.

Mittstammen höjer sig ovan den utbredda skivan och bildar upptill en urna, vars liv och fot omslutas av tre konsolartade byglar, vilkas övre del prydes av en maskaron. Ur urnan fladdrar en eldslåga som översta krön. Ornamentiken består till största delen av tät kanelering, flätband samt stavknippen med korslindade band; dessutom förekomma enklare bladornament, t. ex. å ljusarmarna och nedre delen av ljuspiporna etc. Kronorna av denna typ äro ganska små, i regel omkr. 30 cm. höga. Odensalakronan mäter med den påhängda skölden 53 cm. Den är enligt inskriften å samma sköld förärad till kyrkan av greve Carl Eriksson Gyllenstierna till Steninge och hans grevinna Anna Maria Soop år 1723, grevens dödsår. Kronan är alltså en minnesgåva i anledning av dödsfallet och begravningen. — En alldeles lika silverljuskrona finnes i Västra Ny kyrka i Östergötland, bärande på sin sköld samma inskrift och alltså utgörande en gåva vid samma tillfälle.¹ — Samma ljuskrona gjord av försilvrad mässing förekommer som nämnt ej så sällsynt; som exempel

¹ Enligt inventarieförteckning uppgjord av fil. kand. Gustaf Munthe 1920.

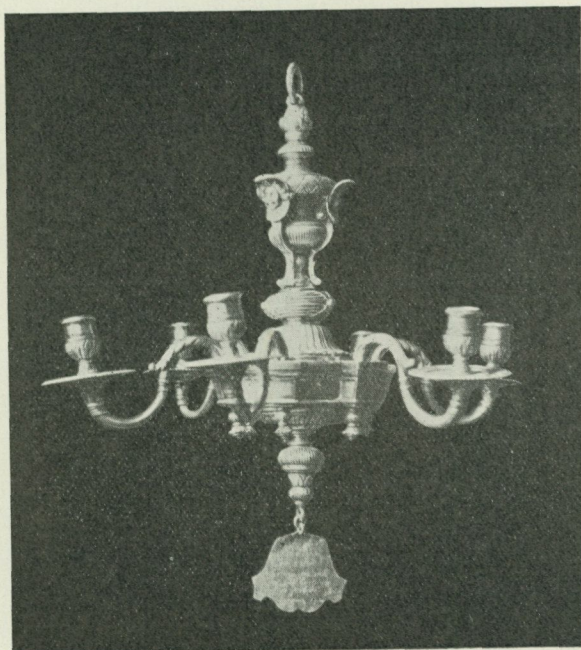

Fig. 17. Ljuskröna av silver, skänkt till Odensala kyrka, Uppland, 1723.
Sveriges Kyrkor, Uppland, IV, fig. 87.

kunna anföras dylika i kyrkorna Ekerö i Uppland, Härad i Södermanlad, Norra Strö i Skåne,¹ och By i Värmland² samt herrgården Thorönsborg i Östergötland³ och Kungliga Husgerådskammaren.

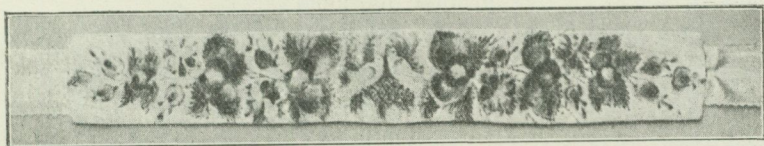
Rörande denna kronas tillverkning kan här intet påstående med bestämdhet göras. I Nationalmusei handteckningssamling finnas tre ritningar (nr 813, 814 och 862) till ljuskronor av närsläktad typ, av vilka särskilt en (fig. 16) på ett par avvikelser när är identisk med den här omtalade gruppen av kronor. Avvikelserna bestå i urnan med dess lejonmasker samt mittstammens nedre avslutning. När proveniensen av Nationalmusei handteckningar blir ingående studerad och desamma i möjligaste utsträckning bli bestämda i detta hänseende samt återförda till de samlingar de ursprungligen till-

¹ Teckning i Antikvariskt-topografiska arkivet i Statens Historiska Museum.

² Fotografi av docenten Helge Kjellin i Antikvariskt-topografiska arkivet.

³ Upmark i Svenska slott och herresäten, Östergötland, sid. 93, bild från matsalen.

hört, den tessinska etc., kunna troligen dessa ritningar ge en värdefull upplysning om de försilvrade kronornas konstnärliga ursprung här i Sverige. För närvarande kan knappast någon säker uppgift om de tre bladens proveniens vinnas ur befintliga inventarier. Vid en inventering ha teckningarna sammanställts med en post i Carl Gustaf Tessins egenhändiga katalog: »3 dessins pour des lustres d'argent», vid andra tillfällen tyckas de ha tillförts en bunt om 130 blad ritningar till bordssilver m. m. för Stockholms slott, förbundna med Hårlemans namn.

BRUDSTRUMPEBAND.

UNDERSÖKNING OM STRUMPEBANDETS, SÄRSKILT BRUDSTRUMPEBANDETS
BETYDELSE

Av

LOUISE HAGBERG.

I Nordiska Museets ägo finnes en större samling brudstrumpeband, åtskilligt över hundra nummer, små prydliga tingestar, vilka datera sig från slutet av 1700- till in på 1860-talet. Det var nämligen den tiden brukligt, att bruden av en väninna eller syster såsom lysningspresent och tillhör till brudräkten begåvades med för detta tillfälle särskilt förfärdigade strumpeband. Var det en tjänarinna, som gifte sig, uppvaktades hon på samma sätt av någon av husets döttrar. Ännu på 1870-talet kvarlevde detta bruk.

I allmänhet består ett brudstrumpeband utav ett broderat eller målat band, som å ömse ändar är försett med, vanligen vita eller skära, sidenknytband eller silkessnodder, eller också utgöres det av ett enda band, vars mittparti då är på endera sättet utsmyckat. Strumpebandet kan dock även avslutas med ett eller två trikåband och knäppas igen med ett metallspänne.

De olika tidsskedenas band skilja sig ej så obetydligt ifrån varandra. Å de från slutet av 1700- och början av 1800-talet stammande framträder den gustavianska tidens sirlighet såväl i utsmyckning som inskrifter, fina målningar å vitt sidan med blomster-

Fig. 1. Brudstrumpeband från Mathilda Ficker-Gelhaars bröllop år 1836. Målning å vit sammet (röda rosor, penséer och turturduvor). Ur Weserska samlingen. Tillh. regeringsrådet Aug. och fröken Kerstin Vall, Stockholm.

slingor av rosor och förgätmigej, Amors eller som det i äldre tider hette Astrilds fackla och pilkoger (fig. 2) växla med upphöjt broderi i crèpe och silkessniljor, tambursöm, paljettbroderi o. s. v. »Med nöje och frihet jag knijter mina band», lyder inskriften på ett par strumpeband från 1700-talet, fig. 3: 1, och å ett annat av fru M. E. af Petersens, f. Gother, år 1797 burna läses å det första: »Aimer avec franchise», och å det andra: »C'est toujours ma devise», fig. 3: 3. Den sengustavianska tidens band växla med svenska och franska inskrif-

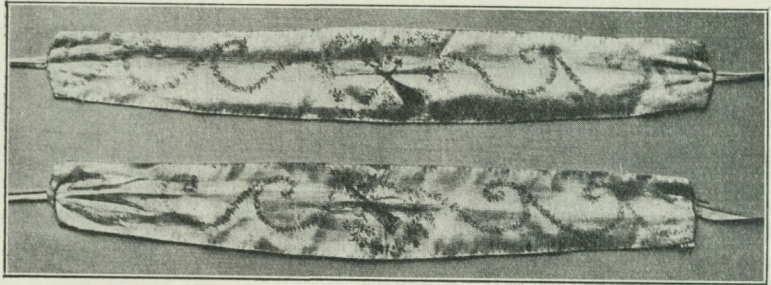

Fig. 2. Brudstrumpeband. Sengustavianska tiden. Målning å vit sidensars. Nord. M. 119,953 a, b.

ter. Senare tid nöjer sig i allmänhet med att enbart utsätta bärarinnans initialer, försåvitt någon inskrift alls förekommer. Från förstnämnda tid förskriva sig även följande bandinskrifter: »M. Christinas täcka hand — Knyter dessa band» (fig. 3: 2) och »Vous naurez jamais damis — plus sincere que je le suis». De senaste i museet befintliga, med inskrift försedda banden buros år 1825 av fru Sophie Meyerson, f. Schück, och å dem läses: »Souvenir — de tes amies», fig. 7: 1.

Från år 1799 finnes ett par strumpeband liknande de ännu på landsbygden brukliga, ett nära på halvannan meter långt i rött, vitt och grönt vävt ylleband med följande invävda inskrifter: »När eder fot av kiärleks lagar kan hindras mer at wara fri, må dessa band i glada dagar kring edar ben få knutna bli. Eleonora Palmgren. — Ert täcka ben i fångsel sätt let icke twånget er förfära, det är iu liuft, det är iu lätt, när kiärlek smider, boior bära. Anno 1799. Den 11 i nästa månad.» Fig. 4.

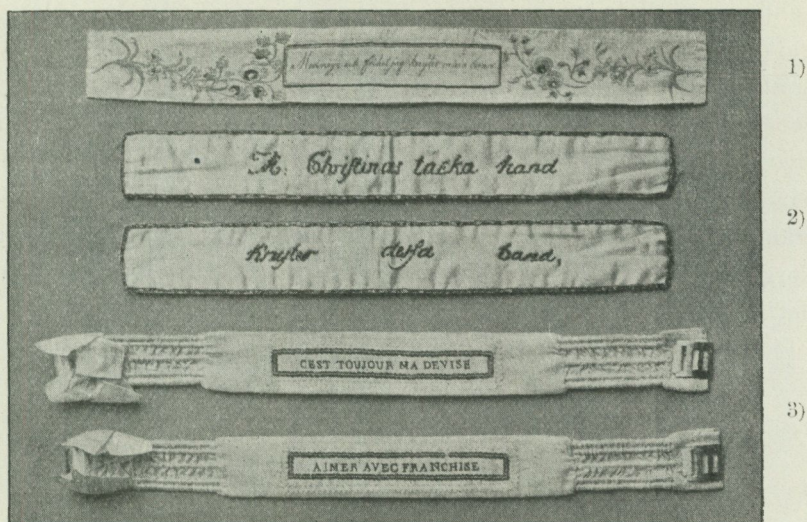

Fig. 3: 1—3. Brudstrumpeband.

- 1) 1700-talet. Tambursöm (röda rosor och förgätmigej) å vitt siden. Nord. M. 10,439.
 2) Sengustavianska tiden. Metalltrådsbroderi å vitt siden. Nord. M. 33,538.
 3) År 1797. Ljusblått siden. Tillhört M. E. Gother—af Petersens. Nord. M. 16,952.

Ett genomgående drag i utsmyckningen är att banden äro prydda med symboliska blommor såsom röda rosor, förgätmigej och penséer, minst en tredjedel av de i museet befintliga äro på detta sätt utsmyckade, och av dessa förskriva sig de flesta från 1800-talets förra hälft. I ett litet poem från denna tid heter det också:

»Band med blommor uppå är kärlekens gamla symboler
 Flickan med tvekande hand skickar den älskade dem.»¹

Å bild 6 titta i rosenkalkarna ett par amoriner fram, männe symboliska bilder av kontrahenterna själva? Målningen är utförd på vit sammet, något på 1830-talet ofta förekommande. Det annars under 1800-talet vanligaste var å vit silkesstramalj i olika färger utfört silkesbroderi, under 1800-talets början broderades det även på smala silverband. På 1830- och än mer på 1840-talet förekommer mycket pärlbroderi, och bland 1850-talets band finnas även på siden-

¹ Ur i familjearkiv (Hagberg) befintlig julklappsvers.

band uppfästade virkningar. Pärlbroderierna äro ofta i blått och gult, de svenska färgerna. Enligt en gammal engelsk utsago beträffande strumpebandens färger säges, att rent gult betyder ära och glädje och blått trohet. » — — Garters blew, Which signified that Sir Abram's love was true» (Blå strumpeband som betydde att Sir Abram's kärlek var uppriktig) står det i ett gammalt skådespel från år 1612.¹ I Finland heter det härvidlag: »svart sorg, gult korg; grönt kärlek; grått smälek; rött glatt (glädje), blått trott (trohet), vitt kvitt (= skild)».² Nr 3 å bild 7 visar ett band i blått och

Fig. 4. Brudstrumpeband. Nord. M. 113,615 a.

gult, som å baksidan bär följande anteckning i bläck: »C. V. Böttiger och D. G. Tegnér d. 21 aug. 1844. Ida Charpentier till L. G. Tegnér».

Ett par andra, även i pärlor broderade band från år 1843 voro lysningspresent till Mina Roos af Hjelmsäter, vilken då, den 16:de i ordningen av 17 syskon, i Stockholm trädde i brudstol med handlanden C. J. Lagerberg. Till bandens senare historia hör, att sonen, nuvarande kammarherre M. Lagerberg, d. 17 maj 1860 erhöll det ena och d. 20 maj s. å. det andra till minne av konfirmation och första nattvardsgång.³

Banden benämnas än brudstrumpeband och än marskalksstrumpeband. Förr i tiden, så t. ex. på 1830-talet, hade man icke såsom nu

¹ J. Brand (Ed. Ellis), Popular Antiquities of Great Britain. London 1900. Vol. II s. 129.

² Meddelat av W. Sjöberg, Replot, Finland.

³ Meddelat av kammarherre M. Lagerberg, Grenna.

är fallet en mängd tärnor och marskalkar vid ett bröllop, utan uppvaktades brudparet utav en av vardera slaget på brudens och lika så på brudgummens sida, vilka mera voro som värdar och värdinnor och skötte om det hela. Under vigseln bar bruden de till henne av

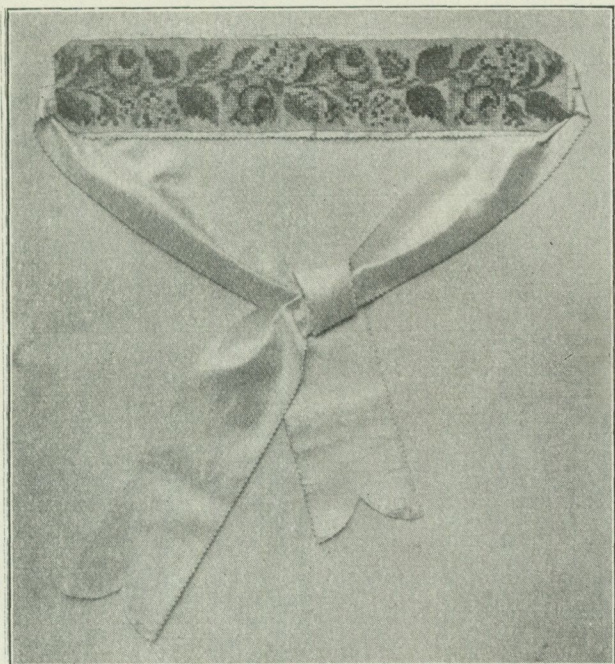

Fig. 5. Marskalksband som tillh. professor C. A. Hagberg, 1840-talet. Silkesbroderi å silverband (röda rosor och förgätmigej). Tillh. förf.

en ogift väninna broderade och skänkte banden, som av tärnorna påknötos henne. Efter vigseln lossade de dem och bundo dem om marskalkarnas vänstra arm. Så gick det enligt uppgift till i Stockholm ännu på 1860-talet.¹ Hur det var på 1840-talet, därom kunna vi få upplysning genom ingen mindre än August Blanche. I en år 1846 av honom publicerad novell läses följande: »Bruden och brudtärnorna försvunno i ett inre rum, vars motsatta vägg tycktes helt och hållet vara undangömd av en ovanligt bred och hög mahogny-

¹ Meddelat av fröken Anna Schröderheim, Stockholm.

möbel med de vitaste örngottskuddar på. Dörrarna tillslötos. — Efter en stund utkommo tvenne av brudtärnorna lämnande åt Hammar och den andre kavaljeren var sin kyss och var sitt broderade strumpeband.¹

Enligt än tidigare uppgifter, vilka förskriva sig från biskopinnan Charl. Annerstedts, f. Cederström, bröllop år 1835 på Bråte i Värmland, var det marskalkarna som bröllopsdagens kväll lossade brudens strumpeband och överlämnade dem åt henne, varefter bruden knöt dem om deras armar. Hela andra dagen buro så marskal-

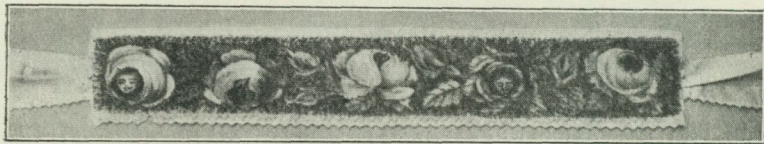

Fig. 6. Brudstrumpeband. 1830-talet. Målning å vit sammet (röda rosor). Nord. M. 132,570.

karna sina band.² Det omtalas dock även, att bruden först vid frukosten den andra dagen knöt på marskalkarna banden.³ En meddelare vill ävenså minnas, att bandet på något sätt dansades av bruden, och att hon sedan gav det till en av sina brudsvenner såsom den vilken därefter skulle ingå äktenskap. Det skulle ha skett, när kronan dansades av bruden, och skulle vara såsom en uppmaning till att skynda på att knyta det äktenskapliga bandet,³ »låta sig och sin utkorade med ett starkt äkta band bliva hopknäppta» eller »med det helga äktenskapsbandet sammanknytas» såsom det i 1600-talets brudskrifter plägar heta. Att endast en av marskalkarna eller brudsvennerna begåvades med strumpeband — och den på brudens sida — torde ha varit det ursprungligaste. Enligt en uppgift från 1830 behöll sålunda bruden det ena bandet och gav det andra åt sin marskalk. Men det gick naturligtvis ej till på samma sätt

¹ A. Blanche, Den broderade plånboken, i novellsamlingen På divansbordet. Stockholm 1846. Sid. 51.

² Nord. Museets arkiv. Ur brev från fru Aug. Strömberg, f. Annerstedt, Strängnäs.

³ Meddelat av kungl. sekter I. Lundström, Stockholm; fröken Anna Richard, Stockholm.

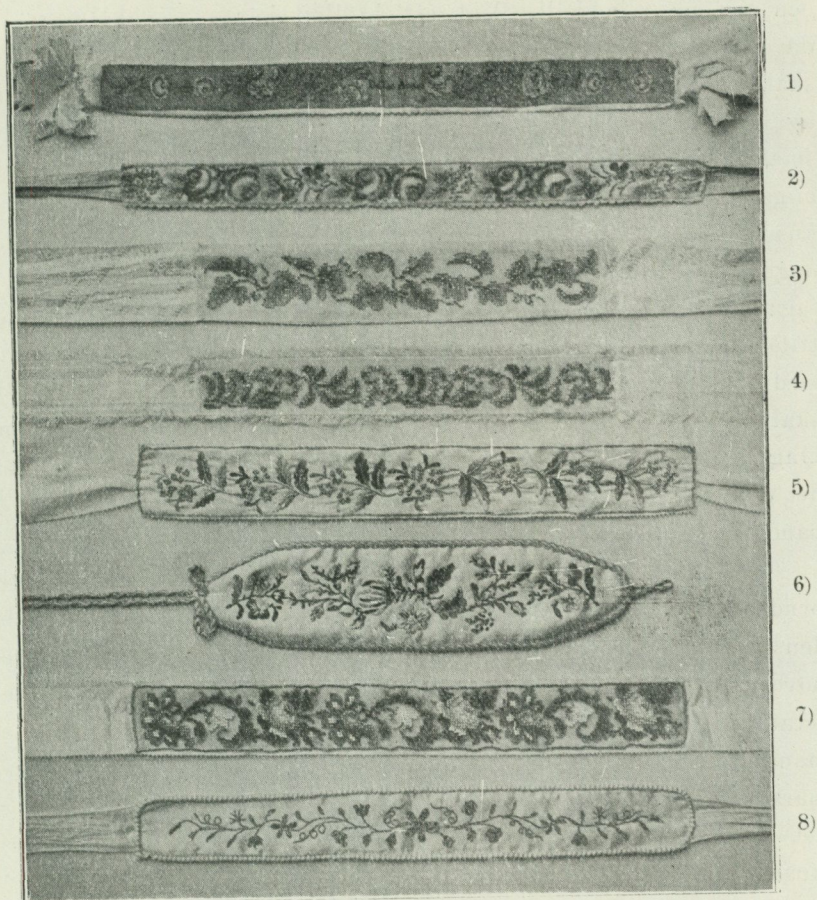

Fig. 7. Brudstrumpeband.

- 1) Från S. Schück-Meyersons bröllop år 1825. Silkesbroderi (röda rosor) å silverband. Nord. M. 112,652 b. — 2) 1820—30-talet. Målning (röda rosor, förgätmigej, penséer) å vit sammet. Nord. M. 115,272 a. — 3) Från Disa Tegnér-Böttigers bröllop år 1844. Pärlbroderi i blått och gult. Nord. M. 23,335 b. — 4) 1840-talet. Pärl- och silkesbroderi (förgätmigej). Nord. M. 119,952 a. — 5) 1840—50-talet. Marskalksband, som tillhört Svante Hedin. Pärl-, guldtråds- och silkesbroderi. Nord. M. 81,979. — 6) Marskalksband som nr 5. Silkesbroderi. Nord. M. 81,976. — 7) Adelaide Rütterskjöld-Nijeanders brudstrumpeband år 1855 och prot. sekr. N. Beckers marskalksband, Stockholm. Pärlbroderi. Nord. M. 59,319. — 8) 1860-talet. Tillh. fru R. P. Lindskog, Stockholm. Guldtrådsbroderi å vit sidensars. Nord. M. 57,356.

och vis på alla håll. Vid ett bröllop här i Stockholm år 1830, då en fröken R. gifte sig, voro hennes bror och en kusin marskalkar. Innan de gingo bröllopskvällen, löste de strumpebanden av bruden och fingo var sitt band jämte en kyss. Banden voro smala, av vit sammet och målade med skära törnrosor och förgätmigej. Så ingick brodern år 1844 äktenskap, varvid ovannämnde kusin även då tjänstgjorde såsom marskalk. När denne så bröllopsdagens kväll skulle avlägsna sig, gjorde han anspråk på att få avtaga brudens strumpeband och få den åtföljande kyssen. Men detta tillät den äkta mannen ej, utan fick marskalken-kusinen nöja sig med att få den äkta mannens band ifrån föregående bröllop.¹ Marskalkarne höllo i allmänhet styft på att de skulle ha sina band. »Jag hade så fina strumpeband, och fick lov att ge bort dem», hände det att bruden långt efteråt kunde yttra vid hågkomsten av de fina band hon burit såsom brud.²

Eftersökta kavaljerer kunde få stora samlingar med dylika brudstrumpeband. Av museets band ha ej mindre än 15 st. tillhört den firade aktören Svante Hedin (se fig. 7: 5, 6), och om en härads hövding D. berättas det, att han hade hela sitt sängomhänge dekorerat med rosetter av brudstrumpeband. I novellen »En sällskapsman» skriver Orvar Odd om en »herr X», att denne var självskrivnen marskalk vid bröllopen i de hus där han umgicks. »Han äger», heter det »bland sina dyrbara skatter icke mindre än trenne dussin broderade strumpeband och han har utsigt till att få flera dussin ännu».³

Många bevarade pietetsfullt sina sålunda erhållna troféer. Sålunda finns i privat ägo här i Stockholm en samling av 18 stycken brud- eller marskalksband, vilka framlidne presidenten W. Bredberg som ung kunglig sekter gömt till minne av under åren 1845—1853 bevistade »vigningsakter». De ligga omsorgsfullt inlagda i bjudningsbrev till de olika bröllopen jämte påskrift om vilken tärna som påknutit vart och ett.⁴

¹ Meddelat av fru Carolina Rylander, Stockholm.

² Meddelat av fröken Anna Richard, Stockholm.

³ O. P. Sturzenbecker, Valda skrifter. Skrifter i obunden form. Stockholm 1880. (En sällskapsman). Sid. 319.

⁴ Tillhör häradsh. E. Bredberg, Stockholm.

En annan privat samling visar även hur eftersökt dess ägare varit som bröllopsmarskalk. Enligt befintlig förteckning hade framlidne borgmästar Weser som ung notarie och sedan rådman och häradshövding tjänstgjort såsom marskalk vid ej mindre än 49 bröllop under åren 1833—1856 — varav endast år 1848 åtta gånger — och därvid erhållit en samling brudstrumpeband, vilka nästan alla ännu finnas i behåll jämte bjudningsbrev i den obligatoriska skära färgen. Jfr fig. 1. Bland dessa band märkes ett från Charlotte Fieberts bröllop år 1839 med »premier Acteuren» Nils Wilh. Almlöf. Ett band från år 1838, som tillhört sedermera justitierådinnan Alexanderson, har följande broderade inskrift: »När Hymens fackla täns för dig», vilken väl förutsätter en fortsättning på det andra bandet.

Så småningom upphörde emellertid denna sed; redan på 1850-talet förekom det, att marskalksbanden helt enkelt bestodo av vanliga 8—10 cm. breda sidenband. På framlidna biskopinnan Aug. Strömbergs (dotter till ovannämnda biskopinnan Annerstedt i Strängnäs) bröllop år 1857 buro sålunda två marskalkar rosa och två vita band.¹ Antalet marskalkar hade då, som vi kunna finna, ökat, ehuru ej till sådant antal som nu för tiden. Fastän broderade brudstrumpeband alltjämt förekommo, var det likvisst ej alltid vanligt att bruden bar dem under bröllopet. Flera av de till vår tid bevarade banden se helt obegagnade ut och torde ej heller i verklig mening ha varit använda. När Knut Almlöf år 1857 trädde i äktenskap med Betty Deland, så följde två av de förnämsta tärnorna bruden till sängkammaren, där hon tog fram tvänne strumpeband, som hon skulle anses ha haft på sig och gav tärnorna, vilka i sin ordning gävo dem var och en till sin marskalk.² Från ett annat bröllop år 1854 omförmäles, att bruden hade sina strumpeband förvarade i fickan, innan hon gav dem åt marskalken. På 1860—70-talen blev det vanligt att tärnorna begåvade sina marskalkar med på sidenrosetter fästade små myrtenkransar, som dessa buro på bröstet.

¹ Nordiska Museets arkiv. Utdr. ur brev från fru Aug. Strömberg, f. Annerstedt. Strängnäs.

² Meddel. av fröken Henriette Randel, Stockholm.

Detta synes redan ha förekommit på 1850-talet. Den sista marskalkstrofén i den Weserska samlingen utgöres nämligen av ett vitt sidenband med en liten påfästad myrtenkrans. På 1870-talet torde de broderade strumpebanden helt ha försvunnit.¹

Ovanstående grundar sig till stor del på Stockholmsförhållanden. Det var dock ej endast i huvudstaden som detta bruk förefanns; flera av museets brudstrumpeband förskriva sig från landsorten; uppgifter därom föreligga sålunda från Uppland, Södermanland, Närke, Värmland, Öster- och Västergötland, Småland, Halland och Skåne. Från ett bröllop i Varnhemstrakten år 1854 eller 55 var en morbror till meddelaren marskalk, eller som det där alltid hette brudriddare. På kvällen beledsagades brudparet av musiken, brudpigor och brudriddare in i brudkammaren, där bruden satte sig på en stol, och så tog en brudtärna och flyttade ned strumpebandet och knöt det om vaden på bruden, och se'n tog den förnämste brudriddaren och löste av henne strumpebandet, varvid hon lyfte litet sakta på sin kjol. Sedan knöt han det om sin vänstra arm. Brudriddarna voro 5 å 6 till antalet, men brudpigorna ofta fler, de kunde ibland vara ända till tjugu stycken. Detta kallades att »spela in bruden i brudkammaren» och var vanligt vid alla bröllop både »bättre och sämre». I Dalsland kallades det att »spela bruden i säng», varvid hela bröllopståget följde med in, så att de unga tu med nöd hade en fläck att kläda av sig på, vilket skedde i allas närvaro.²

Såsom av ovanstående framgår, torde ceremonien med avtagandet av brudens strumpeband i äldre tider ha ägt rum strax före sängledningen. Att brudparet skulle sängledas var ju förr en allmän sed, vilken skedde i samband med en del ceremonier, om vilka gamla tiders kyrkohandböcker innehålla vissa bestämmelser.³ Nedanstående vers ur ett bröllopskväde, som handlar om sängledningen, syftar måhända även på strumpebandens avtagande:

¹ Meddelat av fröken Olivia Södergren, Stockholm (Västergötland).

² D. Ekelund i Uppsala landsmålsarkiv. Uppt. 1875 om Dalsland. Bruket då för länge sedan bortlagt.

³ S. Baelter, Hist. anmärkningar om kyrkoceremonierna. Stockholm 1762, s. 692.

» — — nu skynden fort, låt se Er Sänge-färd,
 Om I ei det förstå, skall I därom bli lärd
 Herr Brudgum utan krus tag Bruden uti Handen,
 Låt Henne lägga bort de många biäfs och banden
 I fölgs sed'n wackert åt i sängen som här står.»¹

»Sängledningen» levde länge kvar till namnet, på 1800-talet skedde denna ceremoni ofta i sakristian eller sockenstugan, varvid prästen läste någon bön, och en psalm sjöngs. Följde prästen med till bröllopgården, kunde ceremonien äga rum där.² I en beskrivning över ett bröllop i Dalarne år 1851 heter det: »efter denna handling som bär det sällsamma namnet *sängledning*, skedde stor lyckönskan».³ En rest av sängledningsceremonien är troligen de tvänne »brudkuddarna», som brukade föräras bruden i lysningspresent för att sedan användas under vigselakten.

Även bland svenskarna i Finland har strumpebandsceremonien varit vanlig; från 1840-talet bevarade band likna de här förekommande, på sammet målade och med pärlbroderier i blått och gult. Från en häradshövding L:s bröllop år 1846 berättas, att den förnämste marskalken enligt då rådande bruk knöt av bruden hennes strumpeband, vilket man aldrig ansåg som något opassande, man hade den engelska strumpebandsorden i minnet och tänkte: »honni soit qui mal y pense» (skam den som tänker illa härom).⁴

Bland allmogen synes det ej heller ha varit så alldeles ovanligt med dylika brudstrumpeband, åtminstone bland förmögnare bondfolk. Att så förekommit berättas från en del bröllop i Varnhemstrakten på 1850-talet, varvid strumpebandet avtogs och bruden spelades in i brudkammaren på sätt som ovan beskrivits.⁵ I trakten av Borås synes det även ha varit vanligt; i början av 1800-talet

¹ Brudskrift till Erik Norberg och Anna Christina Schwede, Stockholm 1719. Jämtlands Bibliotek, Östersund.

² J. Nordlander, Bröllopen i Härjedalen för omkr. 50 år sedan. Uppt. 1896. Uppsala Landsmålsarkiv. Acc. 29.

³ L. B. Falkman, Ett bröllop i Järna socken i Dalarne. Samf. för Nord. Museets främjande 1888. Stockholm 1890, s. 24.

⁴ Meddelat av fru H. af Billbergh, f. Lewin, Stockholm.

⁵ Meddelat av fröken Olivia Södergren, Stockholm.

brukades det bland i Borås boende och från landet inflyttade familjer. Men det ansågs som något särskilt fint och mest brukligt på de stora egendomarna och bland ståndspersoner.¹ Inom bergsmanskretsar i Närke har det även förekommit, åtminstone finns ett till våra dagar bevarat brudstrumpeband, som år 1841 bars av bergsmansdottern Stina Kajsa Jansdotter från Hidinge sn därstädes vid hennes gifte med bergsmannen Olov Larsson Ingvaldstorp,² och vilket band nu skänkts till museet, se fig. 8. Bandet är av mörkbrunt fasonerat siden med kant av svart och foder av mörkviolett siden. Ursprungligen har det varit försett med tvänne röda sidenknytband, vilka emellertid nu saknas. I början av 1800-talet bestodo brudens strumpeband av breda vita sidenband med stora tofsar på. Banden och tofsarna hängde ned vid sidan om skorna.³

På landsbygden har vidare följande gamla bruk länge levat kvar, att bröllopsdagen före sängledningen en släktinge — på sina håll alltid en minderårig gosse — skulle avtaga bruden hennes skor, strumpor och strumpeband. Det var en fattig släktinge, som brukade få sig detta uppdraget, ty i lön därför erhöll han de silverpengar, som bruden eller brudparet hade i skor och strumpor.⁴ Från år 1867 omförmäles iakttagandet av denna sed ifrån Småland.⁵ Sedden med skoavtagningen torde dock ha en annan upprinnelse, men möjligt är att bägge bruken här sammanflutit.

Vidare har det även varit vanligt, att brudgummen bröllopsnatten skulle lösa av bruden det högra strumpebandet och binda det om hennes midja, och med det skulle hon så sova om natten för att få en lätt barnsäng.⁶

Stor vikt synes sedan gammalt ha fästats vid strumpebandens förfärdigande, att de skulle bli fina och granna. Ofta skulle de vara vävda i så många färger som möjligt på en för detta ändamål sär-

¹ Meddelat av fru Ada Damm, f. Charlés, Borås.

² Meddelat av H. Sjögren, Kvistbro, Närke.

³ Meddelat av A. L. Hjorth, Kolbäck (Bergs sn), Västmn.

⁴ Meddelat av intendent Nils Keyland, Stockholm (Härjedalen).

⁵ Meddelat av f. lantbrukaren T. G. Peterson, Hångers sn, Småland.

⁶ Meddelat av Hanna Jönsson, Borrby, Skåne.

skilt avsedd vävstol »hössebanstol».¹ »Plockade» band, vilka i Finnvedstrakten ansågos såsom de allra finaste, voro vävda så, att färgerna bildade oregelbundna figurer i form av hjärtan m. m. Den unga flicka, som kunde väva dylika och skänka sin fästman ett par i begåvning, nämndes alltid med beundran, och skulle dessa band bäras på bröllopsdagen.² I Skåne användes »spedeband», flätade band, vilka i Gästrikland kallas »slinga». Flätade strumpeband av silke förekommo i de högre klasserna i början av 1600-talet.³ I En-

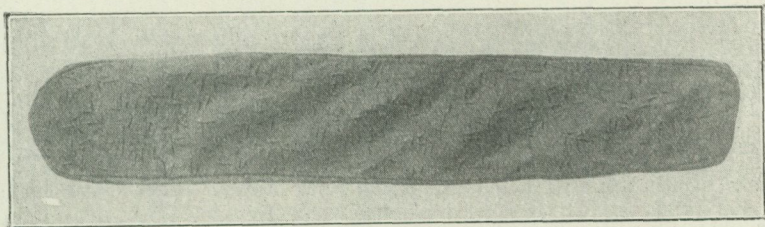

Fig. 8. Brudstrumpeband, som burits år 1841 av Stina Kajsa Jansdotter i Hidinge, Närke. Nord. M. 137,048.

viken, Dalarna, fick bruden av sin blivande svärmor s. k. »pinnband», och själv skulle hon på bröllopsdagen skänka ett par »pinnband» och ett par »vävband» åt brudgummen.⁴ En klädstång hängde ofta i stugan, och ju flera granna strumpeband det sattes på den, desto duktigare var gården.⁵ Strumpeband användes mycket som kärestagåvor och »känningar». Om en gosse visade en flicka uppmärksamhet, så brukade hon ge honom ett par granna strumpeband till tecken att hon var intresserad av honom och därigenom uppmana honom att fria. Hade han givit henne skänker och hon gengäldat dem med ett par strumpeband, var det bevis på att hon hade lust att med honom bygga hjonelag.⁶ »Govänsband» brukade särskilt de strumpeband benämnas som fästmöns gav fästmannen.⁷

¹ Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

² Meddelat av f. lantbrukaren T. G. Peterson, Hångers sn, Småland.

³ Meddelat av T. G. Peterson (från gravkor i Hångers kyrka).

⁴ Meddelat av fru Greta Sundman, Hällabacken, Lindesberg.

⁵ Meddelat av magister P. Envall, Uppsala.

⁶ J. Nordlander, anf. arb.

⁷ A. Hazelius, Anteckningar under resa till Häfverö och Helsingland 1873 (Norråla sn).

De strumpeband, som bruden bar under vigseln, hade hon ibland själv tillverkat och ibland fått i present, såsom av svärföräldrarna eller enbart svärfadern eller svärmodern, likasom brudgummen sina hängslen, vilka skulle vara lika med brudens strumpeband, som voro utsirade med så många blommor, krumelurer och färger som möjligt.¹

Begåvning av strumpeband var mycket vanlig såväl vid bröllop som andra tillfällen. »Notabelt det bruket», säger härom Linné, »som i Dalarna mest öfver allt är antaget, att qvinfolken skänka sina gäster, hälst vid deras afresa, dalband.»²

Vid bröllop brukade bruden skänka sådana till brudgummen, brudsvennen, bönemannen, svärfadern o. s. v. På Dagö skulle prästen ha ett par strumpor, strumpeband och gördel, och på Wormsö gav bruden de unga flickorna ett par med strumpeband sammanbundna strumpor. Bland ester och finnar har dylik begåvning även varit mycket allmän.³

Ibland skulle alla närvarande kvinnor, och ibland även varje gäst på ett större bröllop, erhålla ett par ylleband som skickliga bandgummor i god tid begynte att tillverka, ofta veckotal innan bröllopet skulle stå. De vävdas långa och synnerligen granna. Dessa brudstrumpeband utdelades än bröllopsdagen vid bordet genom »hovjunkaren», vilken hängde dem över axlarna på såväl män som kvinnor och än av själva bruden vid bröllopets slut, som då skänkte dem till närmaste släktingar och »motridare», vilka senare vid nästa bröllop begagnade banden till prydnad åt hästarna vid »motridningen».⁴ Spelmännen, som ju inte saknades vid dylika bröllop, fingo under årens lopp stora samlingar, varvid det ej varit ovanligt, att granna täcken förfärdigats av de många sålunda förvärvade banden, fig. 9.

Vilja vi emellertid närmare studera brudstrumpebandens historia, få vi vända oss till andra länder. Vi finna då, att det exempelvis

¹ Meddelat av Arnold Olsson, Norra Orust, Bohuslän.

² Linnæi Iter Dalecarlium 1734, s. 345 (C. v. Linnés ungdomsskrifter, Stockholm 1889).

³ Festschrift d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft, B. XIII der Verhandl. Dorpat 1888. S. 193, 366, 370, 379.

⁴ Meddelat av A. Halfvarsson, Ljungdalen, Jämtl.

Fig. 9. Täcke av brudstrumpeband, erhållna av en spelman från Fågelsjö, Orsa finnmark, Hamra församling, Dalarna. Med årtal 1771. Jämtlands Museum, Östersund, Foto E. v. Walterstorff.

i Tyskland, England och Frankrike varit brukligt, att brudsvenerna under brudens avklädning skulle se till att få hennes strumpeband avtaget. I Tyskland, varifrån väl seden närmast kommit över till oss, var det under 1600-talet ett furstligt och adligt bruk att brudgummen under själva sängledningen lät en utav sina betrodde män — var det en furste, så blev det i regel en minister — i brudgemaket avtaga brudens ena strumpeband.¹ När dottern till »den store kurfursten» år 1691 firade bröllop, var det de bägge närmaste manliga anförvanterna till bruden, vilka togo var sitt strumpeband som ett kärlekstecken.² Vid lantgreve Fredrik III:s av Hessen förmälning år 1700 hade seden förändrat sig därhän, att bruden vid sängledningen skänkte sitt ena strumpeband till lantgreven och det andra till kurfursten, vilka som äres- och kärlekstecken buro dem kring sina värjor.³ Vid den tyske kronprinsens giftermål år 1821 med en böhmisk prinsessa samlades den kungliga familjen i Fredrik I:s våning, varest hovmästarinnan, grevinnan Norde, utdelade brudens strumpeband.⁴ Seden synes i Tyskland ganska länge ha bibehållit sig, år 1885 omförmäles nämligen, att det dåmera skedde endast symboliskt med ett sidenband i stället för ett strumpeband.⁵

Att denna sed där utövats ända in i nyare tid bestyrkes även av ett för denna sak betydelsefullt meddelande. I Hohenzoller-museet i Berlin finnes nämligen en intressant samling brudstrumpeband, som tillhört medlemmarna av det preussiska Hohenzollerhuset. Ursprungligen bestod denna sed, säges det, däri, att vid förmälingar i det kungl. huset det verkliga strumpebandet klipptes sönder i små bitar, och att dessa bitar utdelades bland deltagarna i bröllopet. Men i museet befinna sig endast för denna fördelning särskilt tillverkade, ungefär 8—18 cm. långa kulörta sidenbandsbitar, å vilka i de flesta fall den prinsessas namn som stod brud är broderat. De tidigaste banden förskriva sig från den första tredjedelen af förra

¹ T. Lund, *Dagligt liv i Norden i det 16:de Aarh.* Indre Hist. 11:te Bog. Kbh 1891, s. 381; och *Zedlers Universal Lexikon*, Leipzig och Halle 1744, 1086, T. XL.

² »Der Bär», Berlin. Bd 11. 1885, s. 699.

³ *Bessers Schriften*, Leipzig 1711, s. 365.

⁴ Hone, *Everyday Book*. London 1839, Vol. II 1551.

⁵ »Der Bär», Berlin 1885, s. 99.

århundradet och ha tillhört konung Fredrik Wilhelm III:s döttrar och svärdöttrar.¹ Tyvärr har denna underrättelse för sent kommit författaren till handa för att någon bild av de däri omnämnda banden skall kunna lämnas.

Bland de bredare lagren i Koburg var det i gamla tider brukligt, att bruden före midnatt berövades sina strumpeband, vilka togos sönder, varefter bitarna fördelades.² Att brudstrumpebanden brukade delas sönder omtalas år 1761, och från och med år 1793 förekommer det som en på bröllopsprogrammet vanlig ceremoni.³ Även i Luxemburg synes denna sed ha förekommit, ty låtaresöndagen (4:de söndagen i fastan), som var en dag för besök och undfägnad, skulle alla de, vilka under året gift sig, med färska kringlor förpläga alla de bröllopsgäster, vilka ännu hade en bit av brudstrumpebandet i behåll.⁴

Hos wallonerna i Belgien var det brudsvennen, vilken genom list och våld bemäktigade sig brudens strumpeband, som han sedan klippte sönder i bitar till alla de vid bröllopet närvarande unge männen, vilka fäste bandbitarna i sina knapphål.⁵ I Schmalkalden (Tyskl.) få alla bröllopsgästerna ett med dagens datum försett bröllopsband att fästa på bröstet. I äldre tider hade dessa bandstumpar utgjort delar av ett långt band, brudens strumpeband, med vilket bruden i hemlighet bands om, varefter det skars i bitar och delades ut bland gästerna.⁶

Från Holland berättas, att när bruden av brudpigorna fördes till brudkammaren, så försökte de vid bröllopet närvarande unge männen att rycka av henne något band, ja till och med strumpebandet heter det. Den, som lyckades däri, blev dansens konung och bar sedermera under återstoden av festen strumpebandet om-

¹ Meddelat av Geheimer Regierungsrat Dr. Seidel, Berlin.

² E. Hermann, Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit im Herzogtum Koburg, Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde, Berlin 1904. B. 14, s. 381.

³ »Der Bär», Berlin 1885, s. 99.

⁴ Sartori, Sitte und Brauch, Leipzig 1914. D. 3, s. 134.

⁵ E. Monseur, Le Folklore Wallon, 706, Bruxelles.

⁶ R. Reichardt, Geburt, Hochzeit und Tod im deutschen Volksbrauch und Volks glauben. Jena 1913, s. 101.

kring benet, för så vitt han ej hade en käresta, i vilket fall han förärade henne det som ett lyckligt förbud till deras stundande förening. Det övriga sällskapet tog blommorna och glitterguld från bruden och prydde därmed sina hattar och kläder.¹

I England brukade brudsvennerna, vilka med facklor beledsagade bruden, vid sängledningen avtaga hennes strumpeband. För att underlätta och förkorta ceremonien var det brukligt, att bruden i förväg löste strumpebanden och lät dem hänga. När brudsvennerna hade bemäktigat sig banden, fäste de dem som troféer i sina hattar, varefter bruden av tärnorna fördes in i brudgemaket, där de klädde av och lade henne.² Flera uppgifter om strumpebandsceremonien föreligga från såväl 16- som 1700-talet, men synes det icke alltid endast varit brudsvennerna, som erövrade banden, utan var det en allmän tävlan bland alla de unge män, vilka voro närvarande vid ett bröllop att försöka, vem som efter vigseln först kunde komma åt att taga av bruden hennes strumpeband. Och det skedde framför själva altaret och kunde gå så våldsamt till, att bruden gallskrek och ibland kastades ikull. De, som lyckades i denna tävlan, buro banden i triumf omkring i kyrkan. För att förhindra ett dylikt otillständigt anfall, brukade bruden ha band gömda vid barmen, vilka hon lämnade ut. Vid ett bröllop skulle även alltid »piparen» ha en bit utav brudens strumpeband lindat omkring sin säckpipa.³

Strumpebanden voro ofta synnerligen fint utstyrda. I en redogörelse från år 1530 för den franska kvinnodräkten står det, att strumpebanden skulle ha samma färg som armbanden,⁴ och i en liten förtjusande engelsk sonnett från år 1584, vari beskrivning lämnas på en dåtida dams garderob, sägas strumpebanden vara försedda med fransar av guld och hängande silversnören. Så dyrbara strumpeband var det dock ej allom tillåtet att bära. På 1300-talet

¹ L. Westerberg, *Europeiska nationerna, deras seder, bruk och klädedrägter*. Stockholm 1848, s. 202.

² H. Misson de Valbourg, *Mémoires et observations faites par un voyage en Angleterre*. A La Haye 1698.

³ J. Brand, *anf. arb.* Vol. II, s. 127 ff.

⁴ J. Quicherat, *Histoire du costume en France*. Paris 1875, s. 354.

Fig. 10. Engelsk strumpebandsriddare från 1700-talet.
G. Clinch, *English Costume*. London 1909, s. 274.

voro gyllene strumpeband förbjudna för hantverkare och bönder, och broderade kläder fingo ej bäras av personer under rangen av sonen till en strumpebandsriddare.¹ I England har som bekant strumpebandet spelat en viss historisk roll och givit upphov till landets förnämsta orden: »Strumpebands- eller Riddar S:t Georgs orden», vilken instiftades omkring år 1350 (1344—1351) utav konung Edward III.² Om dess uppkomst berättas bland annat följande. Grevinnan af Salisbury, konung Edwards älskarinna, råkade en gång,

¹ G. Clinch, *English Costume*. London 1909, s. 6, 60, 88.

² *Encyclopaedia Britannica*. Vol. XIV. Edinburgh 1882. Knighthood.

när hon dansade på en bal, att tappa sitt strumpeband, som var blått till färgen. Då konungen i sin iver att taga upp det, kom att lyfta klädningsfållen, framkallade han därigenom de närvarandes gyckel. För att tysta detta skall han då ha utropat: »honni soit qui mal y pense», och svurit att göra strumpebandet till ett så högt utmärkelsetecken, att alla skulle eftersträva detsamma.¹ Orsaken till ordens instiftande har varit omtvistad, och alla anekdotiska förklaringar förefalla mer eller mindre apokryfiska. Den förklaringen ligger dock nära till hands, att den torde stå i samband med ceremonien med brudstrumpebandet, vilken ju i England kan påvisas långt tillbaka i tiden, och med stor sannolikhet torde man kunna antaga, att den även på kung Edward III:s tid var allmänt i bruk, och att konungen så genom ordens instiftande stadfäste detsamma. Uppgifterna om ordenstecknets utseende äro även något varierande, det huvudsakliga är emellertid, att bandet skall vara blått, ibland ett enkelt blått band, ibland av kläde eller siden med devisen broderad i guld, pärlor eller diamanter, fig. 10.² Enligt Nordisk Familjebok består det av ett mörkblått, guldkantat sidenband, med ett guldspänne fäst nedanför vänstra knäet och med den ovannämnda devisen. Ett mörkblått brett band bäres över bröstet, vid vilket en bild av riddar Georg kämpande med draken hänger. På vänstra sidan av bröstet bäres en åttauddig silverstjärna med det röda Georgskorset omgivet av strumpeband.³

Även till den långt avlägsna ön Ceylon synes bruket att dela ut strumpeband som ett slags hederstecken hava trängt. År 1656 besökte en holländsk hjälpexpedition ön, varvid fältherren Geraerd Hulft, som medförde en mängd dyrbara skänker till kejsaren, av denne först dekorerades med en gyllene halskedja och sedan ur högst densammes hand till minne av den unge prinsen även fick emottaga ett gyllene strumpeband, vilket kejsaren särskilt framhöll hade burits av denne.⁴

¹ Misson, anf. arb. s. 5. Nordisk Familjebok: Strumpebandsorden.

² G. Clinch, anf. arb., s. 277.

³ Nordisk Familjebok, Strumpebandsorden.

⁴ Ph. Baldæus, Wahrhafte ausführliche Beschreibung der berühmten Ost-Indischen Küsten von Malabar und Coromandel als auch der Insel Zeylon. Amsterdam 1672, s. 306.

Längst synes strumpebandsceremonien ha bibehållit sig i Frankrike. Slår man upp ett större franskt lexikon, finner man att med brudstrumpeband förstås »ett band som brudsvennen fordom rövade och ännu i en del provinser rövar från bruden»¹ eller »ett band en faveur som rövas ifrån brudens ben, och varav alla bröllopgäster bära en bit uti knapphålet».² Enligt erhållen uppgift förekom bruket ännu år 1887, då en god vän till meddelaren tjänstgjorde som »garçon d'honneur», men hade det då familjerna emellan diskuterats, huruvida det gamla bruket skulle iakttagas eller ej.³ När August Strindberg på 1880-talet vistades i Frankrike, blev han vittne till denna gamla sedvänja, som han skildrar i samlingen »Bland franska bönder», och där det i beskrivningen över en bröllopsmåltid står att läsa: »men då utbryter ett anskri. Grevens betjänt» (= förste marskalken) »reser sig upp ur en komprometterande ställning vid brudens fötter och triumferande visar han sin trofé, strumpebandet. Flera meter långt i trikolorens tre färger klippes det i små bitar, och nu går hjälten åtföljd av sin tärna att mot en kyss utdela bandbitarna åt alla gäster.»⁴ Än tidigare, år 1842, beskrives samma ceremoni sålunda: bruden skrek plötsligt till, brudsvennen hade krupit under bordet för att röva brudens strumpeband, men som hon hade glömt att på förhand lossa detsamma, blev rörelsen så häftig, att hon med ett anskri gled ner ur stolen.⁵

I komedien »Figaros bröllop», vilken skrevs år 1784, omnämnes även denna sed, i det att den unge bonden Gripe-Soleil i slutakten säger: »Än brudens strumpeband får jag det?»⁶ Även Béranger gör i sina dikter anspelning därpå.⁷ I Normandie har det varit ett gammalt bruk att bruden som ett gunstbevis skänkte sitt strumpe-

¹ Littré, Dictionnaire de la langue française, Paris 1869.

² Larousse, Grand Dict. Univ. Paris 1873. Jarretière de la mariée.

³ Meddelat av förf. H. Gaidoz, Paris.

⁴ Aug. Strindberg, Bland franska bönder. Stockholm 1889, s. 81.

⁵ P. de Kock, Gustave. Paris 1842. Une noce à La Villette. S. 87.

⁶ C. de Beaumarchais, Oeuvres complètes. Del. 2. Paris 1809. Le mariage de Figaro. Act V, Sc. XIX. Övers. av D. E. Pihlgren, Stockholm 1785.

⁷ Béranger i »Chapeau de la mariée». Littré, Dictionnaire de la langue française, Paris 1869.

band till en ung man.¹ Från Bourg berättar gamla personer, att det förr under bröllopsmåltiden varit vanligt, att brudsvennen på ovan nämnda sätt plägat röva brudens ena strumpeband, varefter det lades på en tallrik som skickades omkring bland gästerna för uppsamling av penningegåvor, vilka användes för inköp av nya strumpeband, till fördelning bland fattiga o. s. v. Ännu för omkring en tio år sedan (uppgiften är meddelad efter R. Rolland) förekom det, att vid bröllopsmåltidens dessert brudsvennen försedd med ett strumpeband nalkades bruden och låtsades att taga ifrån henne det, varefter det lades på en tallrik som sändes omkring till förmån för tjänstefolket.²

I Amerika har bruden brukat kasta sitt strumpeband ned för trappan, och den som då fick fatt i det skulle snart gifta sig.³ Det är ett bruk som ännu där fortlever.⁴

Att strumpeband gåvos som ynnestbevis synes tidigt ha förekommit. Från år 1632 omtalas huru barocka idéer dåtida älskare kunde bestå sig med, som bevis anföres, att somliga män trodde, att om en dam smålog emot dem, så var hon upp över öronen kär. Nej, till bevis måste man bära hennes handske, strumpeband eller favoritfärger.⁵

Men ej endast strumpeband delades ut, utan även bandrossetter. »Bride-favours» (brudfavörer, brudbandrosor) kallades i England på 1600-talet bandrossetter eller bandknutar av band i olika färger, som delades ut vid bröllop i alla klasser. De lämnades ut i stort antal, ända till femhundra, och ej blott till bröllopgästerna utan skickades omkring överallt och buros i hattarna under några veckor. I Frankrike, där dylika bandrosor buros omkring armen, kallades de »livrées de Noces», men sägas på 1600-talet blott ha brukats bland bönderna.⁶ Emellertid omförmäles från våra dagars Paris, att det

¹ Brand, anf. arb. II, s. 129.

² Meddelat av förf. François Daleau, Bourg-sur-Gironde, Frankrike.

³ Fru A. Sarasin-Von der Mühl, Beschreibung einer Hochzeit in New York, i E. Hoffmann-Krayer, Volkskundl. Untersuchungen. Basel 1916, s. 375.

⁴ Meddelat av mrs Elkus, New York.

⁵ Brand, anf. arb. II, s. 93.

⁶ Brand, anf. arb. II, s. 108 och ff. — H. Misson de Valbourg, anf. arb. s. 317.

där vid bröllop är vanligt, att en mängd försäljare bruka samlas utanför mairiets portar för att åt bröllopsgästerna bjuda ut vita bandrosetter och orangeblommor.¹ Utdelandet av band omtalas även från franska landsbygden, där samtliga bröllopsgäster brukade tilldelas band, vilka av brudsvennerna fästes på de kvinnliga och av tärnorna på de manliga gästerna, och vilken ceremoni alltid åtföljdes av en kyss. Ibland förekom det att bruden själv delade ut banden, vilka voro violetta för männen och rosa eller blå för kvinnorna. För omkring en åttio år tillbaka säges det emellertid blott ha varit föräldrarna, faddrarna, brudsvennerna och tärnorna som sålunda ihågkommos och då med röda för männen — i sorg violetta eller bruna — och blå för kvinnorna.

Om ock den ovan beskrivna ceremonien med brudstrumpebandets avtagande ej hos oss i någon nämnvärdare grad haft sin direkta motsvarighet ute på landsbygden, så finner man däremot så mycken mera folktro, som anknyter sig till såväl det vardagliga som brudens strumpeband. Vid gjord undersökning härav har ett ganska rikt material inflytt, vilket nu delvis här meddelas i samband med liknande ifrån andra länder. Alla dessa folkföreställningar visa, vilken stor betydelse strumpebandet alltjämt haft sedan gamla tider.

När sålunda ett barn skulle för första gången begagna strumpeband, så skulle man knyta på det om morgonen och så icke se på det förrän om aftonen. Lossnade det dessförinnan, skulle barnet dö tidigt; satt det däremot ordentligt fast, när man om kvällen såg på det, skulle gossen eller flickan bli mycket gammal. Satt det löst, skulle barnet komma att dö i medelåldern. Det sålunda för första gången begagnade strumpebandet skulle vara nytt, ty annars riskerade man, att barnet blev bortbytt. När bandet sedan blev utslitet, fick det på inga villkor kastas bort, ty det kunde sedermera användas till att bota sjuka med.

När man friade, fick strumpebandet icke sitta löst, ty då skulle äktenskapet icke bli lyckligt.²

¹ Meddelat av förf. H. Gaidoz, Paris.

² Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

Lossnar ens strumpeband, är det någon som tänker på en, är det högra bandet, är man i en manlig persons åtanke och det vänstra i en kvinnligs. Tänker fästmannen på sin tillkommande, så lossnar hennes strumpeband, säges det på Norra Orust.¹ Lossnar ens strumpeband, är man särskilt ihågkommen av lilla vännen, heter det i Dalarna.»²

En ej blott i Sverige utan allmänt i Europa utbredd tro har varit, att det är farligt att förlora sitt strumpeband. Tappade en kvinna ett sådant, ansågs det som förebud till olycka, och synnerligen skamligt var det att tappa det i kyrkan eller på kyrkogården. Men upphittaren av ett dylikt förlorat strumpeband brukade nog förvara detsamma, ty det kunde användas till att bota sjukdomar med hos såväl människor som djur.¹ Den allmännaste tron härvidlag synes vara att förlorar en förlovad man eller kvinna — i allmänhet är det en kvinna det gäller — sitt strumpeband, så kommer ägaren att bli bedragen av sin käreasta. Tappar man det högra bandet, är ens käreasta på olovliga vägar.³

De strumpeband, som brudparet bar under vigseln, förvarades nog och buros sedan endast vid högtidliga tillfällen samt ansågos som utmärkta botemedel för sjukdomar och annat. Blev t. ex. en person ormbiten, skulle man ta ett sådant strumpeband, buret utav en av motsatt kön till den ormbitne jämte en silkessalett eller halsduk, som även burits vid ett dylikt tillfälle, och därmed binda om benet ovanför bettet. Över detta band troddes ej giftet kunna sprida sig.⁴ Vid bärplockning är man ju ofta utsatt för ormbett, och därför brukade man, innan man gick ut för att plocka bär, knyta ett strumpeband av silke kring vänstra benet.⁵

När det nyfödda barnet första gången badades, skulle en bit av ett strumpeband, som modren burit, när hon stod brud, ligga i bad-

¹ Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

² Meddelat av kyrkvärden Liss Per Andersson i Gagnef.

³ Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål. Köpenhamn 1886—93. Hosebånd. E. Monseur, anf. arb., 647.

⁴ Meddelat av f. lantbrukaren T. G. Petersson, Hångers sn, Småland.

⁵ Meddelat av fröken Ellen Frykholm, Bollnäs sn, Häls., och A. L. Hjorth, Kolbäck (Bergs sn).

vattnet, och när det döptes, skulle ett av dessa band ligga i lindan. När barnet sedan konfirmerades, skulle det om halsen bära en bit av det strumpeband modren första gången hade på sig efter det hon blivit kyrktagen. Under den tiden hon var havande, till dess hon blev kyrktagen, fick hon nämligen ej bära strumpeband.¹ Och en barnaföderska får ej ha dem påknutna, emedan förlossningen i så fall ej kan försiggå på naturligt sätt.² För att underlätta nedkomsten har det bland sydslaverna varit särskilt brukligt, att mannen skulle slå hustrun med sitt strumpeband.³

Liksom hos de gamla brittena — och ännu vid slutet av 1700-talet hos högländarne i Skottland — en med mystiska tecken försedd gördel vid svåra förlossningar knöts om midjan på den blivande modren,⁴ så har det i Sverige varit en vitt utbredd tro, att ett på ett visst sätt behandlat strumpeband skall kunna hjälpa vid dylika tillfällen. Man skall nämligen låta »maskskre», »skefe» eller en »daggorm» krypa över ett strumpeband och sedan binda det om midjan på den sjuka. Då hjälper det, om hon har svårt att föda; och även för ryggvärk säges det vara ett osvikligt medel. Under regnigt väder hopa sig små gråvita maskar eller insektslarver tätt intill varandra, vilka i form av ett band sakta krypa fram. Läger man ett strumpeband framför ett dylikt skre, brukar det ta en hel dag, innan hela massan har hunnit tåga över.⁵ Men sedan är det strumpebandet ett osvikligt medel vid sådana sjukdomsfall. Var förlossningen särskilt svår, brukade man över den sjuka göra tre knutar på hennes strumpeband, vilka åter kunde låta sig utdragas och så draga dem ur varandra.⁶

Miste ett barn aptiten, fick matleda, skulle man ta det strumpeband modren haft som brud och därmed låta en klok gubbe eller gumma mäta barnet tre gånger från armbågen och till fingerspet-

¹ Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

² Meddelat av W. Sjöberg, Replot, Finland.

³ Fr. Krauss, Sitte und Branch der Südslawen, Wien 1885, s. 539.

⁴ Brand, anf. arb. II, s. 67.

⁵ Nord. Museets arkiv. L. Hagberg, Uppteckningar från Gestrikland, Medelpad och Hälsingland.

⁶ Russvurm, Eibofolke. D. II, Reval 1885, § 366. 15.

sarna. Blev måttet lika för varje gång, var det ingen fara med barnet, men blev det olika, då hade någon talat eller trollat på barnet, och då måste detta avhjälpas genom »omstöpning.»¹

Den s. k. »skervan», engelska sjukan, ansågs vara av nio slag, bland vilka ett kallades »horskeskervan», och den botades på så sätt, att ett strumpeband togs från en för lättsinne känd person av motsatt kön till barnet och lindades om barnets handled, där det skulle sitta i nio dygn under nymåne.² Vid botandet av hjulbenta barn betjänade man sig även av strumpeband.³

Vid tandvärk vände man sig till någon klok gubbe eller gumma, vilken då tog ett strumpeband, som hittats i kyrkan eller på kyrkogården, och slog nio knutar på detsamma under uttalandet av någon besvärjelse. Detta band skulle patienten binda om huvudet och ligga med under natten samt sedan gräva ned under en sten. När det förruttnat, skulle tandvärken vara försvunnen och aldrig mer återkomma.⁴

Knyttandet med nio knutar på ett strumpeband har även spelat en roll i gammal engelsk folktro, när det gällde att få varsel om sin tillkommande. När man ligger i en främmande säng, skall man binda sitt strumpeband nio gånger omkring sängstolpen, knyta nio knutar på det och säga: »denna knut jag knyter, denna knut jag binder för att få skåda min käraste, när han går förbi i sin dräkt som han går i var dag.»⁵

Med sättet för strumpebandets knyttande är det mycket noga. De få ej knytnas inåt benet,⁶ och knytnas vipporna på strumpebanden under benet, får man fallandesot.⁷ Det ansågs för övrigt även farligt att ens knytna dem, de skulle viras nedanför knät, man fick på inga villkor knytna dem, ty då skulle även »årena knyde sig».⁸ Sär-

¹ Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

² Meddelat av f. lantbrukaren T. G. Petersson, Hångers sn, Småland.

³ Meddelat av W. Sjöberg, Replot, Finland.

⁴ Meddelat av f. lantbrukaren T. G. Petersson ss ovan.

⁵ Brand, anf. arb. II, s. 110.

⁶ Meddelat av amanuensen Laura Stridsberg, Stockholm.

⁷ J. J. Törner, Mpt i Linköpings stiftsbibliotek enligt avskrift i Nord. Museets arkiv.

⁸ Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

skilt fick brudens strumpeband ej knytas, utan skulle det viras trenne gånger om benet. Den i Skåne brukliga brudlisten fick ej heller knytas utan virades tvänne gånger om brudens midja. Strumpebandet måste dock sitta riktigt säkert, ty lossnade det den dagen, så blev mannen henne otrogen.¹

Vid pantlekar har det i Finland ofta varit vanligt att ge strumpeband i pant, varvid det var gossarnas göra att avtjäna straffet, ej ägarinnans. När panten skulle utlösas, ålades vanligtvis någon gosse att gissa, vilka färger som ingingo i tre närvarande flickors strumpeband. Lyckades han ej däri, måste han knyta bandet kring ägarinnans strumpa.²

Strumpeband, som tillhört en kvinna med många barn, och vilket därtill stulits, är synnerligen bra att använda, om man vill få kor att kalva. Och när en kviga kalvat för första gången, bör mjölken silas genom ett brudstrumpeband, som lagts i ring runt silens nedre kant.³ Vill en kviga inte stå stilla vid mjölkningen, behöver man endast ta ett strumpeband från högra benet och binda om djurets vänstra horn eller tvärtom.⁴ Man kan även knyta ett strumpeband om hennes vänstra bakben, och under det man knyter, skall man antingen läsa »Fader vår» baklänges eller ock följande besvärjelse:

»Dina ben befrias nu
från den onda anden,
med människomakt
och med 'Jesu makt'. Amen.»

Ty om en ko vill »späns», när man mjölkar henne, är det en ond ande som farit in i kons ben.⁵

Var kon nyköpt, så skulle man, innan hon för första gången fördes in i ladugården, låta henne med förbundna ögon tre gånger gå över ett strumpeband.⁶ En nu levande person berättar, att han en gång

¹ Meddelat av Sissa Andersson, Skillinge, Skåne.

² Meddelat av W. Sjöberg, Replot, Finland.

³ Meddelat av f. lantbrukaren T. G. Petersson, Hångers sn, Småland.

⁴ Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlin 1914, s. 69 (Sydschleswig).

⁵ Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

⁶ Hembygden 1911. Helsingfors. Minnen från Tarjärvs sn, s. 79.

sålt ett par oxar till en person, som vid hemkomsten tog av sig båda sina strumpeband och lade dem längs ladugårdströskeln, innan han lät oxarna gå in, för att de ej skulle gå över någon gärdesgård, så länge han hade dem.¹

Vid klippning av får bruka kvinnorna lossa sina strumpeband och därmed sammanbinda fårens ben, och för att hindra getter från att gå över hägnader sammanbindas deras ben på särskilt sätt med strumpeband. Vid vägning av fårull och av smör och andra matvaror läggas tvänne strumpeband i kors på golvet och därefter det som skall vägas på det sålunda bildade korset, varefter bandens ändar hopknytas och trädas på betsmånet och väges.² Havande kvinnor få dock icke väga i strumpeband.³

I Oberpahlen, Livland, var det vanligt, att bruden vid hemkomsten av svärföräldrarna fördes omkring i ladugården och visades de för henne bestämda djuren, vilka voro betecknade med brokiga gördlar eller strumpeband.⁴

Strumpeband är bra för mycket. Även mot spöken, gengångare och onda andar kunna de skydda. Om en tysk dam, vilken levde i början av 1700-talet omförmäles, att hon brukade binda fast dörrlåset med sina strumpeband för att hålla spökerna på avstånd.⁵ Och de döda har man brukat hindra från att gå igen genom att med ett strumpeband binda ihop deras ben vid knäna. Hade en avliden levat mycket ogudaktigt, hopfästes därtill även likets bägge stortår och smalben med ett strumpeband.⁶ Var man rädd för att kreaturen skulle bli förgjorda, skulle man binda ett strumpeband om halsen på dem och föra dem omkring en jordfast sten.⁷ Att onda andar ibland kunde fara in i korna ha vi ju ovan sett.

¹ Aftonbladets Halvveckouplaga 19/5 1919. (Lasse i Skogen.)

² Meddelat av W. Sjöberg, Replot, Finland.

³ Feilberg, anf. arb. s. 380.

⁴ Gebräuche der Esten bei ihren Hochzeiten wie sie in der Oberpahlenschen Gegend gefeiert werden (aus der Zeitschrift Inland 1844 n:o 1 och 2). Festschrift der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Dorpat 1888, s. 380.

⁵ Zedlers Universal Lexikon, Leipzig o. Halle 1744. 1086, T. XL.

⁶ Meddelat av W. Sjöberg, Replot, Finland.

⁷ S. Landtmanson, Skrock och gammaldags bruk i Gillstads sn, Västergötland. Uppsala Landsmålsarkiv.

»Jättesar» eller jättekvinnor bruka ta av sig strumpebandet och knyta in en sten i och slunga mot kyrkor,¹ och när häxor på olovliga vägar ville förskaffa sig mjölk, behövde de bara ta ett strumpeband och mjölka ur.² Det var mycken trolldom som strumpebandet kunde begagnas till. Så berättas det om häxmästare, att de ej bundo strumpebandet om det ena benet, och en gång måste fan vänta med att taga en trollkarl han skulle ha med sig, till dess att denne fått sitt strumpeband bundet, så länge det var löst, hade fan ingen makt med honom.³ Genom att aldrig binda mer än sitt ena strumpeband kunde man lära sig »mer än sitt Fadervår».⁴ De präster, som hade gått i »den svarta skolan i Wittenberg», brukade kännas igen därpå att de icke bundo strumpebandet om det högra benet.⁵ Och genom att lösa vänstra strumpebandet kunde man vinna i kortspel.⁶

Att nu strumpebandet kunde besitta en sådan märkvärdig makt, att det kunde användas vid botandet av människor och djur, för att nu inte tala om allt annat, det har folktron helt naturligt haft sina funderingar över, och säges det bero därpå, att den »heli Birgitta» var den första som burit strumpeband.⁷ Att ett strumpeband särskilt skulle kunna betvinga de döda har man i Finland velat sätta i samband med en legend, som talar om att Jungfru Maria, som fruktade att hennes son skulle »gå igen» efter döden, långfredagsnatten skulle ha spunnit strumpeband åt Jesus för att ombinda hans ben, så att han ej skulle kunna gå bort ifrån henne. Om detta strumpeband talas även i en gammal formel, som tros skydda mot getingstyng, där det bland annat heter: »ja' ska' bind din skarpa tand med dett strumpeband fru Maria spann om en långfredagsnatt».⁸

Såsom av ovanstående framgår, har strumpebandet, såväl brudens som det vardagliga, spelat en ej blott i klädedräkten viktig roll,

¹ Meddelat av fil. lic. T. Eriksson, Uppsala.

² S. Landtmanson, anf. arb.

³ W. Gregor, Notes on the Folklore of the North East of Scotland, London 1881.

⁴ Thiele, Danmarks Folkesagn, Köpenhamn 1843, s. 338.

⁵ Thiele, Den danske Almues overtroiske Meninger. Köpenhamn 1860, s. 623.

⁶ Feilberg, anf. arb.

⁷ Meddelat av Arnold Olsson, N. Orust, Bohuslän.

⁸ Meddelat av W. Sjöberg, Replot, Finland.

utan visa numera bortlagda seder och bruk och vid detsamma knuten folktro, att det även ansetts äga en stor inneboende magisk kraft och såsom sådant haft stor betydelse med avseende på äkten-skap och barnsbörd. Vilket strumpeband som hälst dugde dock ej härvidlag, utan skulle det vara ett begagnat, helst av en kvinna och vanligen ett som burits av en brud. Väl förekom det även, att en mans strumpeband, såsom brudgummens, kunde användas vid allehanda kurer, men kvinnornas ansågos likvisst såsom mera verk-samma och besittande större magisk kraft. Särskilt blev detta för-hållandet med de band som burits av brudar, av kvinnor med många barn o. s. v. I människans kropp innebor en mystisk kraft, som meddelar sig till de klädesplagg hon bär, och ju intimare den be-röring är, i vilken dessa komma, ju närmre samhörighet de ha med människokroppen, ju starkare blir även den kraft som på dem över-föres, och det i intim kontakt med människokroppen komma plagget blir som en del av människan själv. Vid de kurer, som av kloka gubbar eller gummor bruka utföras är det ju ofta vanligt, att dessa ej behöva se den sjuke utan nöja sig med något av dennes hår eller naglar eller ock tillhörande klädesplagg såsom en skjorta, ett strum-peband o. s. v.

Den i strumpebandet befintliga mystiska kraften blev än ytter-ligare förstärkt genom knytandet, vilket ju är ett urgammalt och än i dag brukligt magiskt medel. Hos de gamla romarne brukade brudens gördel fästas samman med en särskilt kraftigt verkande knut, herkulesknuten, vilken mannen vid bilägret skulle lösa, och som ansågs skydda mot allt ont. Men knytningen var ej blott till bot, utan kunde även vara till sot, och ibland kunde all knytning vara farlig och bindande. Allmänt utbredd är sålunda den före-ställningen, att knutar hindra en havande kvinnas förlossning; redan hos de gamla indierna förefanns denna tro.¹ För att underlätta barnafödandet skulle alla knutar upplösas, ej blott på den blivande modren utan även alla i huset befintliga. Redan vid bröllopet före-togs i detta syfte en mängd magiskt-symboliska handlingar.

¹ W. Caland, *Altindisches Zaubermittel*. Amsterdam 1900, s. 108. Hj. Öhrvall, *Om knutar*. Stockholm 1916, s. 202, 203.

Strumpebandets lossande frigjorde magiska krafter, själve Belzebub kunde ju ej komma åt sitt utsedda byte, så länge trollkarlen i fråga hade sitt ena strumpeband löst. Och med brudstrumpebandets uppknytande skedde symboliskt ett frigörande av magiska krafter. Men endast vid bröllopet skulle det ske, det ansågs opassande om en kvinnas strumpeband annars lossnade, så att hon tappade det, och det tillfälliga lossnandet av en persons strumpeband har blivit till dåligt förebud.

Den roll brudstrumpebandet sålunda spelat går långt tillbaka, till detsamma knutna seder och folktro visa hän till tider långt före själva strumpebandets uppkomst, ty detta kan ju ej ha funnits tidigare än det blev brukligt att begagna strumpor eller därmed liknande plagg. När under medeltiden strumpor började att användas är emellertid — oss veterligen — ännu ej utrett, men att strumpebandet var i bruk i England under 1300-talets första hälvt torde ju av strumpebandsordens instiftande kunna tagas för givet, och enligt en i Zedlers år 1744 utgivna *Universal Lexikon*¹ befintlig uppgift skulle strumpebandet än tidigare ha varit känt i Tyskland. Där uppgives nämligen, att strumpeband finnas omnämnda bland »Gerade Stücken» i den gamla sachsiska rättsboken »Sachsen Recht» eller »Sachsenspiegel», vilken skrevs i början av 1200-talet (omkr. 1215—1235). Stämmer denna uppgift med verkliga förhållandet, borde ju strumpeband redan i slutet av 1100-talet där varit i bruk.

Men än längre tillbaka torde dock ceremonien med brudstrumpebandets lossande vara att spåra. Om än vid det ena strumpebandets avtagande, ty ursprungligen var det ju blott ett som berövades bruden, tanken på detta som en slags skyddsåtgärd mot onda makter kan ha spelat in, ty dygnet strax efter vigseln ha trollen mest makt, och då kunde fienden ibland rent av fördärva brudfolket,² så torde emellertid brudstrumpebandets avtagande haft en än djupare betydelse, i det att brudstrumpebandet antagligen övertagit den roll som den jungfruliga gördeln en gång haft hos de gamla folken. Lossandet av brudens strumpeband blir alltså liktydigt med jungfru-

¹ Zedler, *anf. arb.*

² *Ant. av E. Grip (Torsåker, Gästrikland) i Uppsala Landsmålsarkiv.*

lighetens avläggande.¹ Den en gång i magiskt-symboliskt syfte företagna handlingen övergick sedermera till att bliva enbart symbolisk. Omsider kan sålunda brudstrumpebandet, vars lösande, såsom vi sett, ursprungligen utgjorde riten, till och med bli till en symbol för det äktenskapliga bandet, som vid »den ljufva sammanvigningen» sammanknyter äkta makar med »en ouplöslig äkta knut», »som sielwer Herren Gud fast bundit hafwer så», som det heter i ovan anförda gamla kväde.²

¹ Jfr Shakspeare's Dramatiska arbeten. C. A. Hagbergs övers Lund 1851 s. 357. Stormen IV: 1.

² Anf. brudskrift 1719. Jämtlands Bibliotek, Östersund.

Fig. 11. Brudstrumpeband, 1800-talets mitt. Pärl- och metalltrådsbroderi. Med initialerna M. E. T. O. L. T. Nord. M. 22,324 a.

TILL STOCKHOLMS STOLMAKAREÄMBETES HISTORIA 1664—1846.

Av

ARVID BECKSTRÖM.

Hur ofta förbigås ej trotjänarna i denna ytliga och otacksamma värld! Bland möbler förtjänar väl knappast några i så hög grad som våra sitt- och liggmöbler hederstiteln »trotjänare». Stolen, soffan och sängen i vårt land ha såsom typer förvånande litet studerats. Då fråga varit om »möbler» i konsthandeln eller konstsamlingar, har det så gott som undantagslöst gällt praktmöbler (byråar, sekretärer, skåp o. dyl.) med mer eller mindre dyrbara inläggningar och beslag.

Det är ganska betecknande, att våra auktionskataloger först på de allra senaste åren givit uppgifter också om signerade stolar — för att nu här hålla oss endast till denna möbelart. I »Konstsamlingarna å de svenska kungliga slotten» (1897—1900) finns ej heller en enda stol medtagen. Och ändå är ej tänkbart annat än att åtskilliga signerade stolar under årens lopp passerat auktionshusen, och att dylika också finnas i representativa svenska samlingar.

Naturligtvis ha i skilda sammanhang stolar och stolmakare vidrörts, t. ex. i J. Böttigers Haupt-monografi 1901, i G. Upmarks uppsats: »Om rokokomöbler och deras datering» (Fataburen 1910) och i sistnämnde förf:s bok »Möbler i Nordiska Museet», 1912, men någon speciell utredning rörande svenska stolar och tillverkningen av dylika har, mig veterligen, ej tryckts hos oss — utöver vad

C. Lagerberg meddelade i sina »Stolstudier i Göteborgs Museum» (i nämnda museums årstryck 1909).

Föreliggande studie, påbörjad endast för att utforska betydelsen av några stolsignaturer i Nordiska Museets högre-ståndsavdelning, har därför tagit till huvudsyfte att något belysa Stockholms stolmakare och deras verksamhet till och med 1846. Ämbetets protokollsböcker synas vara försvunna, och jag har varit nödgad att försöka till en bild, så gott sig göra låtit, foga ihop en del mer eller mindre magra arkivnotiser.

Vid vilken tid stolmakare började uppträda i Stockholm såsom självständiga yrkesmän, tyckes ej numera kunna påvisas.¹ Kanske de tidigast hörde under snickarna, vilkas skrå blev faställt 1578 (Klemming, Skråordningar, 1856), och först i samband med 1621—22 års försök till organisation av det svenska skråväsendet fingo någon självständigare ställning.

Den 28 sept. 1652 utfärdade emellertid drottning Kristina öppet brev »för Jahan Goha ath få bruka Stolmakerij Embetet här i Staden», görande däri »witherligit ath såsom wij förnimme deth briefwijsare Jean Goha, skall tillbotes [= till botten?] hafwa lärdt stoolmakerij konsten, så ath han weet allehanda slags stolar ath förfärdiga och tillverka, alså medan han är sinnad, sigh här huusligen nedsettia, samme handtwerk idka och fortsethia; hwarföre hafwa wij pröfwandes sådant wara her nyttigt och nödigt, af gunst och nåde uppå hans underdånige ahnsökiande undt och efterlåtit, eftersom wij her med och i detta vårt öpne brefs kraft, unne och efterlåte honom Goha, förbe:de Stoolmakare Embete här i staden oturberadt och obehindradt för ens och annans intrång ath idka och drifva jemwell och wara frij och exempt för borgerlig tunga och beswär. Hwarefter wår öfwer- och underståthållare sampt borgmestare och råd h sig hafwa ath efterretta» (riksregistraturet).

Denne »Jean Gohart stolmacker» — så skrev han sig själv — är således Stockholms förste hittills kände privilegierade stolmakare (med »stolmakare embetet» menades väl: stolmakareyrket).

¹ Kalmar hade stolmakare under hela 1400-talet. I Uppsala funnos stolmakare 1453 (A. Strindberg, Svenska folket, 1882, I:211).

Något om hans verksamhet känner jag ej förrän 1663. Den 29 sept. detta år undertecknades nämligen, i närvaro av Daniel Bertelsson och Lars Håkanson, följande kontrakt mellan Jean Gohart och Johan Gunnarsson:

»Giör iagh Johan Gundmundsson ifrån Mooseboo och Harkshult socken uthi Össboo häredh wijtterligen, at iagh begiffwer migh i Lähran, till lära stoolmakare konsten hoos Ereboren vällberömligh och kånstkunnigh Mäster Jaen Goa Stoolmakare, boendes å Norre malm, på sådane conditioner och wilkor som fölier nembligen, för lärs drängh i trij åhrs tijdh uthi all som största lydna, fljigt stadighet och trogen upsigt såsom en åhrligh Lährdrängh ängnar och bör, der emott läffwar min Mestare att giffwa migh min nötorfftige maat och driek med sampt 40 dr kopp. mt åhrligen till mitt uppehelle uthi kläder och skoor etc: Mer förbliogerar och beplijektar iagh migh att tiena, sedan som desse trij åfwanbemelte åhren åhre forlupne ett åhrs för Gesell, för än iagh wijll begera mitt lärobreff, hvaremot loffwar min mestare att giffwa migh församma åhret min maat och driek såsom een Gesäll, deth(?) ottatijo dahler Koppar:mt brede wijdh ett rådeligit lärobreff. Nu till beslut och förord att der iagh icke håller alt det som förskrifwit står och åhr ifrån honom wijkachtigh, då skall min mästare haffwa macht att straffa migh effter min förtiente lön och ofwan uppå detta mit åhrliga uppsått haffwer min mestare migh sin skriftelige revers och försäkringh öfwerdragit, att lära migh heel rijchtigt stoolmakare konsten, så att iagh kan medh tijden wara capabel och dermedh i tryggheet des wärk fullkombligen uthrätta.»

Och den 19 juli 1664 undertecknade Gohart och Olof Oloffsson Höök följande handling:

»Alldenstund iagh underskreffwen till bottens Stolemakerij Embetet uthlärdt haffwer, så att iagh wett allehanda slagz stolar att göra och förfärdiga, hwar om iagh uthi min Mestars Mester Gunmun Rödingz närvaro (som herinnanlandz åhr stadder) in för hennes Kongl. Maj:t Drottningh Christina och Sweriges Rijkes Cantzlerer Sahl: och nu mehra höghberömmeligh i åminnelse Hr Åke Axelsson Oxenstierna mitt Mesterstycke presenterat haffwer, pröfwes der uppå Cappabell och färdigh wara som mitt wällfångne Kongl. privilegium aff den 28 Septembris A:o 1652 det wydere Contesterer och betygat, thy haffwer iagh för ens och annans öfwerlopp och twängh, om stolars förfärdigande migh till hielp och Embetes fort sättiandes i läran antagit, Ehrligh och förständig Oluff Oluffson, then ther Snickare handwärk annorstädes tillförende lärt hafwer, på condition och wilkor som her under specificerat ståår, oppå sin egen kost och huss styckeltals stolar för arbeta att bekomma derfore. Nembl.

För 1 st. Sanngestol	Dr 6 kopparmynt
» 1 st. Barnstool	4—5—6 dr
» 1 st. gemen armstoll medh räta armar	1 dr 8 öre
» 1 st. Krock armstool	1 » 16 »
» 1 st. örn stoll	2 » 16 »
» 1 st. gemen stoll	1 » — »

Oppå trij åhrs tijdh hoss migh att utlära som alleredho ett och halfft åhr arbetat och hooss migh lerdt haffwer och ræsten aff återstående 1 1/2 åhr sigh belöper som för detta, Erligen, hörsamlingen, troligen, fljittligen och tijdeligen uthi sin tjenst emot migh förhålla som en Embets Persohn och tijdz förspråkere i läran ägnar och böör och wäll anstår, som han dett inför hwar ärligh man och migh såsom sin Mestare trygeligen kan till swars stånda det hans revers honom wydare tillbinder och förhåller.

Så på det han så mycket säkrare för ens och annans intrångh, åthall och klander, desto better sitt arbete måge kunna förretta skall iagh honom under mitt hängng och försvar haffwa så och för borgerligh beswer och tunga befrija, in till dess iagh kan ehrhålla ett gille och skråå öfwer bem:te Stoolmakare Embete, medh tjenst och respective wänl: begäran att denne Oluff Oluffsson tillåtes uthi Embetes Collegij protocoll Jempte flere Intäcknas och skrifwas.»¹

Samma julidag undertecknade Gohart följande handling:

»Efter Hen: Kongl. Maj:ts Drottning Christinæ Allernådigste gifne Privilegium daterat d. 28 sept. 1652 haffwer jagh på dhet högste och fljittigste fortsatt här j den kongl. residentz stadhen Stockholm konstrike embete och på dhet sådant må än widare aff migh uträttas och fullkomligen idkats dherföre haffwer jagh antagit en swarfware, Johan Danielson be:dt, som sitt handwerk här i stadhen hoos en Mestare och sedan hoos migh lärdt på mitt maneer flammirt och gewundt, dherföre blifwer han en M:r medh migh, effter han och sigh hafwer verobligerat att wilia dher widh fullkomligen holla och icke i någon motto träda der ifrån eller göra något annat swarfwerijarbete uthan allena Stohlar och annat som till vårt ämbete tienar, på dhet att dhe andre aff Swarfwerij ämbetet icke må honom i någon motto bry eller wara till hinders på dhet Cronones arbete och herrarnas måge destefortare gåå och emedan i mitt wällfångne prävillegium förmähles, det iagh må wara frij för all borgerligh tunga och beswär, lijekwäll hafwer iagh sådant intet skött uthan åhrligen åhrs min skatt och skull rijchtigt betalt, derföre skall iagh och bemelde Johan Danielsson hålla frij [för] all borgerligh tunga så lenge och in till des jagh kan åhrhålla skråå öfwer bemelte Stoolmakare ämbete.

Elijest håller iagh och Johan Daniellsson frij för alle andres åthal och intrångh både i en och annan motto, wällförståndes uthi detta vårt handt wärk och nu ingångne Contract, och den honom i någon måtto sedan hafwer att tilltalla, han gånge till migh och icke honom alldenstundh iagh honom fullkombligen loffwat och tillsagt haffwer att hålla honom i den motto skadelööss, der emot skall han wara förplichtat att swarfwa så många stollar, som iagh tillijka medh mine andre Ämbetz bröder behöfwer och nödige ähre.

Effter wij till inge andre swarfware derom lijtta uthan till Johan Daniellsson alena, som ähr wår Embetz Swarfware, sedan beställa wij honom för hwar stoll, som wij bäst komma öfwereens, till yttermehrå wijsså ähr

¹ De två ovanstående handlingarna, liksom den följande, återgivas här just ur nämnda Ämbetskollegii protokoll.

detta medh egen hand underskrifwit och signete bekräftat såsom och understienstligen bedes att det Lofl. Ämbets Collegium wille detta contract protocollera i så måtto Johan Danielsson blifwer inskrifwen för en Embetz Swarfware uthi Stoolmakare Ämbetet.»

Ämbetet hade härmed visserligen fått sin svarvare, men saknade ännu »skrå och gille», d. v. s. stadgar och mästaröfning.

Emellertid inlämnade Gohart »medh samptl. Geseller och läredrängar aff Stoolmaker embetet här i Stockholm» redan d. 26 nov samma år 1664 till magistraten ett förslag till »skrå och gille» i 16 punkter. Angående en av punkterna bad Gohart att få särskilt med magistraten »disputera». Gesällerna och läredrängarna hade nämligen gjort följande reservation: »Undertäcknadhe Undergå alle desse punctier men den 11 punct» (= punkt 13 nedan) »förstås således nembl om dem som gå till mestarens disk och duuk och arbeta för Weklöön. Larss Persson Lemone. Jahan Danielsson. Gustaff Lemon. Oloff Oloffsson Höök. Jean Gunmunson. Peder Pederson. Jöran Larson.»

Diskussionen måtte ej kommit att röra sig om blott denna punkt, ty den 4 jan. 1665 inlämnar Gohart i eget namn ett åtskilligt utförligare skrå-förslag i 27 punkter. Jag anser »denna lilla ordningh» vara av tillräckligt stort skråhistoriskt intresse för att här i sin helhet återgivas. Punkterna 2, 17—24 samt 27 voro 1665 helt nya; punkterna 4 och 5 var 1664 en enda punkt. Inom klammer har satts det eller de ord, som i 1664 års förslag stod i det här närmast före klammern kursiverades ställe, eller, om kursivering ej förekommer, det som 1664 var skrivet, men 1665 struket.

»Alldenstundh intet Handtwerc och [eller] Manufactur kan florera, trijfwas och fortsättias uthan godh skick och ordningh, och Stolemakare Handtverket her i Stockholm icke till det taal ännu är kommit, att det her till dagz een Wiss Skråå och Gille hafuer kunnat winna, undantagandes att det sigh widh Kongl. M:tz gifne privilegium erhåller, hwilcket ähr Daterat den 28 Septemb. 1652; Alltså ähr iagh tillika medh mine Geseller och läredrängar effter dess innehåld full sinnede vårt handtwercie att fortsättia medh underdånigh böön och begieran till dhen högtährade Magistraten om hiellp och Adsistence, att oss kunde unnas och efterlätas denna efterfölliande lilla ordningh, oss samptelige der effter att regulera och förhålla, så att den eena medh den andra destobättre uthj samdrechtigheet och Enighet må kunna förlijkas, emoot allehanda nödh och tillfall, som her effter förekomma kunde, upå det wij medh tijden dess lättare kunde bekomma Skråå

och Gille, Till dess säkerheet hafue wij oss emellan denna lilla ordningh låtit fatta, hwar uthinnan wij vår angelegne Nödthorfft tillkienna gifua, beståendes uthj effterfulliande kortta Punchter. Nembl.

1.

Hafuer Mestare tillijka medh hans Gesseller och *Arbetes* [Läre-]drängiar, som styckewijs hoos honom Arbetha sin emellan sålunda godwilleligen samtyckt, att Mestaren för hwar Månadh uthj lådhan skall gifwa 6 dr kåpper mynt och dhe Andre hwar för sigh 8 öre kåpper mynt, hwileke penningar widh Månadens ände skole inläggias och der till förskaffass een Wiss lådha, hwileken hoos Mesteren skall ståå, och han een Nyckel dertill, sampt hans Lådhe Gessell den andra hafua. Och desse penningar till den ände Ehrleggias, uppå det, ner Gudh någon af dem medh siukdomb eller annan olägenheet heemsöker, dhe då måtte dherutaff uthj sin nödh behiellpas, Såssom och om dher uthj något kan besparas och förkoffras, att ener handwercket så starckt blifwer, att Skråå och Gille kan ehrhållas, det då der medh må kunna *be* [fort-]hiellpas.

2.

Uthlärde som sigh nedsatt hafua skola hwar Månadsdagh den 40 penningen af sin förtienst i lådhan gifwa, sammaledes Mesteren siellff. Item oc så alle geseller och lärodrängar som i Werckstaden åth sin Mestere styckeltals arbeta wecke löön och penningar bekomma skolle och hwar för sigh affläggia i lådan den 40 penningen hwar lögerdagh af det dee förtient hafua. Hwilka penningar Colligeras skola till dem, och Under samme Embete medh någon siukdomb blifwer belastat till dens skiötningh och Uppehälle. försnillar någon eller medh innehållningh af den 40 penningen, och der medh blifwer beträdd, den samme skall plichta hwar 10 penningh aff sin förtienst, treskas han der widh då skall han anklagas för Borgmestere och Rådth, eller den H. Magistraten oss till förman beordra täckes.

3.

Hafua thee alle tillhoopa eenhelleligen samtyckt een fattigh bössa att ener någon af dem som uthj Werckstaden arbetha, sin emellan kijfwa, och träta, ordkastas och bruka Eder och bannor, och der igenom Gudz förtörnelse [sampt annan förargelse] förordsaka, då skall hwar och een effter sin brott uthj fattigh bössan gifua, Elliest och om Mesteren sitt folck medh hånliche ordh och bannande uthan ordsagak öfwerfaller, skall han wara förplichtat der emoot dubbelt att bötha.

4.

Samtyckia och alla i synnerheet, att wara sin Mestare hörige och lydige medh all som störste flijt och trooheet hans Arbete, riktigt uthan falskheet att giöra, och ingalunda hans Arbethe försumma eller fördrista sigh att förwägra det han på handtwerczk wägnar dem föresätter mycket mindre att sättia sigh upp emoot sin Mestare eller Mesterinna, dem baktala i drycken-

skap eller elliest på deres egne eller Mestarens ärende, eij heller med hå-
niske ordh, eller emoot taga då mestern för deras brutt dem will tiltala
eller skiäligen aga; bryter någon her emoot skall hwar gångh han det gör
böta 3 dlr i lådan och 24 öhre till de fattige och i öfrigt wara lagh och
rätt Underkastat och der effter plichta såsom brutet ähr till. (1664 följde
efter »Mesterinna» endast orden: »widh böte hwar gångh 1 dlr i lådan och
2 dlr till dhe fattiga».)

5.

Mestern obliqerer sigh hwar lögerdagz affton hwad dhe om weckan
hafua förtient, ricktigt effter för detta giorde Accord (de 5 sista orden till-
lagda 1665) bethala, och så frampt han det eij gör böthe 3 dlr till lådan
och 1 dlr i fattigh byssan, och betale så hwar och een sin lööhn innan 14
dagar, så frampt han det innan Månadens ännde eij effterkommer böte då
dubbelt.

6..

Hwar och een förplichter sigh att öfvergifua det arbethe som minst
på fordras, och begynna att arbetha det som hastigast ähr om, uppå det att
det goda folcket som sådant hafua beställt, må kunna det i rättan tijdh
färdigt bekomma, der emoot Mestern obliqerer sigh att gifua dem een bil-
ligh dricles peningh, uthan dheres löön, uppå det eller till den ände (de
4 sista orden tillagda 1665) att arbetet måtte *fortsättias* [gå fort] och inga-
lunda stutza.

7.

Warder någon befunnen medh otroheet uthj någon mätto, må honom
först och andre gången förlätas, om det icke ähr allt för grofft, tredie gången
förneekes [förwisses] Embetet lageligen, medh den högtährade Magistratens
minne och Wettskap.

8.

Hwar och een skall wara plichtigh att swara för det arbetet han under
händer hafwer, ähr der uthinnan någon flärdh, så att han det hafuer för-
bytt och skyller uppå någon annan, den [och] dermedh blifuer beslagen,
upskylle [opfylle] Mestern skadhan. Såsom och hwar och een swarar till
de Wercktygh han under händer hafuer, och om något bortkommer, bethale
den som det Under Arbetet i händer haft hafwer och lefueraat ähr. (1664
stod efter »bortkommer»: »eller aff wanskötzell fördärfwas, skaffe så godt
igen eller betale medh penningar».)

9.

Om någon intet låter sigh åtnöija medh det som han tillförende medh
Mestern hafuer warit öfvereens och Accorderat, böte 4 dlr i lådan och 1 dlr
till dee fattige, så frampt han der å klandrar, och Mestern dubbelt der
emoot, så frampt han dem den utfäste lönen uthan ordsak förwägrar, sam-
malunda och läredrängar, om dee icke låta sigh åthnöija medh den maat
och dryck som Mestern och Mesterinnan effter deras lägenheet dem före-

sätter, befinnes deras kost vara straffeligh, så ware dee samme straff Underkastade. (Efter »föresätter» stod 1664: »så frampt deras Spijs elliest är ostraffeligh».)

10.

Uppå dett att handwercket dess fortare kan gåå och medh tijden en skråå och Gille bekomma, skall ingen sijne lähre åhr öffuergifua eller der uthur borttlöpa. Mesteren skall och ingen Uthan ordsak wråka eller bortwija för uthan den högtährade Magistratens Wettskap och minne.

11.

Ingen [Ingen Gesell eller lähredrångh] må fördrista sigh att antaga något nytt arbete Uthan Mestarens Wettskap och samtyekio, widh böthe i Lådhan 2 dlr och till dee fattige 2 dlr. Undantagandes gamble Arbetet som dem till drijckes penningar effterlåtes.

12.

Ingen som Utlårdh åhr må sätia sigh till handtwercket neder, föruthan den högtährade Magistratens [förloff] samt Mesterens *förloff* [wetskap], såsom och att han först proberat åhr der till Cappabel och färdigh wara.

13.

Alle som i Werkstaden arbetha åhre obligerade att tillstädes komma och uthj fullt werck sigh finna låta hwar morgon kläckan emellan 4 och 5, och om afftonen hafue hwar och een *fjrråbend* [förloff] kläckan 7 men emoot hellgedagarne kläckan 5. Hwad dhe och sedan öfuer giöra det ware deras drijckespenningar eller fjrråbens arbethe, doch hafuer ingen macht åt någon annan dett försållia för ån såssom han först hafuer samma arbete åt Mesteren budit, will han det eij behålla, så sällie det hwarest han best kan och gitter, *giör* [försummar] någon *heremoot* [detta] böte för hwar gångh 1 dlr till dee fattige och 1 dlr i lådan.

14.

Till fjrråbens arbete fördriste sigh ingen att taga af Mesterens Werckie widh böte 1 dlr till lådan och 1 dlr till dee fattiga, Uthan han det af Mesteren för penningar kiöper, skall och Mesteren wara *förobligerat* [obligerat] att sällia dem Werckie, så frampt han der till neckar, *böte då han som förr åhr sagdt* [ware han samme böter underkastat].

15.

Ingen skall till sitt fjrråbens arbethe fördrista sigh af bönder eller andra något fjrråbens arbethe eller wårcke kiöpa, medh mindre han det Mestern först tillkienna och heembiuder, giör någon her emoot böte i lijka måtto förste gången 4 dlr till lådan och 1 dlr till dee fattiga.

(1664 lydte denna punkt: »Ingen Gesell eller läredrängsk skal fördrista sikh af bönder eller andra upkiöpa något wärke, medh mindre han mästaren det tillkännagifwer och först heembiuder, gör någon däremoth, böte 4 dlr i lådan och till dhe fattiga 1 d:r. Hwilket förstås om sådant wärke, som Mästaren hafwer betingat och gifwit Scampeluner upå.»)

16.

Om Mesteren icke hafuer att gifua sine geseller [eller lönedrängar] arbete, så betale han dem deras tidspillan, med 6 dlr km:t för hwar dagh, försumma och dhe sikh igenom drijkenskap eller hwariehanda sätt (de 6 sista orden tillagda 1665), gifue dhe lijeka mycket, till Mesteren för hwar dagh. Samme ordningh ware medh lärodränger, så frampt icke något lägeligt förhinder på alla sijdor finnes. (Sista satsen fanns ej 1664.)

17.

Alle som utlärdt hafua, sikh nedsatt att bruka samma handtwerc, Item dee som her effter Utlähra och Mestare willia blifua, skole i alle Puncter stå lijka bötter som Mesteren siellff, der dee dem icke hörsammelige effterföllia och lydige äbro.

18.

Alle lärodrängier skola i 1 år för lönedrängsk stånda i lähran förra än såssom dee få Uthlärdt, och sedan effter Utlärdt 3 år i Werckstaden Mestarens arbete giöra förra ähn dee förmå blifua mestare.

19.

Mesteren skall wara skyldigh att hålla sine geseller och lärodrängier lius och twenne måttelige Elldningar om dagen så länge kiöllden och Winteren Uppå stäär; doch skola dee intet loff hafua effter kläckan 8 om afftonen någon Elldh giöra eller brinna låta, för sin tobakz rykningh och fyllerij, för skada och Elldzwådha skulldh, och oppå deres fjiråbens arbete skole dee sikh sådant siellffue hålla, dock icke om afftnerne längre ähn som till kl. 10 släär, bryter någordere her emoot, ware fallen till 4 dlr i lådan och 1 dlr till dee fattige så offta han denne punctt öffuerträder.

20.

Befinnes någon effter denne dagh, som till förennde skeedt ähr, att någon af dhe Utlärde så wäll som geseller och lärodrängier, det dhe Underwijsa bönhaser hafwandes medh dem Mascopie, gifwande dem Rådsk till deras arbetes fortsättiande, lärandes och Informerandes dem, och förskaffa dem Werkie, böte för allt slijkt 10 dlr i lådan och 3 dlr till dee fattige första reesan och allt framgeent dubbelt upp, så offta han der medh beslagen och beträdd blifuer, kan han ingalunda der medh återhåldh hafua, wijses Uthur Embetet och komme alldrigh mehre ther till igien.

21.

Befinnes någon annan Embetsman samma hantwärc bruka eller Bönhaas och wårt Embete prejudicerar, den samme skall in för den högtährade H. Magistraten ahnklagas och igenom ett merckeligt Adsistene affstraffas.

22.

Alle så dee utlärde som lärodrängier uthj och inom werckstaden stadd ähre skole wara förplichtade för betalningh Cronones arbete att antaga och Mesteren medh sådant hastwerekz arbete Cecundera och till hiellp komma eller Mesteren dett påfordrer, sättia dee sikh der emoot böthe 4 dlr i lådan hwar för sikh och 1 dlr till de fattige, så offta dee det ohörige ähre.

23.

Om något dödeligt Mesteren igenom siukdom hasteligen hända kunde, då skola geseller som lärodrängier i Werckstaden lijke fullt sine år utståå Enckian hörsamheet, wördnat och ähra bewijsa och henne sampt hennes barn trooligen alltidh medh all flijt i Embetet henne tillhanda gånga och utj een summa allt så laga som dee in för Gudh och hwar redelige Man kunna till swars stånda.

24.

Ingen gesell eller lärodräng försume kyrckian och Gudz ordz Predijkan om Sönddagarne igenom dryckenskap eller annan fåfängia uthan hälle sikh der till, hwileken sikh her emoot förbryter böthe hwar gång 1 dlr i lådan och 8 öre till de fattige hwardere, så offta de detta försumma.

25.

Begeres och underdånigast, att detta handtwercket uthaff dee andre handtwercken och *böönhaser* [bönhäsar] icke måtte blifwa förfordeelat, uthan dess Wellfångne Kongl. Maijttz privilegium äthniutha som lyder att wara för eens och annans Intrångh omolesterat, på dett att wij alle samptelige oss Ehrligen och reedeligen [derigenom] Nähra kunna, och att wår ungdom icke måtte wara der uthinnan (de 2 sista orden tillagda 1665) förgiäfwes förlupen, Så åstunde wij aldeles widh dett handtwercket att hålla och stadigt förblifwa och wårt arbete medh största flijt och trooheet att ijdkä.

26.

Och Ehoo af oss denne ordningh förachtar i någon mätto och icke will undergå skall böta 1 gången 4 dlr till lådan och 1 dlr till dee fattige, will han sikh aldeles her emoot sättia, Wijke ifrån Embetet, och det alldrigh mehra bruke.

27.

Öffwer alle desse åfwanskrefne bötter skall Mesteren een Book hålla som i lådan liggia skall, och Räkningh oppå opbördh och utgiffth hålla hwar

månadh för sigh på det han desto bättre wedh åhrsens omlop kan dhen högtährade H. Magistraten eller dess tillförordnade förman giöra.

Desse ähre nu dee punchter som iagh undertecknadth medh mine gesseller och lährodrängar hafwa samtyckt och öfvereens warit [wij oss emellan uthi een fulldigheet till rättelsse hafwa samtyckt] och begere uppå det underdånigeste uthaf den högtährade H. Magistraten, att dee feel som her uthinnan finnas, måtte blifua *Emenderade, Corrigerade och förbättrade* [corrigerade och rättade]; hwar uppå wij *uthj underdån ödmiukheet förwente detta lofwelige ährende måtte Werckställas och nå sin gunstige Effect, dess till wisso under min egen handh mitt Nampn skrifwit den 4 Januarij Anno 1665* [och med ödmiuk wyrdnadh een gunstigh confirmation afbjidhe. Datum Stockholm den 26 Novemb. Anno 1664].

Jean Gohart.

Detta förslag 1665 till stadgar rörande mästarnas, gesällernas och lärpojknarnas plikter och skyldigheter — en blandning av ämbets- och gesällskapsordning — som från början endast avsågs att gälla, till dess ett definitivt »skrå och gille» blev fastställt, synes ej, såvitt jag funnit, erhållit någon slags konfirmation.¹ Antingen blev det ändå rättesnöret för ämbetet eller redde ämbetet sig med den allmänna skråordningen av den 1 mars 1669 och dess efterföljare.²

En ämbetsordning var säkerligen påkallad, till den kraft den kunde ha. Redan den 2 maj 1665 klagar »Johan Goa ath *Lorentz Nilsson* och *P. Merliere* præjudicerade honom» uti hans ämbete. Om Goharts senare verksamhet vet man ännu knappast mer än att han gjorde 4 dussin rygglösa stolar till Karl XI:s kröning i Uppsala 1675 (enligt uppgift, ur hovkassaräkningar, i Eichborns efterlämnade papper).

Ämbetet växte emellertid. 1689 års ämbetsrulla upptager 5 mästare: åldermannen *J. Gohart*, bisittaren *O. Hök* samt *J. Daniels-son*, *J. Andersson* och *H. Dreijer* (Gohart och Dreijer voro »utländske»

¹ Ämbetena sorterade intill 1636 under magistraten in pleno, 1636—1672 under ämbetskollegium, 1673—1821 under byggnings- och ämbetskollegium och 1821—1846 under politic-, ämbets- och byggningskollegium.

² D. 14 mars 1754 utfärdade byggnings- och ämbetskollegium ett reglemente för *stolmakaregesällskapet*, ett reglemente, som senare i några punkter ändrades (se sid. 224).

mästare); 7 gesäller samt 1 pojke. 1730 funnos i Stockholm 7 st. stolmakare.¹

I överflödsförordningen av d. 8 nov. 1731 förbjöds bl. a., vid 100 d. smts böter och varans konfiskering, från d. 1 jan. 1732 införseln »af allehanda utrikes Meubler, Tapeter, Skåp, Cabinetter, Bureauer, Gueridoner, Bord, Sängar, *Stolar*, m. m., som — — — af trä eller smide utrikes förfärdigas».²

Och i förordningen av d. 19 maj 1739, säkerligen dikterad mer av hantverkspolitiska synpunkter än av nit mot överflöd, återfanns »stolar» bland alla de »utrikes varor och persedlar, hvilka skola hädanefter til införsel i riket aldeles vara förbudne».

Alltsedan manufakturerna 1739 lades under hallrätt, och därmed hall- och manufakturrätten bildades, ställde sig flera stolmakare, i stället för att gå in under ämbetet, under denna rätt, korteligen kallad »hallrätten».³

I den »hallordning och allmän manufacturierätt för alle manufacturister uti silke, ull och linne, som icke egenteligen under skråordningen böra begripas», som utfärdades d. 21 maj 1739 (med tillägg d. 23 mars 1742 och i delvis annan redigering d. 2 april 1770), uppräknas

¹ Stolmakarnas växlande antal kan något belysas genom följande ur olika källor hämtade siffror: 1751 10 mästare, 6 gesäller och 13 läropojkar; 1758 11 mästare; 1786 10 mästare (dessutom 6 mästare och änkor, som ej ha verkstad); 1787 9; 1797 14 och 1816 6 mästare. Enligt landshövdingens 5-årsberättelser funnos för följande år följande antal mästare, gesäller och läropojkar: 1827 7-5-4; 1828 7-8-4; 1829 7-9-3; 1830 7-7-3; 1831 7-7-6; 1832 7-5-8; 1833 7-9-16; 1834 9-15-20; 1835 11-20-22; 1836 11-21-19; 1837 11-8-20; 1838 12-16-22; 1839 10-18-25; 1840 10-11-21; 1841 12-8-22; 1842 15-16-27; 1843 11-5-26; 1844 12-3-24; 1845 15-7-29 och 1846 19-3-28. — År 1787 funnos (enligt Flintberg) utanför Stockholm blott 1 mästare i 4 andra svenska städer; 2 av dessa arbetade med var sin lärling, de övriga 2 arbetade ensamma.

² Denna förordning tycks J. A. Flintberg förbise, då han påstår (Bruksidkares, städers och borgerskaps ömse förmoner och skyldigheter, 1789, II:136): »Ifrån och med 1724 til och med 1739 var införsel af utrikes fabriquestilverkningar tillåten.» Med året 1724 åsyftar han förmodligen det s. k. produktplakatet (jfr den något dunkla framställningen s. 3-4 i J. F. Nyström, Bidrag till svenska handelns och näringarnas historia, 1884).

³ Angående städernas hallrätter, som alla lydde under kommerskollegium och som upphävdes först d. 25 febr. 1846, se J. Lundell, Om handverksskrån etc., Lund 1846, s. 9 o. f.; J. W. Arnberg, Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi, Uppsala 1868, s. 87 o. f.; N. Östman, Stockholms rådhus och råd, 1915, I: 45 o. f.

i art. 2 § 1 först inemot 30 olika textila manufakturister och hantverkare, såsom hörande i första instans under hallrättens jurisdiktion, men där nämnes också »andre fabriquer och konstnärer, af hwad namn de wara måge, som sig därunder [= under hallrätten] begifwa wilja». För dessa »andre fabriquer och konstnärer», dit också som sagt åtskilliga stolmakare under årens lopp räknade sig, gällde de »allmänne manufactur- och handtwärckerprivilegierna» (hantverkshus-privilegierna av d. 18 sept. 1668, förnyade d. 29 maj 1739).¹

Efter godkänd besiktning på hallen skulle hallrättsmästarnas varor förses med hallstämpel i lack eller bly (hallordningen 1739, 8 art. 4 §). Denna stämpel skulle enligt en publikation av d. 28 sept. 1739 visa »Stockholms stads vapen eller S. Eriks hufvud och bröstbild med öpen crona öfver och åretalet samt i contouren de orden med fulle bokstäfver: Stockholms Hall-Stämpel. Men när manuf. godset finnes så felactigt at det icke för upricktigt och fullkomligt anses kunde, så skulle det tecknas med en särdeles hallstämpel af lika innehåll och storlek med den förre, allenast med tilsats af et kårs under sielfva bröstbilden til et tekn, at en slik vara icke kan lika med en god i priset anses.» Man kanske kan finna stolar stämplade antingen på det förra eller på det senare sättet; de äro då i båda fallen tillverkade av hallrättsmästare.

Stolmakarne under skrå åter borde ju liksom andra skråhantverkare redan enligt 1669 och 1720 års skråordningar märka sitt arbete med stämpel eller bomärke. Detta måtte dock allmänt ha

¹ Redan före hallrättens dagar funnos tidtals mästare, som drevo verkstad utanför ämbetena, nämligen s. k. frimästare. Dylika frimästare, svenska eller utländska, blevo sålunda tillåtna på prov i 10 år genom en förordning av d. 30 mars 1672. Och senare försöktes åter det allmänna frimästeriet i två korta perioder: från $\frac{20}{6}$ 1719 till skråordningen av d. $\frac{27}{6}$ 1720, vars 6 art. 12 § stadgade frimästareshap endast för inflyttade utlänningar, och från $\frac{2}{6}$ 1724 till $\frac{20}{7}$ 1731, varefter nämnda § åter måtte ha trätt i kraft, intill maj 1739, då även utlänningars frimästareshap upphävdes (J. A. Flintberg, Frimästareshaps öden i Sverige, Stockholm 1787; J. Lundell, a. a., s. 110 o. f.; J. W. Arnberg, a. a., s. 40). — Om hallrätten under sig upptog allt frimästeri (eller snarare omöjliggjorde det) eller om efter 1739 har funnits någon art av frimästare utanför både skrän och hallrätt, är mig ej fullt klart. Möjligen kan man uppfatta t. ex. sådana »fabriques-mästare» i städer utan hallrätt, vilka omtalas i kommerskollegii kungörelse av d. 25 juli 1766 (Modée), såsom frimästare under magistraten; de voro ju varken skråmästare eller hallrättsmästare.

försumrats att döma av k. maj:ts påminnelsebrev av d. 19 dec. 1759. På grund av detta brev införde emellertid Stockholms stolmakareämbete en egen »prägel til sina tilverkningars stämplande» (kungörelse d. 28 aug. 1765; Modée). Och varje ämbetets arbete, som hädanefter anträffades ostämplat till salu (även i möbelhandelsassocieretens bodar), skulle konfiskeras. »Prägeln» utgjordes av en fyrkantig pappersbit, varå i svart tryckts en rund stämpel med inskrift: Stolmak. emb. sig. i Stockholm» omkring en stol och årtalet 1664, vilket år således 1765 måtte betraktats såsom ett slags officiellt stiftelseår för ämbetet (se fig. 1). För detta svartryck är ej någon stämpel känd,

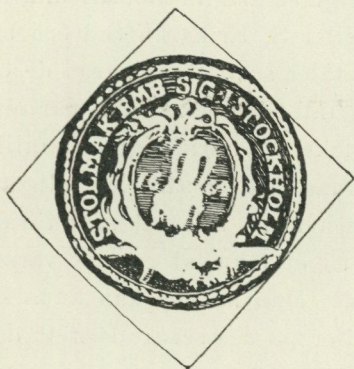

Fig. 1. Stockholms stolmakareämbetes pappersstämpel, påbjuden 1765.

Fig. 2. Stockholms stolmakareämbetes sigill. Stampen äges av Nordiska Museet.

men Nordiska Museet äger en stamp till sigill av fullständigt lika utseende (förmodligen för handlingar, protokoll o. dyl.) — se fig. 2.

Vad exporten beträffar, fastställdes genom kommerskollegii kungörelse av d. 22 aug. 1766 den tidigare utskeppningspremien 15 % för stolar (den var ännu 1784 oförändrad enligt Flintberg, a. a., II:140). Men stolarna borde »af tilverkaren teknas med des stämpel och stycke-numer» och förses med en hos hallrätten förvarad »exportationsstämpel, som prässas eller inbrännes så diupt — — —, at den ej må kunna borttagas» (Modée; Böttiger, a. a., s. 9). Exportationsstämplad stol var sedan inom riket konfiskabel.

Övergången likaväl från hallrätt till skrå som från skrå till hallrätt ställdes ju öppen och fri vid hall- och manufakturriktens

bildande 1739. Men redan genom kgl. brev d. 27 aug. 1741 stängdes den senare vägen; då förbjöds, att skråhantverkare och gesäller finge dragas under hallrätt eller av dylik antagas till mästare. Samtidigt gjordes ansträngningar från skråna att draga arbetare över från hallrätterna. Så drogos stolmakarna så småningom helt från hallrätten in i deras skrå. I kommerskollegii årsberättelser uppgives t. ex. att stolmakaren *Mansnerus* 1767 »gifvit sig under skråämbetet». Och under 1770-talet tycks spänningen mellan de två kategorierna ha vuxit till sin höjdpunkt. Ty d. 13 april 1780 gjorde kommerskollegiet ett försök att träffa en »vänlig öfverenskommelse dem emellan». Denna dag voro uppkallade: av ämbetet »åldermannen *Eric Högländer*, bisittarne *Abraham Alfvar* och *Johan Melcher Lundberg* tillika med mästarne *Thunberg*, *Hellman*, *Ryste*, *Öhrmark* och *Malmsten* samt de af hallrätten privilegierade stolmakarne *Carl Magnus Sandberg*, *Jonas Ekengren*, *Eric Holm* och *Carl Friedr. Flodin*, då Kongl. Collegium gjorde dem tjenlig föreställning, om icke till afböjande af all vidare oreda och anledningar till klagomål öfver intrång af hvarandra de skulle å ömse sidor anse nyttigast at ingå uti någon sådan förening, hvarigenom de hädanefter komma ut utgörä en enda societet». Efter någon stunds överläggning slöts den överenskommelsen dem emellan »at samtelige de under hallrätten lydande idkare af stolmakare handtvärket komma at i ämbetet intagas med åtnjutande af enahanda både rättigheter och skyldigheter, som ämbetets öfrige ledamöter». Och denna deras överenskommelse prövade kollegiet omedelbart skäligt att »till bibehållande af god ordning och enighet dem emellan och till deras säkerhet och rättelse i framtiden stadfästa; i följe hvaraf stolmakare ämbetet jemväl har at trygga sig dervid, at inga idkare af denna slögd hädanefter, under skydd af manufacturprivilegierna varda antagne». Mot den sista punkten reserverade sig visserligen kollegiets president, frih. G. Celsing. Denne ansåg nämligen, att eftersom »antagandet af visse idkare i detta handtvärk under skydd af kgl. manufacturprivilegierna egentligen skjedd i afseende på frågan om någre nya och här förut obekante arbeten i denne slögd, som desse personer förstått, så vore både nyttigt och nödigt at samma väg till egit etablissement äfven

hädanefter borde vara öppen för dem, som kunde rickta handtvärket med något nytt, och at i dylike fall åfvannämde förening ej borde ligga Kgl. Collegium i vägen at en sådan person med privilegium förse» (handels- och manufakturdivisionens prot.).¹

Sedan stolmakarna 1780 samlats helt i en »societet», bli (de nu kända) akterna rörande detta ämbetes historia allt färre. Den 24 okt. 1780 översåg byggnings- och ämbetskollegiet »i anseende till tidernas skiften» gesällreglementet av 1754 och gjorde däri ändringar i fyra punkter (beträffande krank- och begravningskassorna, gesäll-lådan och böter). Och d. 14 juni 1781 framlades genom samma collegium ett projekt till »Reglor för stolmakare-embetets inrättade Begravnings Cassa».

Skråna miste emellertid allt mer och mer sin makt inför de nya omgrupperingarna i samhället, och genom fabriks- och hantverksordningen av den 22 december 1846 upphävdes de slutligen helt och hållet. Och därmed också stolmakareämbetet i Stockholm.

Stolmakarna började alltmer att inrangeras bland snickarna. 1848 bildade snickare, musikaliska instrumentmakare, stolmakare och manufaktur-snickare »Snickareföreningen i Stockholm» (reglemente av den 11 jan. 1848). Först i borgerskapets klassifikation av den 30 mars 1849 räknades stolmakarna i samma klass som snickarna (och instrumentmakarna).²

Såsom en avslutning på dessa notiser till den mera allmänna delen av ämbetets historia meddelas här en förteckning på hittills kända Stockholms-stolmakare. Datum för burskap såsom borgare har antecknats, då den funnits; denna datum angiver nämligen i allmänhet den ungefärliga tidpunkten, då vederbörande blev mästare.³ De källor, som huvudsakligen använts äro följande:

¹ På liknande sätt drogos ebenisterna 1791 in i snickareämbetet, se Böttiger, a. a., s. 5, not 3. Handlingarna rörande båda dessa fusioner lönade sig säkerligen att mera i detalj genomgå.

² 1778 års klassifikation sammanför stolmakarna till en klass med kopparslagare, glasmästare, tenngjutare, hattmakare, kammakare, krögare och gelbgjutare. 1845 (eller förr) utbyttes kammakarna mot hyrkuskarna!

³ Angående tidsföljden mellan burskap och mästarskap, se Lundell a. a., s. 80 och 196 och (för hallrättsmästare) Arnberg, a. a., s. 89.

Otryckta källor:

Nordiska Museets skråarkiv: strödda handlingar.

Riksarkivet: manufakturkontorets arkiv (hallrätternas fabriksberättelser 1739—1764); kommerskollegii arkiv (fabrikernas årsberättelser 1765—1780; handlanden och hantverkarnas årsberättelser t. o. m. 1846).

Rådhusarkivet: burskapsböcker 1651—1829; uppsagda burskap 1772—1846; klassifikationsbok 1822—1842; bouppteckningar; lösa skråhandlingar.¹

Stockholms stads arkiv: mantalslängd för 1676; hallrättsberättelse 1740; fabriksberättelser 1742—1771; burskapsbok 1829—1846.

Stockholms stadsingenjörskontor: tomtdesignationer.

Kungl. biblioteket: N. Kristersens förteckningar över svenska hantverkare.

Några data äro med arvingarnas benägna tillåtelse hämtade ur *Chr. Eichhorns* efterlämnade anteckningar.

Bland tryckta källor må nämnas Stockholms stads vägvisare och adresskalender fr. o. m. 1789 t. o. m. 1846 samt Inrikes Tidningar d. 25 juni 1794.

Stolmakare i Stockholm t. o. m. 1846.

B. = burskap.

Bou. = bouppteckning i Rådhusarkivet.

G. m. = gift med.

Priv. = privilegium.

AL(L)FWAR(DT), ABRAHAM. Sålde 1769 sin egendom n:o 116 i kv. Adle-
ren vid Norrtullsgatan (Stockholms Post-Tidningar 13/4 1769).

B. 9/5 1775. Nämnas 1780 såsom bisittare. Arbetade 1790 (själv
såsom mästare) med 1 soldat. Levde 1794.

¹ Förf. begagnar tillfället att här få framföra ett särskilt tack till arkivarien N. Östman för hans outtröttliga hjälpsamhet vid forskandet i Rådhusarkivet.

ANDERSSON BRUNNER, JOHAN. B. $^{22}/_1$ 1678, ålderman, † $^{7}/_{12}$ 1711, bou. 1714; ägde gård »uti kv. Gräflingen och Trumpetarebacken vid

Fig. 3.

Snickaregränden». 1689 arbetade han med 3 svenska gesäller. 1709 begärde han respass för återresa till Tyskland för sin gesäll HANS ERNST GRENTZMER, som arbetat

hos honom i 2 år. Hans sigill, se fig. 3.¹

BERG, ERIK LARSSON. Kom till Stockholm 1696. B. $^{30}/_9$ 1709, ålderman (1716 eller tidigare), † 1740 eller senare; ägde tomterna 1 och 3 i kv. Adam och Eva (enl. designationer 1717 och 1743 i

Fig. 4.

Stadsingenjörskontoret; enligt Henel bodde han 1728 i »Bergsgränden vid Regeringsgatan». Rekommenderade 1728 gesällen ANDERS IPPSON från Fyen, som önskade arbete å annan ort. Bergs änka gifte om sig med stolmakaren B. HEDBERG. Hans sigill, se fig. 4.

BERG, JOHAN ULRIK. B. $^9/_9$ 1834, † $^{23}/_9$ 1839, bou. 1839. I verkstaden (Smålandsgr. 11) 2 till 4 medhjälpare. Änkan, FREDRIKA WALLIN, † $^2/_6$ 1846, 49 år, fortsatte verkstaden (Smålandsgr. 20) med 3 till 6 arbetare (1842: 3 gesäller och 3 lärlingar).

BERG, M. (1800-talet?). Stolar av björk med skulptur och stoppade ryggar »i gustaviansk stil» (n:o 198 och 200 i Eichhorns katalog till Salsta-auktionen $^{12}/_5$ 1875).

BERG, OLOF. B. $^{22}/_{10}$ 1713, bisittare, † i sept. 1717, bou. 1719.

BERGGREN, ANDERS LORENTZ. Mästare $^{1}/_2$ 1832, b. $^{21}/_2$ 1832, † $^{11}/_9$ 1834 (27 år), bou. 1834. Änkan, M. EL. HAMMARSTRÖM, uppsade burskapet $^4/_11$ 1835. I verkstaden, Smålandsg. 20: 1 gesäll och 1 eller 2 lärlingar.

BERGSTEDT, PETER. Var 1794 ledamot av ämbetet.

BJÖRKSTRÖM, CARL ANTON. B. $^{17}/_3$ 1846. I verkstaden: 2 lärlingar och 2 »andra».

¹ För de skickligt utförda, här avbildade teckningarna efter fem stolmakaresigill (alla på handlingar i Nordiska Museets skräarkiv) står förf. i stor tacksamhetsskuld till amanuensen vid K. Livrustkammaren, friherre G. Fleetwood.

De personliga sigill, som våra hantverkare, byggmästare m. fl. tidigare brukat, och som man ej så sällan möter på handlingar i våra större arkiv, inkl. landsarkiv, borde snarast möjligt avbildas, innan de helt fallit sönder i smulor! De ha ofta ett ej ringa kultur- och stiltistoriskt intresse utöver det rent personhistoriska.

- BLOM, ANDERS. En stolmakare med detta namn omtalas 1780 i konkurs (Stockholms Post-Tidningar 6 mars). En stolmakare Blom (samme som föregående?) nämnes i en bou. $\frac{4}{2}$ 1806 såsom g. m. en svägerska till A. HELLMAN d. ä.
- BROMARK. I manufakturkontorets protokoll av d. 4 mars 1742 säges att »stolmakare Bromark väl godvilligt begifvit sig under Hallrätten, men emedan Stolmakare Ämbetet sedermera genom Kgl. resolution blifvit tillätet förblifva vid dess skrå, så hade denna stolmakare blifvit stämd till Embets Collegium». Ärendet hänvisades dock till kommerskollegiet.
- BRUNNER, se ANDERSSON.
- DAHLBECK, se JOHANSSON.
- DANIELSSON, JOHAN. Kontrakt såsom ämbetssvarvare $\frac{19}{7}$ 1664. B. $\frac{24}{3}$ 1669. † efter 1689.
- DREIJER, HENRIK. Utländsk mästare, som 1689 arbetade med 1 svensk gesäll.
- DUFVA, JOHAN AXELSSON. Inrättade verkstad 1745. Priv. i början av 1746. Arbetade då ensam, men hade vid 1747 års slut 1 gesäll och 2 lärlingar. † i början av jan. 1748. ÖHRGREN förestod sedan verkstaden. Bou. 1748.
- EKENGREN, JONAS. Stol- och instrumentmakare. Priv. under hallrätten (såsom stolmakare?) $\frac{13}{5}$ 1760. B. under fabrikörer och manufakturister (såsom instrumentmakare?) $\frac{14}{7}$ 1772. Övergick $\frac{13}{4}$ 1780 från hallrätten till ämbetet. † $\frac{17}{2}$ 1793, 57 år. Bou. 1793. Ägde tomt 4 i kv. Kattfoten större (design. 1763). Adress: Lilla (= Övre) Badstug. 47—49. Arbetade först ensam, hade 1767 2 gesäller och 1 lärl. och sin högsta tillverkningssumma: 1,666 rdr smt; arbetade 1773 åter ensam, men hade 1779 åter 2 gesäller och 1 lärgosse.
- EKENGREN, PETTER MARTIN. Den föregåendes son, var vid faderns död lärling hos denne.
- ENGMAN, JOHAN. Stolmakaregesäll, † $\frac{30}{5}$ 1800. Ägde tomt 4 i kv. Åsen (design. 1794).
- ERIKSSON SPARRE, ERIK. Nämnes 1716 såsom bisittare. † i april 1723. Bou. 1725. Ägde tomt 2 »i kv. Oxen större och Ålandsgatan»

- FAGRELL, JOHAN. B. $^{20/10}$ 1835. Tyckes blott arbetat några år; 1835 (med 2 lärgossar) och 1836 (med 1 gesäll). Adress: Besvärsq. 14.
- FAHLÉN, GUSTAF ADOLF. B. $^{20/12}$ 1842. Arbetade mest med lärlingar, 1846 dock med 2 gesäller. Adress: Baggensq. 13.
- FALK, se GUNNARSSON.
- FALKBERG, MELKER. B. $^{6/5}$ 1806. † $^{24/7}$ 1822 (48 år). Bou. 1822; ägde då tomt 5 och 6 i kv. Träsket (1810 design. å tomt 7 i kv. Ormen st.). Hade 1821 2 gesäller och 3 lärgossar. Ännu 1829 upptages änkan såsom hållande verkstad.
- FLODIN, CARL FREDRIK. B. $^{23/4}$ 1782. † efter 1794. Arbetade mest med lärgossar (1778: 1 gesäll och 4 lärgossar; hade 1790 endast 2 soldater; 1792 i konkurs). 1789 är adressen: Oxtorget 63—64, 1790 är den Rörstrandsg. 13.
- FLODIN, WILHELM, se SÖDERBERG, ISRAEL.
- GELIN, GUSTAF. B. $^{27/4}$ 1841. Hade 1843 5 lärgossar och 1845 2 gesäller och 4 lärgossar. Verkstaden låg efter vartannat vid Högbergsg. 8, Karduanmakargr. 11 och Barnhusträdgårdsg. 3.
- GO(T)HART (GOHAG, GOA), JOHAN (JEAN). B. $^{28/11}$ 1655, ålderman, † efter 1689. Ägde huset nr 26 i kv. Oxen. Hade 1676 2 gesäller, 1689 1 utländsk gesäll, 1 svensk gesäll och 1 svensk lärgosse.
- GRANDELL, ERIK. B. $^{15/12}$ 1829, uppsagt 1846. Enligt uppgifter 1830—39 var verkstaden störst 1835: 4 gesäller, 5 lärgossar och 2 »andra». Adress: Mästersamuelsgr. 32, 1840 Smålandsgr. 9.
- GRANLUND, DANIEL. Begärde såsom gesäll $^{21/5}$ 1745 genom åldermannen MELING respass hem till Härnösand på en månad. B. $^{8/3}$ 1750.
- GRENTZMER, H. E., se ANDEBSSON BRUNNER.
- GRÖNVALL, CARL ERIK. »Stolmakare-arbetare.» Bror till följande. † $^{12/9}$ 1834, ogift, 48 år. Bou. 1834.
- GRÖNVALL, JOHAN PETTER. F. 1780, b. $^{9/4}$ 1816, ålderman, † $^{28/3}$ 1849. Enligt uppgifter 1819—46 varierade antalet arbetare mellan 4 och 6. Adress: Besvärsq. 14, efter 1840 Götg. 22.
- GUNNARSSON (= GUNDMUNDSSON?), JOHAN. 1663—65 i lära hos Gohart. Bodde 1676 i Johan Anderssons gård i rotmästaren Per Kristerssons kvarter å Ladugårdslandet. Från 1687 finns en bou. efter en svarvare Jöns Gunnarsson Falk.

- HAMMARSTRÖM, JOHAN. Var 1794 ledamot av ämbetet. Änkan uppges 1819 ha 1 gesäll och 1 lärgosse.
- HEDBERG, BERNT. G. m. ERIK BERGS änka. † $16/4$ 1763. Bou. 1764; ägde stenhus n:r 3 i kv. Svanen vid Mästersamuelsgr.
- HEDLUND, PER. B. $30/5$ 1837. 2—3 arbetare på verkstaden (1837—46). Adress: 1838 Kammakareg. 7, 1842 Saltmätaregr. 12 och 1846 Kungstensg. 12.
- HELLMAN, d. ä., ANDERS. Nämnes 1780 såsom skråmästare. † $30/5$ 1793. Bou. 1794. Hade 1790 1 gesäll och 1 lärgosse. Adress: Stads-trädgårdsg. 86.
- HELLMAN d. y., ANDERS. B. $24/11$ 1803, † $24/9$ 1825, 58 år, bou. 1825. Hade 1819 1 gesäll och 2 lärgossar. Ännu 1828 drev änkan verkstaden med 2 lärgossar; följande år i okt. uppsade hon dock burskapet.
- HELLSTEDT, PETER. Upptages från juni 1742 till dec. 1743 (i en utskotts-handling 1746—47) under stol- och korgmakerier med 1 arbetare och 102 d. smts tillverkning. Möjligen endast korgmakare?
- HINDRIK STOLMAKARE står 1676 som gårdsägare i rotmästaren Per Kristerssons kvarter i Ladugårdslandet (men tycks ha bott i kv. Oxen n:r 26).
- HOLM, ERIK. B. $29/1$ 1782; † 1808? Arbetade tidvis ensam eller med 1 gesäll. 1779 hade han 2 gesällar. Övergick $13/4$ 1780 från hallrätten till ämbetet. 1800 omtalas boet såsom fattigt och utblottat. Änkan hade 1819 1 gesäll och 2 lärgossar, men uppsade detta år i nov. burskapet.
- HOLMBERG, ERIK. B. $24/5$ 1791; † $20/4$ 1796, bou. 1796. Hade 1790 1 gesäll och 1 lärgosse. Adress: Jakobsbergsg. 44, 1790 St. Bergsg. 47.
- HÖGLANDER, ANDERS. I bou. 1770 efter Olof H:s änka nämnes en son Anders, 11 år, »som stolmakare-åldermannen A. TUNBERG till sig tagit» (i lära?).
- HÖGLANDER, JOHAN ERIK. F. 1748 eller 1749, är 1766 i lära. B. $13/11$ 1777, ålderman 1780 (eller tidigare). Med sin hustru A. E. GRANLUND hade han en dotter, g. m. EFR. STÅHL, och en son J. CHR., som (1805) vistades i Norge såsom stolmakaregesäll. 1790 hade

han 2 gesäller och 2 lärgossar och bodde då Gamla Prästg. 130—131. Intogs 1813 å Borgerskapets Gubbbhus.

HÖGLANDER, OLOF. B. $\frac{8}{3}$ 1750, ålderman 1761 (eller tidigare), † $\frac{30}{5}$ 1765, 50 år, bou. 1766. Första hustrun hette C. MELLING. Ägde stenhus vid Trumpetarbacken i kv. Grävlingen och vid Lutterns gränd 51 i kv. Bocken (design. 1755 och 1780). Hans sigill, se fig. 5.

Fig. 5.

HÖGMAN, NILS GUSTAF. B. $\frac{29}{7}$ 1834. Enligt uppgifter 1834—38 var verkstaden störst 1835: 1 gesäll, 2 lärgossar och 1 »annan». Adress: Gamla Kungsholmsbrog. 36.

HÖK, OLOF OLOFSSON. 1663—65 i lära hos Gohart. Nämnas 1689 såsom bisittare med 1 svensk gesäll.

HÖK, PETTER OLOFSSON. Vigd i Storkyrkan d. $\frac{12}{5}$ 1698. B. $\frac{4}{3}$ 1702.

IGELSTRÖM, C. A. Hade 1846 i verkstaden 3 gesäller, 2 lärgossar och 1 annan.

JOHANSSON DAHLBECK, ERIK. B. $\frac{18}{4}$ 1699, † $\frac{13}{10}$ 1710, bou. 1712.

JOHANSSON, ERIK. B. $\frac{17}{3}$ 1846. 1 lärgosse i verkstaden, Malmskildnadsg. 9.

KROOK, GUSTAF WILHELM. Inskrevs $\frac{1}{2}$ 1832 hos Wickman på 4 år från $\frac{1}{10}$ 1831.

LARSSON, ERIK, se BERG, ERIK.

LARSSON, JOHAN. B. $\frac{4}{3}$ 1702.

LILJA, GUSTAF ADOLF. B. $\frac{1}{9}$ 1835. Enligt uppgifter 1835—38 hade han först 1 lärgosse och 1 annan, men arbetade sedan utan lärgosse och några år alldeles ensam. Adress: Hökensgr. 8, senare Tjärhofsg. 7, Skaraborgsg. 8 och (1846) Besvärsg. 68.

LILJEGREN, J. Bodde 1834 Smedjeg. 34.

LINDELL, PETER. Fick $\frac{18}{6}$ 1755 såsom gesäll intyg av åldermannen JAN ÖSTMAN för hemresa till Lindesberg på 4 veckor.

LINDGREN, JOHAN. B. $\frac{25}{4}$ 1786, † $\frac{12}{3}$ 1800 i sitt 54:e år. Hade 1790 2 gesäller och 1 lärgosse.

LUNDBERG d. ä., JOHAN MELKIOR. B. $\frac{9}{5}$ 1775, bisittare 1780 (eller tidigare), † $\frac{28}{4}$ 1812, 67 år, bou. 1812. Ägde stenhus i kv. Styckjunkaren (Sperlingens backe 41, design. 1783) och någon del av

- kv. Grävlingen (design. 1782). 1790 hade han 2 gesäller och 2 lärgossar; änkan uppsade burskapet $\frac{2}{4}$ 1816.
- LUNDBERG d. y., JOHAN MELKIOR. Fick $\frac{9}{7}$ 1800 såsom gesäll pass till utrikes orter. B. $\frac{5}{4}$ 1808, älderman, † $\frac{22}{9}$ 1834, 53 år, bou. 1835 (en son JOHAN MELKIOR, f. $\frac{6}{8}$ 1817). Arbetarnas antal varierade: 1819 hade han 3 gesäller och 5 lärgossar, men 1829 arbetade han ensam. 1834 åter hade han 4 gesäller och 2 gossar och bodde då Stora Bondeg. 39. Änkan uppsade burskapet $\frac{5}{10}$ 1835.
- LUNDGREN, PETTER MAGNUS. B. $\frac{15}{9}$ 1840. 1842 hade han 1 gesäll, eljest arbetade han ensam eller med 1 lärgosse eller 1 annan. Adress: Övra Grevgatan 29, 1846 Yttersta Tvärgr. 10.
- MALMSTEN, JAKOB. B. $\frac{24}{8}$ 1780, † $\frac{5}{9}$ 1788, bou. 1788.
- MANSNERUS, JOHAN. Privilegium 1756, arbetade det året ensam, men sedan med 1 lärling. B. $\frac{21}{3}$ 1764. Tillverkade år 1765 stolar för 766 d. smt. Exporterade 1766 spegellampetter (Böttiger a. a., s. 99). Har 1767 »givit sig under skräämbetet». † efter 1774. Ägde gård i Lutternsgr. i kv. Stuten.
- MANSNERUS, JOHAN PETTER. B. $\frac{16}{10}$ 1783.
- MARCKMAN, JOHAN. Tycks 1740 ha gått ut ur ämbetet och in under hallrätten. B. $\frac{29}{4}$ 1742, † $\frac{30}{9}$ 1757, bou. 1757, ägde gård i kv. Gropen vid Långbrog. (design. 1745).
- MARTIN, J. B. Hade 1842 1 gesäll, 1843 1 gesäll och 1 lärgosse, arbetade de 3 följande åren ensam. Adress: Kammakareg. 22, 1846 Appelbergsg. 62.
- MELING, MATTIAS. B. $\frac{6}{4}$ 1736, älderman 1745 (eller tidigare), † $\frac{9}{5}$ 1753, bou. 1753, ägde stenhus vid Trumpetarebacken i kv. Grävlingen och tomt i kv. Stormhatten (design. 1735 och 1728).
- MERLIERE, P. (1665), se ovan s. 219.
- NEUMAN, JOHAN. B. $\frac{20}{10}$ 1835. Enligt uppgifter var verkstaden störst 1835 och 1837 (4 arbetare) och minst 1845, då han arbetade ensam. Adress: Tavastg. 7, Övra Stadsgr. 4 och senare Clevegr. 6.
- NILSSON, LORENTZ (1665), se ovan s. 219.
- NORMAN, ANDERS. F. i Ringbo s:n (= Rimbo?) i Roslagen, b. $\frac{6}{4}$ 1736, † $\frac{29}{5}$ 1740, bou. 1740.

NORMAN, MATTIAS ANDERSSON. B. $\frac{8}{11}$ 1713, bisittare (1716 eller tidigare), † $\frac{8}{5}$ 1731, ägde gård i kv. Stuten och tomt (design. 1718) i kv. Väderkvarnen.

NORMAN, änka (efter den föregående?), f. 1684, † i juli 1768.

OCKERMAN, (= ÅKERMAN?), CHRISTOFER. Begärde $\frac{2}{9}$ 1719 såsom ålderman pass för gesällen JOHAN CHRISTIAN ULLMAN, som ville återvända hem (på tyska). Sigill på denna handling, se fig. 6. (JCV; förmodligen Ullmans sigill, satt *vid sidan* av åldermannens namnunderskrift.)

Fig. 6.

OLOFSSON, se HÖK.

PALM, ELIAS EMANUEL. F. 1779, b. $\frac{9}{4}$ 1816, ålderman, † $\frac{11}{10}$ 1846, bou. 1846, ägde fastighet i kv. Johannes mindre, Dödgravargr. 26. Verkstaden störst 1828: 3 gesäller och 2 lärgossar; varierade eljest mellan 4 och 1 arbetare; 1835, 1844 och 1845 arbetade Palm ensam; 1846 drev änkan verkstaden med 1 gesäll och 1 »annan».

PERSSON, ANDERS, gesäll. B. $\frac{2}{11}$ 1705, † i pesten 1710, bou. 1725, ägde »liten bofällig gård på Lilla Badstugug. i södra förstaden».

ROSENGREN, HANS SAULUS. B. $\frac{7}{5}$ 1844. Arbetade 1844 med 1 gesäll och 1 lärgosse, 1845 med 3 »andra» och 1846 ensam.

RYTE, JOSEF. B. $\frac{8}{12}$ 1778, † $\frac{23}{5}$ 1792, bou. 1792. Hade 1790 (Regeringsg. 42—44) 1 gesäll och 1 soldat. 1794 drev HEDVIG R., förmodligen änkan, verkstad. -- En JOSEPH RYTE arbetade 1772, 1780, 1781 och 1785 för k. slottet (Böttiger, a. a).

RÖDING, GUNMUN. Omtalas $\frac{19}{7}$ 1664 såsom Goharts lärare.

SAHLBERG, PETTER ROBERT. B. $\frac{6}{3}$ 1838 ($\frac{11}{3}$ 1839?), ålderman (1845 eller tidigare). Enligt uppgifter 1838—46 var verkstaden störst 1841: 2 gesäller och 3 lärgossar; varierade eljest mellan 2 och 4 arbetare (Sibylleg. 35, Seved Båtsg. 30, Riddare- och Kaptensg. 8 och 23 samt 1846 Skvalbergsg. 47).

SAMUELSSON, JOHAN ERIK. Inskrevs $\frac{23}{8}$ 1833 i lära hos GRANDELL på 4 år.

SANDBERG, CARL MAGNUS. Synes ha fått burskap 1759, arbetade först ensam, 1761 med 1 lärgosse, 1762 och senare under 60-talet med 1 gesäll och 1 eller 2 lärgossar, 1770—74 med 2 gesäller och 1

lärgosse; därefter gick det utför, 1777—78 omtalas i Stockholms Post-Tidningar hans konkurs. Tillverkningssumman låg från 1762 t. o. m. 1770 mellan 6- och 700 d. smt., steg 1770 till 1,233, var 1771 1,000 och 1772 667 d. smt för att sedan hastigt sjunka. Övergick $1\frac{3}{4}$ 1780 från hallrätten till ämbetet.

SANDBERG, NIKLAS. B. $\frac{9}{5}$ 1775.

SCHÖNOW, ERLAND MARTIN VILHELM. B. $\frac{15}{9}$ 1840. Arbetade först med 1 lärgosse, 1843 ensam, 1844 med 1 gesäll, 1845 med 2 gesällar och 1 lärgosse, 1846 blott med en »annan». (Kammakareg. 28, Kappelansb. 3; 1846 Skottgr. 1.)

SJÖGREN, LARS. F. $\frac{5}{9}$ 1804, b. $\frac{22}{4}$ 1834, † $\frac{27}{12}$ 1843, bou. 1844. Första och sista året hade han 1 lärgosse, eljest drevs verkstaden med 2 eller 3 arbetare (Riddarg. 20, St. Badstg. 8, 1839 Rörstrandsg. 8). Änkan fortsatte verkstaden under 1844.

SNELL, C. G. Arbetade 1845 med 1 gesäll och 2 lärgossar, men 1848 ensam.

SPARRE, se ERIKSSON SPARRE.

STEINMAN, GEORG FREDRIK. Stol- och korgmakare från Frankfurt a. d. Oder. Priv. $\frac{6}{2}$ 1739 under hallrätten. »Inrättade sin verkstad» 1741 (1740?). Hade 1740 gesällen Carl Nyman, 1742 två gesällar från Stettin, Joakim Gerver och Christ. Hindr. Wise, samt lärgossen Olof, 1746—48 3 gesällar, arbetade (t. o. m. 1759?) ensam utom 1758, då »dess måg» var medhjälpare. Tillverkningssumman var 1745 högst, nämligen 929 d. smt, sjönk 1746 till 680, men steg 1747 till 900 d. smt. 1748—56 uppgavs ingen tillverkning, men den belöpte sig följande åren till 333 d. smt.

STEINMAN, JOHAN. »Inrättade sitt verk» 1739 under hallrätten. Hade 1742—43 2 gesällar, 1744 1 gesäll.

STENBOM, JAKOB. Hallrättsmästare. Hade i allmänhet 2 medarbetare, 1775 1 gesäll och 2 lärgossar. Tillverkningssumman 666 d. smt med höjningar 1771 till 700, 1773 till 800 d. smt. Bodde 1770 Drottningg. 22. † $\frac{24}{1}$ 1776, bou. 1776.

STÅHL, EFRAIM. Älderman. Hade 1819 7 gesällar och 4 lärgossar. 1821 drev änkan, J. E. HÖGLANDERS dotter ANNA KRISTINA, verkstaden med 6 gesällar.

SÖDERBERG, ISRAEL. B. $\frac{6}{11}$ 1735. Utfärdar $\frac{23}{5}$ 1753 tillåtelse för gesällen WILHELM FLODIN att besöka sin far, komminister A. Flodin. † $\frac{10}{12}$ 1753, bou. 1754 (en son var stolmakaregesällen CARL SÖDERBERG). Sigill på nämnda handling av 1753, se fig. 7 (= KSB?).

Fig. 7.

SÖDERHOLM, LARS. B. $\frac{11}{5}$ 1790; hade 1790 (Regeringsg. 71—73) 2 gesäller och 1 lärgosse. Bortgick $\frac{22}{1}$ 1794 »till sina sinnen störd och rubbad»; funnen död 20 maj å Sikla-ön. Bou. 1794.

THUNBERG, ALEXANDER. B. $\frac{8}{12}$ 1757, älderman. Sålde 1780 sin fastighet i kv. Österbotten vid Norrlandsg. (design. 1780), gjorde följande året konkurs, hade 1790 (Seved Båtsg. 60) 1 gesäll; † $\frac{15}{6}$ 1791 i 63:e året, bou. 1791.

TIDBLAD, ADOLF ANTON. Inskrevs $\frac{23}{8}$ 1832 hos GRANDELL på 4 år. B. $\frac{1}{7}$ 1845; hade 1845 2 lärgossar och 1846 2 gesäller och 1 lärgosse.

TORNSSON (TOMSSON?), NILS JAKOB. B. $\frac{31}{3}$ 1835. Hade först 6 gesäller och 2 lärgossar, 1836 8 gesäller och 3 lärgossar. † $\frac{22}{10}$ 1838, bou. 1839.

UDBYE, CHRISTIAN ANDREAS. B. $\frac{12}{10}$ 1841, † $\frac{7}{8}$ 1846, bou. 1846 (fadern, snickarmästaren J. ANDREAS U., levde då intagen på Danviks hospital). Hade 1842 1 gesäll och 2 lärgossar, arbetade eljest endast med lärgossar (1—3 st.). Änkan drev verkstaden efter hans död, men uppsade 1849 burskapet.

ULLMAN, J. CHR., se OCKERMAN.

WADSTRÖM, CARL JOHAN. F. 1758. B. $\frac{1}{4}$ 1788, bisittare, † efter 1803. Hade 1790 (Norrlandsg. 33) 1 lärgosse och 1 soldat. Intogs 1816 å Borgerskapets Gubbbhus, † 1816.

WAHLGREN, JOHAN. Anmälde sig $\frac{23}{8}$ 1832 att bli mästare, men godtogs då ej.

WIBERG, CARL PETTER. B. $\frac{29}{7}$ 1823. Hade 1827 2 gesäller och 1 lärgosse, 1828 1 av vardera slaget, 1829 2 gesäller, 1 lärgosse och 4 »andra»; arbetade sedan ensam. Uppsade burskapet hösten 1832. † efter 1835.

- WICKMAN, JOHAN CHRISTIAN. B. $^{15/12}$ 1829. Hade 1830 3 gesäller, 2 lärgossar och 7 »andra», minskade sedan verkstaden till 4 å 5 medarbetare, hade 1834 (Holländareg. 5) 1 gesäll och 1 lärgosse samt arbetade följande åren ensam.
- VOGT, JOHAN ADAM. F. $^{23/4}$ 1783, b. $^{2/12}$ 1834, † $^{1/6}$ 1843, bou. 1843 (1:a gången g. m. M. ALFVARE). Hade 1835 4 gesäller och 3 lärgossar, sedan växlade arbetarnas antal mellan 4 och 6 (Kappellgr. 4). Änkan tycks ha drivit verkstaden åtminstone 1843 och 1844 (Götg. 60).
- VOGT, JOHAN AUGUST. Den föregåendes son; omtalas 1843 såsom stolmakaregesäll.
- ÅBERG, CARL. B. $^{13/10}$ 1818, hade 1819 1 gesäll och 1 soldat; senare växlade arbetarnas antal mellan 1 och 3; 1834 2 gesäller och 2 lärgossar (Luntmakareg. 33). † $^{17/9}$ 1834, 46 år gammal, bou. 1835. Änkan synes ännu 1846 drivit verkstaden.
- ÅBERG, CARL AUGUST. Föregåendes son, f. $^{3/1}$ 1816; omtalas 1835 såsom stolmakaregesäll.
- ÅKERMAN, se OCKERMAN.
- ÅKERMAN, PETTER. B. $^{22/10}$ 1713, † 1714 i dec., bou. 1715, ägde gård vid Luntmakaregr. i kv. Jeriko (design. 1711).
- ÅKERMAN, PETTER. B. $^{21/2}$ 1723, † $^{5/5}$ 1739, ägde tomt i kv. Östergötland (design. 1735).
- ÖHRGREN, ANDERS. Övertog 1748 J. A:SON DUFVAS verkstad. Fick för egen del kom.kollegii priv. $^{1/6}$ 1749. Arbetade med 2—4 medhjälpare. Tillverkningssumman rörde sig mellan 200 och 333 d. smt. † $^{23/4}$ 1756, bou. 1756.
- ÖHRMARK, ERIK. B. $^{30/7}$ 1777 (hade 1790 3 gesäller och 1 lärgosse), älderman; arbetade 1781, 1784 och 1792 för k. slottet (Böttiger, a. a., s. 106 och 107); † $^{8/1}$ 1813, 65 år, bou. 1813 (änkan hette EL. M. LUNDBERG); ägde fastighet vid Dödgravargr. i kv. Johannes mindre (design. 1781).
- ÖHRMARK, JOHAN. B. $^{22/12}$ 1761, den föregåendes halvbror.
- ÖSTBERG, JABOB. 1783 kallas stolmakare Jakob Ö:s änka till rådhusrätten i konkursärende.

ÖSTERMAN, PETER. B. $\frac{8}{3}$ 1750. † 1776, 57 år. Enligt Bellmans parentation i Bacchi tempel d. 11 jan. 1777 över Ö., stolmakaren, »den gamle commendören», hade Ö:s verkstad på Högbergsg. haft både »ministrar och hofråder» till kunder.

ÖSTMAN, JOHAN. B. $\frac{5}{3}$ 1747.

Några initialer å sittmöbler.

(Upk = *G. Upmark*, Möbler i Nordiska Museet, 1912.)

- C. A. S.* Möjligen *C. M. S.* = *C. M. Sandberg?* Upk, s. 37 (n:r 71).
C. I. W. S. Säkerligen *C. J. Wadström*. Taburett i Medevi.
E. H. Förmodligen = *Erik Holm*. Möbel å Aske.
E. S. Möjligen = *Efraim Ståhl*. Möbler å Aske, Elghammar och Penningby samt hos med. dr E. Erics i Stockholm.
E. Ö. M. = *Erik Öhrmark*. Upk, s. 87 (n:r 162). Möbler å Österby och Tynnelsö samt å Hörningsholm.
I. F. H. Möjligen *I. E. H.* = *J. E. Högländer?* Upk, s. 87—88 (n:r 165).
I. H. S. Upk, s. 87 (n:r 163). Å Kungshamn äger intendenten frih. R. Cederström 6 gustavianska stolar märkta med ämbetets lapp och ett inbränt I H S.
I. L. G. Säkerligen = *Johan Lindgren*. Upk, s. 63, fig. 66. Möbler i K. Husgerådskammaren samt å Penningby och Ängsö.
L. S. H. Säkerligen = *Lars Söderholm*. Bränd signatur å Louis XVI-möbel, observerad av Chr. Eichhorn (enligt en av hans efterlämnade anteckningar).
M. L. B. = (*Johan*) *Melkior Lundberg*. Diverse typer (som här ej blivit tillfälle att avbilda): i Nordiska Museet (Upk., s. 62—63, fig. 65 och n:r 123 och 124); på Tullgarns slott, Tynnelsö, Gimmersta, Kristineholm och Algö gård; i Stockholm hos med. dr E. Erics, konstnären S. Gibson, ingenjör A. Löfgren och änkefru L. Sidenblad samt i Nordiska kompaniets antikavdelning.

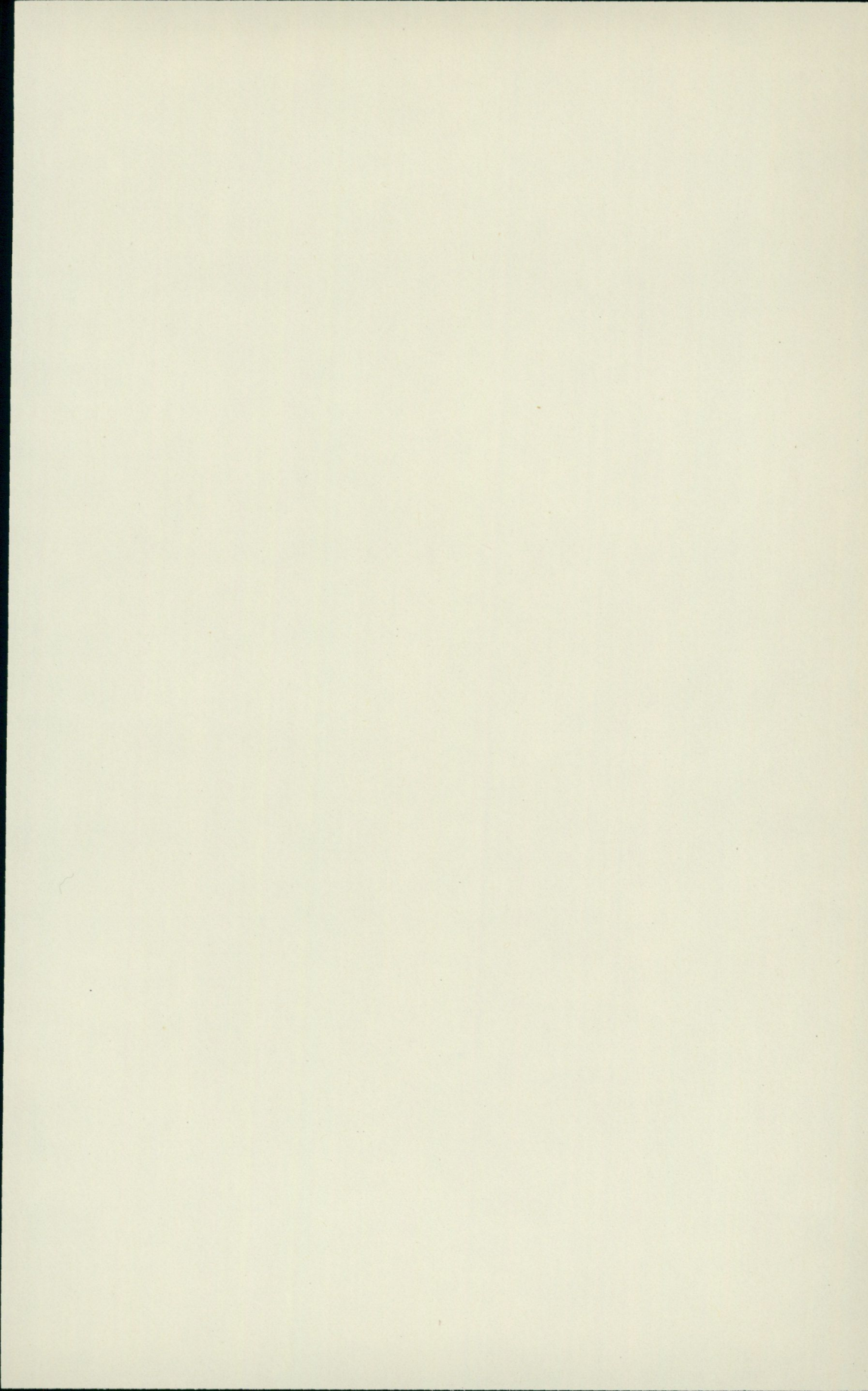
Förf. mottager tacksamt (under adress: Nordiska Museet, Stockholm 14) uppgifter om möbler signerade med namn eller initialer.

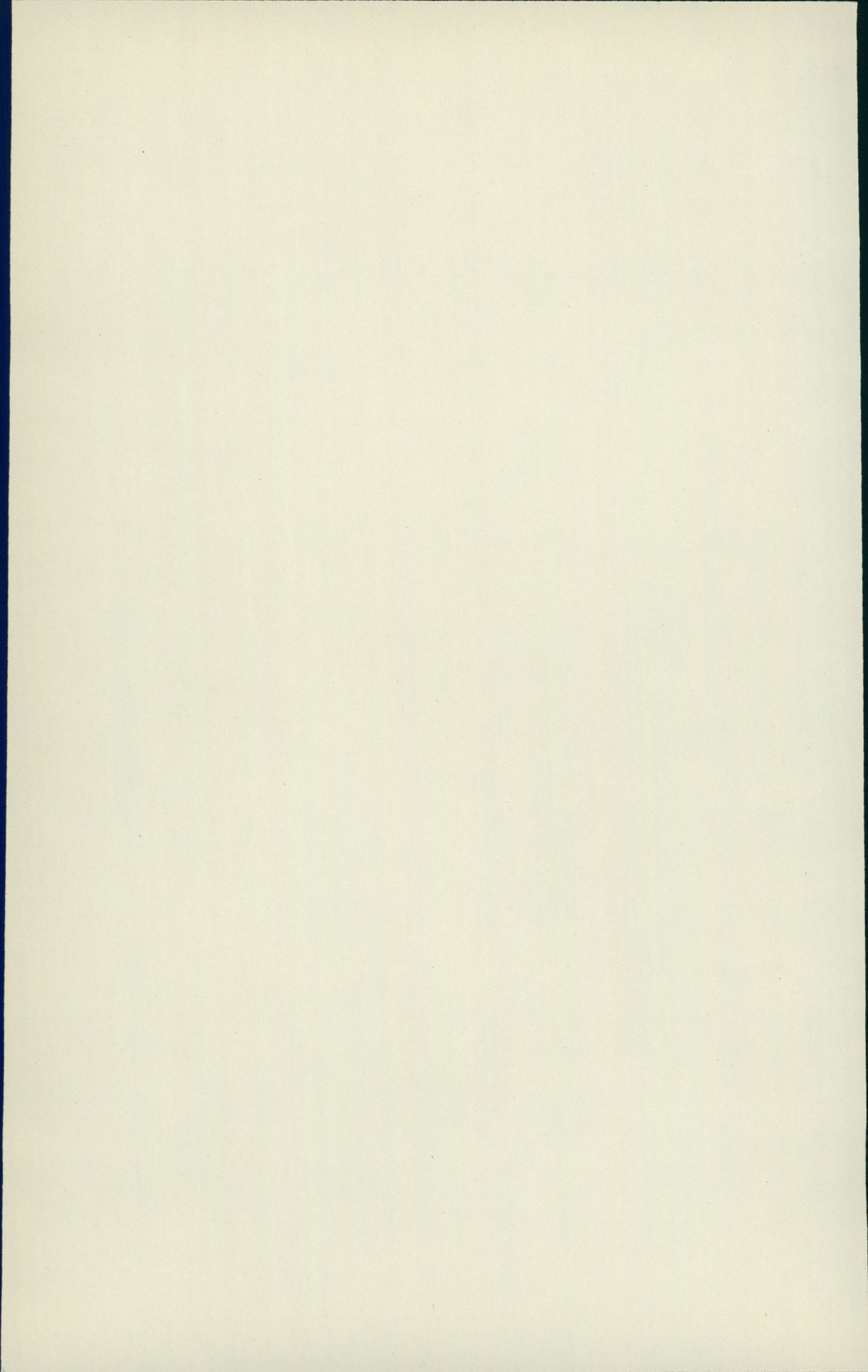
Innehåll.

	Sid.
NILS LITHBERG, Runstavens uppkomst	1
N. E. HAMMARSTEDT, »Niga för ny»	28
SUNE AMBROSIANI, »Lada» vid Biskops, Bunge socken, Gottland . . .	37
HEDVIG BOIVIE, Några svenska lut- och fiolmakare under 1700-talet .	51
GUSTAF UPMARK, Arboga guldsmedsämbe. Ett bidrag till kännedomen om svensk hantverksorganisation	74
GEORG W. FLEETWOOD, Livrustkammarens metod för avbildning av vapenstämplar	84
LAURA STRIDSBERG, Nordiska Museets arkiv för svensk folklivsforskning. Ett utkast	88
SIGURD ERIXON, Ynglingalaget. En gengångare i samhället	95
NILS KEYLAND, Linberedningsverk. Några ord med anledning av ett förvärv till Skansens byggnadsmuseum	124
GERDA CEDERBLOM, Till förklädets historia	152
SIGURD WALLIN, Ljuskrönan från Östra Ryds kyrka	160
LOUISE HAGBERG, Brudstrumpeband. Undersökning om strumpebandets, särskilt brudstrumpebandets betydelse	177
ARVID BÄCKSTRÖM, Till Stockholms stolmakareämbetes historia 1664— 1846	209

Index

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Samfundet för Nordiska Museets främjande

I huvudstaden bosatt stiftande ledamots årsavgift är tio kronor. Utom huvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsavgift av sex kr.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsavgiften på en gång erlägger minst etthundra-femtio kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla avgifter.

Ledamot, såväl stiftande som ständig, erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga avdelningar för sig personligen eller för en medlem av sin familj, vilkens namn i sådant fall torde upp-givas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna av sin familj (man, hustru, barn eller tjänstefolk) erhålla årskort gällande till museets samtliga avdelningar för ett pris av sex kronor för varje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn och till Skansen 9 kr. för vuxna, 7 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hava besvär med årsavgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter mitten av januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock f. o. m. den 15 dec. till mitten av jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Brev och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. telefon 4. Rikstelefon 713 10.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom av en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 10 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån av tillgång för 3 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I huvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halva boklådspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Exemplar av årgång 1921, tryckta å bättre papper, kunna erhållas till ett pris av 15 kr.